

Armas lugeja!

Hoiad käes juba neljandat sotsiaaltöö tudengite artiklikogumikku „Ülikoolilt Tartu linnale...“. Võib pidada aja märgiks, et raamatuke, mis sai valmis Tartus toimuvaks sotsiaalhoolekande aastakonverentsiks „Kui väikesed räägivad, kas suured kuulavad?“, sisaldab üsna arvukalt lapsi ja lastekaitset käsitlevaid artikleid. On suurepärane, et uus põlvkond noori kolleege tunneb end sotsiaalsete probleemvaldkondade uurimisel järjest kindlamini ning julgeb üldisema ja inimkaugema sotsiaaltöö korralduse ja teenuste uurimise kõrval asuda tundlikumate ja Eesti uurijate poolt seni kahjuks vähem tähelepanu leidnud teemade kallale. Nendeks on ühelt poolt eri sihtgruppide (nt lapsed, lastega perekonnad, erivajadustega inimesed ja nende hooldajad) endi kogemuste, arvamuste ja vajaduste uurimine, ning teiselt poolt sotsiaaltöö erialakultuur ja meie ühiskonna haavatavaimate gruppide – laste ja lapsi kasvatavate perekondade – kohtlemine erinevates sotsiaaltöö kontekstides.

Laste hääle tunmaõppimisele ja kuuldavaks tegemisele (*giving voice*) on pühendatud Kadi Ilvese ja Ragne Urbase uurimusi tutvustavad artiklid. Mõlemad – Kadi magistr töö ja Ragne bakalaureusetöö – analüüsisid teismeliste kirjandeid neile olulistel teemadel ning otseselt kirjapandu analüüsimise kõrval pöörasid mõlemad autorid oma töödes tähelepanu ka sellele, kuidas siiski laste ehedate arvamusteni jõuda ning mis seda takistada võib. On tähelepanuväärne, et äsja magistr töö kaitsnud Kadi aitas pool aastat hiljem kaasjuhendajana kaante vahele Ragne samalaadse bakalaureuseuurimuse.

Lapsi kasvatavate perekondade olukord nende endi kirjelduste läbi jõuab lugejani tänu Sirli Kivisaare ja Elin Tuulingu uurimistöödele. Sirli töö käsitleb puudega laste mitteformaalsete hooldajate (kelleks enamasti ikka on pereliikmed) kogemusi ja (rahuldumata) vajadusi, välja selgitamaks nende marginaliseerimisrisiki elusfääride kaupa. Elin aga võttis eesmärgiks teada saada, kuidas kirjeldavad oma argielu ja abivajadust n-ö tavapered, st perekonnad, kes tulevad toime sotsiaalhoolekande süsteemi sekkumiseta. Selgub, et mõlemad sihtgruppid loodavad, kumbki omal moel, enam märkamist ja toetust väljastpoolt. On see ootamatu?

Üks oluline kogumikus esindatud teemadering puudutab sotsiaaltöö praktikat ja sellest lahutamatu sotsiaaltöö erialakultuuri; ka need tööd on seotud lastega. Merlin Mardisalu ja Liis Masik uurisid oma bakalaureusetöös laste kohtlemist ametnike/spetsialistide poolt. Merlini uurimus lapse käsitlemisest Eesti kohtusüsteemis peaks andma mõtlemisainet kõigile lapse õiguste eest seisjatele. Kui Merlin leidis uurimisidee lastekliinikus praktiliselt olles, siis lastekodu kasvatajast Liis lähtus teemavalikul oma kutsetööst: teda huvitas, kuidas lastekodu kasvatajad näevad oma töö subjekti – last – ja enda tegevust.

Samuti sotsiaaltöö praktikale, täpsemini selle arendamisele on suunatud ka Birgit Siiguri magistr töö, mis on teostatud uudsel ja väga perspektiivsel osalus-tegevusuuringu meetodil. Uurides alaealiste õigusrikkujate rehabilitatsiooniteenuse arendusprotsessi, oli Birgit keerulises mitmikrollis – praktik-teenuse pakkuja, teenuse arendaja ja uurija – ning see võimaldas tal oma töös mitmekülgset analüüsida arendusprotsessi ja seda takistanud karisid.

Kolm järgnevalt tutvustatavat bakalaureusetööd on Eesti sotsiaaltöö erialakultuuri teemal, tegemist on erialatekstide analüüsiga. Jane Ivanova ja Karin Auväärt võtsid endale raske, kuid tänuväärse ülesande – uurida kriitilise diskursusanalüüsi põhimõtteid järgides, kuidas Eestis ilmunud lastekaitse käsiraamatutes kajastatakse lapse arvamuse kuulamist ning koostööd lapsega (Karini artikkel) ning kuidas käsitletakse neis raamatuis ema ja isa (Jane artikkel). Oleme kindlad, et noorte uurijate analüüsi tulemused mõjuvad lugejale värskendavalt.

Kolmas tekstianalüüs on Lauraliisa Heidmetsa poolt teostatud eri maade sotsiaaltöö eetikakoodeksite, (sh Eesti „Sotsiaalala töötaja eetikakoodeks”) võrdlev temaatiline analüüs. Seda tööd tuleb Eesti sotsiaaltöö erialakultuuri ja väärtuste arengut silmas pidades kõrgelt hinnata. Lugeja saab siit ülevaatliku pildi eri koodeksites esiletoodud väärtustest ning ka sellest, kuidas Eesti koodeks teiste riikide koodeksite foonil välja paistab.

Eelnevas ülevaates käsitlesime töid, mis näivad meile Eesti sotsiaaltöö praegusel arenguetapil temaatiliselt kõige olulisemate ja kõnekamatena. Sellise valikuga ei soovi me kahandada ülejäänud artiklite väärtust – needki pakuvad lugejale loodetavasti palju avastamisrõõmu.

Mõistagi on kogumiku maht seadnud autoritele piirangud – pole ju võimalik esitada kogu uurimust, nii nagu see esitati kaitsmiskomisjonile – ning kindlasti on artiklitest välja jäänud nii mõnigi põnev leid või huvitav teooriakäik. Kogumikus esitletud ja teisigi sotsiaalpoliitika ja sotsiaaltöö teemalisi bakalaureuse- ja magistritöid on võimalik lugeda Tartu Ülikooli Raamatukogus (magistritööd) ning Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi sotsiaalpoliitika õppetoolis Tartus Tiigi tn 78 (nii bakalaureuse kui magistritööd).

Eesti sotsiaaltöö uurimus areneb jõudsalt, kuid siiski peame tõdema, et „valmis uurijate” ressursid on piiratud ning valdav enamus uurimusi valmib bakalaureuse- ja magistritöödena. Käesolev kogumik näitab, et tänu tudengite ja neid toetanud-julgustanud juhendajate teadmistele ja püüdlustele on astunud tubli samm edasi sotsiaaltöö ühe olulisema valdkonna – lastekaitse – uurimisel. TÜ Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi ja Tartu Linnavalitsuse ühistööna ilmunud kogumikus esitletud uurimused on päevakohased, põnevad, temaatiliselt ja metodoloogiliselt mitmekesised ja hästi teostatud. Iseasi, milliseid mõtteid ja tundeid tekitab praktikutes see peegeldus nende tööst, mida nad kogumiku artiklites näevad. Ikka tahaks ju mõelda, et mina ja minu töö – me oleme asendamatud, parimad, kõrgetasemelised, lapsesõbralikud, professionaalsed... Üliõpilaste kriitilised analüüsid näitavad Eesti lastekaitsest paraku ka teistsugust pilti. Peale esmast solvumist ja vaikivat vaidlemist „see ei ole nii, sa ei tea, kuidas tegelikult on“ oleks hea jõuda mõtteni, millise kingituse Eesti lastekaitse arengule tegelikult on teinud need noored uurijad, kes oma töödes peegeldavad reaalselt tegutsemist-rääkimist-kirjutamist lastekaitse põllul, ehk teaduskeeles öelduna – seda, milline on Eesti lastekaitse diskursus täna. Seesama tudengite loodud üsnagi panoraamne pilt aitab ehk vastata ka küsimusele: miks oleme sunnitud lugema meediast nüüd, aastal 2007, mil 12 aastat on möödunud Perekonnaseaduse ja Sotsiaalhoolekande seaduse vastuvõtmisest, 14 aastat Lastekaitse seaduse jõustumisest ja 16 aastat Eesti ühinemisest ÜRO Lapse Õiguste Konventsiooniga lugusid lastest, keda on närinud rotid, keda nende oma vanemad on naljutanud või kelle eest hoolitsemine pole kellegi mure. Probleemi lahendamine algab selle teadvustamisest, käeshoitav kogumik pakub teadmisi, mis aitavad asuda lahendama probleeme Eesti lastekaitstes. Rõhutame, et me ei pea silmas mitte perede ja/või laste probleeme, millega lastekaitsetöötajad igapäevatöös tegelevad. Jutt on vajadusest tegelda väga tõsiselt ja süsteemselt Eesti sotsiaaltöö, eriti lastekaitse eriala arendamisega.

Soovime südamest tänada kõiki, kes on seisnud hea selle nimel, et aastaid tagasi alguse saanud traditsioon üliõpilastööde kogumikke välja anda on ikka elujõuline. Meie erilised tänusõnad kuuluvad aga artiklite autoritele – ilma teieta oleks jäänud see artiklite kogumik ilmunuta.

Marju Selg
Merle Linno

SOTSIAALTÖÖ EETIKA JA ERIALAKULTUUR

RÕHUASETUSED SOTSIAALTÖÖTAJATE EETIKAKOODEKSITES: EESTI “SOTSIAALALA TÖÖTAJA EETIKAKOODEKS” VÕRDLUSES TEISTE MAADE KOODEKSITEGA

Lauraliisa Heidmets
Juhendaja Marju Selg

Lauraliisa Heidmets lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö, sotsiaalpoliitika ja sotsioloogia erialal 2007. aastal ning asus kohe seejärel tööle Harju Maakohtu Kriminaalhooldusosakonda kriminaalhooldusametnikuna.

Kontakt: lauraliisa.heidmets@mail.ee

Abstract

The bachelor thesis „The Accentuates in Social Workers Code of Ethics: Estonian „Code of Ethics for Workers in Social Sphere” Compared with Other National Codes of Ethics” examined the values reflected in the national codes of ethics. Main goal was to characterize the similarities and differences that are comprised in the national codes of ethics. Further attention was paid to emerged differences between Estonian code of ethics and other codes of ethics regarded as integral whole. Research was carried out using thematic analysis. Results indicate that although there are differences between the national codes of ethics, majority of them express quite similar values. Former relates partly to nature of social work profession that has intrinsic values, but also from the fact that many associations of social workers have evolved their national code of ethics from already existing codes. The most important values were: respect for the person and for his/her intrinsic worth; acceptance, promoting clients' self-determination; equality; condemning discrimination; clients' needs (especially basic needs) come first; marginalised people come first; unselfishness; working within competence. Evincing high level of abstraction in most of the codes, the most noticeable differences occurred in the level of detail.

Käesolev uurimus keskendub riiklikes sotsiaaltöötajate eetikakoodeksites kajastatud sotsiaaltöö väärtuste analüüsimisele. Peamine eesmärk on uurida sotsiaaltöötajate eetikakoodeksites ilmnevaid sarnasusi ja erinevusi, pöörates eraldi tähelepanu Eesti „Sotsiaalala töötaja eetikakoodeksi“ võrdlemisele teiste koodeksitega. Analüüsimeetodiks on temaatiline analüüs. Ilmnes, et vaatamata koodeksite vahelistele teatud erinevustele, väljendab enamik neist küllalt sarnaseid sotsiaaltööle omaseid väärtusi. Kõige silmatorkavamad erinevused peegeldusid eetikakoodeksite detailsuse astmes.

Eetikakoodeksist ja väärtustest sotsiaaltöös

Eetikakoodeksid on dokumendid, mis sisaldavad demokraatliku avaliku teenistuse kõige olulisemaid põhimõtteid ja väärtusi ning nende eesmärgiks on kaasa aidata avalike teenuste kõrge kvaliteedi saavutamisele ja hoidmisele, tutvustades käitumisprintsippe nii ametnikele kui kodanikele. Enamasti ei ole eetikakoodeksites sunnimehhanisme, neid kasutatakse suunavate vahenditena. Seega toimub eetikakoodeksite rakendamine eelkõige kaudsete vahendite kaudu: näiteks koolitus, vanemate ametnike ja poliitikute eeskuju, sotsialiseerimine

jms. Ametnike eetilise käitumise kontroll on enamasti jäetud ametnike enda professionaalsuse ja südametunnistuse reguleerida (Saarniit, 2006:458).

Termin „väärtused“ on igapäevaelus laialt kasutatud ning nad tähistavad hoiakuid ja uskumusi väga erinevates valdkondades. Dominelli (2002:15) ütleb, et sotsiaaltöös on väärtused eetilise vundament – nad toetavad norme, mis kindlustavad sotsiaaltöötaja eetilist käitumist ning hoiavad neid vastutavatena oma tegude eest. Väärtustel on oluline mõju meie käitumisele ja hoiakutele – nad soodustavad või pärsivad teatud käitumist, mistõttu on väärtuste olulisuse mõistmine sotsiaaltöö aspektist eriti tähtis. Väärtustel on mõju meie käitumisele ka siis, kui me ei ole nendest täielikult teadlikud.

Juba 1961. aastal tõi Biesteck seitsme punktina välja sotsiaaltöö traditsioonilised baasväärtused (Thompson, 2000:106 – 113): 1) individualiseerimine 2) eesmärgipärane tunnete väljendamine 3) kontrollitud emotsionaalne seotus 4) aktsepteerimine 5) mittehukkamõistetv hoiak 6) kliendi enesemääramine 7) salastatus. Need printsiibid on olnud väga mõjukad ning toetavad sotsiaaltöö praktikat ka tänapäeval (Thompson, 2000: 112).

Meetod ja valim

Uurimuse läbiviimiseks kasutan kvalitatiivset temaatilist analüüsi: omistasin koodeksites kajastatud väärtustele ja printsiipidele koodid, milledest hiljem moodustasin kategooriad. Jälgisin, millised koodid kõige sagedamini esile tõusevad, kas teatud koode esineb mitmetes kategooriates või on need ainuomased konkreetsele kategooriale. Andmestik moodustus internetis vabalt kättesaadavatest inglisekeelsetest eetikakoodeksitest, milledele lisandus ka Eesti „Sotsiaalala töötaja eetikakoodeks“. Koodeksite otsimiseks kasutasin otsingumootoreid „Google“ ja „Neti“.

Uuris 15 eetikakoodeksit: Ameerika, Eesti, Austraalia, Suurbritannia, Iirimaa, India, Kanada, Malta, Poola, Singapuri, Venemaa, Rootsi, Türgi riiklikud sotsiaaltöötajate eetikakoodeksid ning Rahvusvahelise Sotsiaaltöötajate Föderatsiooni (*International Federation of Social Workers*, edaspidi *IFSW*) väljatöötatud koodeks ja Riiklik Mustanahaliste Sotsiaaltöötajate Assotsiatsiooni koodeks (*National Association of Black Social Workers* edaspidi *NABSW*). Dokumendi varieeruvus pikkuse osas on küllalt suur – kõige lühem koodeks kuulub Riikliku Mustanahaliste Sotsiaaltöötajate Assotsiatsioonile, jäädes veidi alla ühe lehekülje. Pikimaks koodeksiks osutus Riiklik Sotsiaaltöötajate Assotsiatsioon (*National Association of Social Workers*), ulatudes kahekümne seitsme leheküljeni.

Tulemused

Eetikakoodeksites on sotsiaaltöö missioonist rääkides läbivateks teemadeks inimõigused, üldine ja igapäevane heaolu, sotsiaalne õiglus ning sekkumine seal, kus indiviid on interaktsioonis keskkonnaga. Samuti toonitavad mitmed koodeksid vajadust pöörata erilist tähelepanu nõrgemate vajadustele ning huvidele. Vähem kajastati sotsiaaltöö missioonina julgeolu tagamist, inimeste kannatuste leevendamist, inimeste elude täiustamist ja elutingimuste parendamist. Põhjus, miks need otsese sotsiaaltöö missioonina vähem kajastamist leidsid, võib peituda asjaolus, et nimetatud väärtused mahuvad mõiste „sotsiaalne heaolu“ alla, mis oli enamikus eetikakoodeksites välja toodud sotsiaaltöö eesmärgina. India, Malta, Poola, NABSW ja Türgi koodeksid sotsiaaltöö missioonist eraldi ei räägi.

Suhteliselt palju räägiti koodeksites ka heakskiidust¹ (*Acceptance*) - iga inimese positiivse väärtuse tunnustamisest, mis ei tähenda ilmtingimata igale inimesele tema tegude andestamist (Barker, 1999:2). Heakskiidu olulisust kajastati üheteistkümnes koodeksis ning see käib käsikäes austusega kaasinimeste ja nende erisuste vastu. Kuigi heakskiidu mõte oli kõigis koodeksites sama, esines varieeruvust rõhuasetustes: osas koodeksites räägiti üldisest vajadusest tunnustada individuaalseid erinevusi, teine osa tõi konkreetselt välja nii kliendi, kolleegide, koostööpartnerite, kogukonna ja/või ühiskonna heakskiitmise vajaduse. Venemaa koodeks oli ainus, milles heakskiidule oli pühendatud terve alapeatükk.

Enesemääramisõigust kui kliendi õigust ise enda elu puudutavaid otsuseid langetada, võttes vastutuse oma tegude eest, kajastati pea igas analüüsitud eetikakoodeksis. Printsibi juurde kuulub olemuslikult sotsiaaltöötaja kohustus aidata kliendil olemasolevaid ressursse ja valikuid määratleda, ning talle selgitada, milliseid tagajärgi üks või teine valik kaasa võib tuua. Tavaliselt tähendab see ka abi otsuse elluviimisel (Barker, 1999:431-432). Ainsa erandina ei rääkinud kliendi enesemääramisõigusest NABSW'i koodeks. Mitmed koodeksid rõhutasid inimese enesemääramisõigust sobitatuna inimese enda võimekuse (*capacity*) ja teiste inimeste õigustega. Osa riiklikke eetikakoodekseid rõhutas vajadust suurendada kliendi võimet iseseisvalt otsuseid langetada ning abistada klienti oma eesmärkide väljaselgitamisel. Teine osa koodekseid piirdus vaid üldpõhimõttega, et kliendi enesemääramisõigust tuleb toetada.

Kõik koodeksid rääkisid kõikide inimeste võrdse kohtlemise vajalikkusest. 12 riiklikku eetikakoodeksit tõid välja, et sotsiaaltöötaja ei tohi sallida eelarvamuslikku kohtlemist mistahes tunnuse põhjal, kusjuures osa neist koodeksitest rõhutas eraldi veel ka sotsiaaltöötaja kohustust võidelda kõikvõimalike diskrimineerimise ja ebavõrdsuse ilmingutega. Mõned eetikakoodeksid kohustavad sotsiaaltöötajaid mitte ainult võitlema eelarvamusliku kohtlemisega, vaid ka seda ennetama. Enamus koodekseid rõhutab sotsiaaltöötaja tegevuse juures tegutsemist pädevuse piires. Pädevuse ühe osana nähakse mitmetes koodeksites eetilist teadlikkust (*ethical consciousness*). Pädevuse juures kajastus kõige tähtsama printsibiina pidev erialane areng. Kõik koodeksid peale Riikliku Mustanahaliste Sotsiaaltöötajate Assotsiatsiooni eetikakoodeksi suunavad sotsiaaltöötajaid pidevale erialasele arengule.

Räägitakse sotsiaaltöötaja kohustusest kaitsta kliendi õigusi ja huve, kuid tuuakse välja ka erandeid: sotsiaaltöötaja ei saa olla kliendile lojaalne, kui laiema ühiskonna heaolu või kohustused seaduste ees nõuavad muud (Ameerika, 1.01). Venemaa koodeksi puhul on huvitav, et ainsana uuritud eetikakoodeksitest kohustab see sotsiaaltöötajaid toetama klientide jõukust (3.1:d) ning tõstma kliendi alanenud sotsiaalset staatust (4.5). Kliendi heaolust rääkides tuuakse välja ka klientidele vajalike ressursside, toetuste ning teenuste tagamine, kannatuste leevendamine, inimeste võimekuse ja võimaluste parandamine. Kümme eetikakoodeksit on ühe printsibiina rõhutanud sotsiaaltöötaja omakasupüüdmatus (*unselfishness*) - see hõlmab kohustust oma teadmiste, võimu, professionaalsete kontaktide ja oma positsiooni kasutamist kliendi, mitte iseenda isikliku heaolu saavutamiseks. Kliendiga partnerlussuhtes olemist rõhutavad 10 riiklikku eetikakoodeksit ning interdistsiplinaarse koostöö olulisust toonitavad 8 koodeksit.

Kõik eetikakoodeksid peale NABSW'i koodeksi räägivad kliendi konfidentsiaalsuse ehk salastatuse nõudest. Pooled koodeksid rõhutavad kliendi õigust kontrollida, kas ja millal antakse konfidentsiaalset infot kolmandatele osapooltele. Enamus eetikakoodekseid toonitab ka seda, et salastatusnõue ei kehti vaid olukordades, kus on vaja vältida tõsist, etteaimatavat ja kohest kahju klientidele või teistele. Seoses kliendi õigusega kontrollida, millal ja kellele salastatud infot jagatakse, nimetab ligikaudu pool koodeksitest vajadust võtta kliendi teadlik

¹ Kasutan terminit otsetõlke (aktsepteerimine) asemel seetõttu, et vältida esmamuljet, justkui sisaldaks printsipi endas peaauslikult negatiivsete joonte/tegevuste vms aktsepteerimist. Termin „heaksiit” sobib oma sisu poolest eestikeelsesesse terminoloogiasse paremini.

nõusolek jagamaks konfidentsiaalset infot kolmandatele osapooltele. Veidi alla poole riikidest suunavad sotsiaaltöötajaid andma salastatud infot võimalikult vähesel määral – vaid ulatuses, mil see on vajalik eesmärgi saavutamiseks. Seitse sotsiaaltöötajate assotsiatsiooni peavad oluliseks klientide informeerimist privaatsuse iseloomust ning selle piirangutest. Erinevad koodeksid annavad erineval määral juhiseid, millest täpselt klienti teavitada, kuid kokkuvõtlikult võib öelda, et oluliseks hinnatakse kliendi teavitamist kõigest, mis teda mõjutab ja mida temaga tehakse. Kliendi õigustest on esile tõstetud õigus abist/uurimuses osalemisest keelduda või oma nõusolek tagasi võtta, õigus omada teist arvamust, õigus pääseda ligi oma toimikutele, õigus esitada kaebusi ja õigus kontrollida salastatud info paljastamist.

Sotsiaaltöötaja ühe kohustusena ühiskonnas rõhutavad 11 koodeksit sotsiaalse heaolu tagamist. Sotsiaaltöö assotsiatsioonid mõistavad sotsiaalse heaolu all ennekõike sotsiaalset õiglust - baasiliste inimvajaduste rahuldamist ja võrdsete võimaluste tagamist, kuid toodi välja ka inimareng, elamistingimuste parendamine, iga ühiskonnaliikme maksimaalne kasu jms. Iga inimese väärikusest räägib 14 koodeksit, sotsiaaltöötaja ausameelsust rõhutab 12 koodeksit. Tuuakse välja ka vajadus suhtuda igasse indiviidi kui tervikusse – lahutamata indiviidi tema keskkonnast ja selle mõjudest, inimsuhetest jms-st. Mitmed koodeksid eeldavad sotsiaaltöötajatelt aktiivset osalust ühiskonnaelus, tähelepanu tõmbamist ebaõigluse ja ebavõrdsuse ilmingutele ning kaasalöömist poliitikate kujundamisel. Sotsiaaltöötajatelt nõutakse ka professioni arendamist, mis kajastus kolmeteistkümnes koodeksis – see hõlmab endas avatust uutele lähenemistele, uurimuste läbiviimist ning sotsiaaltöö väärtuste edendamist. Toonitatakse ka vajadust kaitsa professioni ebaõiglase ning põhjendamata kriitika eest.

Kokkuvõte

Analüüsitud 15 sotsiaaltöötajate eetikakoodeksi põhjal saab kokkuvõtlikult järeldada järgmist: 1) kõiki eetikakoodekseid iseloomustas humanistlike väärtuste austamine; 2) peamised erinevused esinesid kajastatud väärtuste detailsuse astmes; 3) sotsiaaltöö peamiste eesmärkidena nähakse sotsiaalset heaolu, sotsiaalset õiglust, konfliktide lahendamist ja arengut (ennekõike inimarengut); 4) eetikakoodeksites on kajastamist leidnud Biestekcki poolt formuleeritud traditsioonilised sotsiaaltöö väärtused, nendele on lisandunud ka arvestatav hulk uusi väärtusi ja printsiipe, mis tähendab, et professioni väärtustepagas on aja jooksul rikastunud; 5) enim kajastatud väärtused olid: austus inimese ja tema loomupärase väärtuse vastu, individuaalsuse aktsepteerimine, kliendi enesemääramisõiguse toetamine, võrdsus, diskrimineerimise vältimine ning ebavõrdsuse kohtlemisega võitlemine, kliendi vajaduste (ennekõike baasvajaduste) rahuldamine, pädevuse piires tegutsemine, kliendi huvide ja vajaduste esmasus, nõrgema osapoole esmasus, omakasupüüdmatlus, kliendi info konfidentsiaalsus, kliendi informeerimine, pidev erialane areng ja professioni arendamine; 6) mitmed assotsiatsioonid on eetikakoodeksi koostamisel aluseks võtnud juba olemasoleva koodeksi, mis võib olla üheks põhjuseks, miks kajastatud väärtused kattuvad; 7) koodekseis avaldus väärtuste kultuuritundlikkus - füüsilisest kontaktist rääkisid vaid multikultuurilised ühiskonnad või Aasiamaad.

Bismani hinnangul (2004:110) on Suurbritannias sotsiaaltöötajate häält vaevu kuulda. Minu hinnangul on antud probleem omane ka Eesti sotsiaalala töötajatele: pigem hoidutakse sõnavõttudest poliitilisel areenil, kuigi sotsiaalala töötajatel on võim ja kohustus tähelepanu juhtida ühiskonnas lohkavale ebavõrdsusele, ebaõiglusele ja kannatustele. Sotsiaalala töötajatel on võim panna alus sotsiaalsetele muutustele ja/või neid kiirendada, selgitades ja kindlustades seeläbi ühtlasi oma rolli ühiskonnas, tekitades kodanikes usaldust ja näidates, et sotsiaaltöö on tähtis. Jäädes passiivseks, ei jäeta ainult olulisi võimalusi kasutamata, vaid ka

rikutakse otseselt eetikakoodeksis sisalduvaid põhimõtteid. Seega on minu arvates oluline, et praktikud võtaksid oma südameasjaks esineda avalikult nii meedias kui poliitilistel areenidel. Koodeksites kajastusid kõige võimsamalt järgmised väärtused: inimese ja tema enesemääramisõiguse austamine, pühendumine sotsiaalse õigluse ja heaolu saavutamisele, võrdsus, inimõiguste järgimine, ebaõiglase kohtlemisega võitlemine, individuaalsuse aktsepteerimine, omakasupüüdmatlus, kaasamine ja nõrgemate esmasus.

Vaadates Eesti „Sotsiaalala töötaja eetikakoodeksist” teiste riikide koodeksite seas, torkas silma üks iseärasus - Eesti koodeks räägib küll kohustusest kolleege jõustada, ent ei räägi midagi klientide jõustamisest. Et aga sotsiaaltööd tehakse inimeste jaoks, tuleks minu hinnangul koodeksit täiendada printsibiiga, mille kohaselt on tähtis klientide jõustamine. Arvan, et rõhutada tuleks ka praktiku vajadust iseenda eest hoolitseda, rääkida supervisiooni vajalikkusest, kajastada klienditoimikute ja kliendi teavitamise problemaatikat. Eesti eetikakoodeksi plussina tahaksin välja tuua selle, et eetikakoodeks kohustab sotsiaalala töötajaid seadusandluse vastuoludele vaatamata reageerima, kui keegi vajab abi. Paljudes teistes koodeksites räägiti küll kohustusest abivajajat aidata, kuid polnud selge, kas seda tuleb teha seaduslikes piirides või võib seadusandlusest tulenevaid piiranguid ka ületada.

Kasutatud kirjandus:

1. Akademikerförbundet SSR (1997). Professional ethical guidelines for social work. (<http://www.ifsw.org/en/p38000298.html>.)
2. Australian Association of Social Workers (1999). Australian Association of Social Workers Code of Ethics. (http://www.ifsw.org/cm_data/Australia_Code_of_Ethics_2002.pdf.)
3. Association of Social Workers in Turkey. Ethical Principles and Responsibilities of Social Workers. (<http://www.ifsw.org/en/p38000300.html>.)
4. Barker R.L. (1999). The Social Work Dictionary. Washington: National Association of Social Workers.
5. Bisman C. (2004). Social Work Values: The Moral Core of the Profession. *British Journal of Social Work*, 2004, 34: 109-123.
6. British Association of Social Workers (2003). Code of Ethics for Social Work. (<http://www.basw.co.uk/articles.php?articleId=2>.)
7. Canadian Association of Social Workers (2005). Code of Ethics. (<http://www.casw-acts.ca/>.)
8. Dominelli L. (2002). Values in Social Work: Contested Entities with Enduring Qualities. *Critical Practice in Social Work*./ Adams R., Dominelli L., Payne M. (eds.). Basingstoke: Palgrave.
9. Eesti Sotsiaaltöö Assotsatsioon (2005). Sotsiaalala töötaja eetikakoodeks. *Sotsiaaltöö*, 2005, 6:4-7.
10. International Federation of Social Workers., International Association of Schools of Social Work. (2004). Ethics in Social Work, Statement of Principles. (<http://www.ifsw.org/en/f38000174.html>.)
11. Irish Association of Social Workers (2006). Code of Ethics. (<http://www.iasw.ie/index.cfm/loc/2-2/articleId/96495D56-5A7D-422C-8BD665C5B674CB10.htm>.)
12. Maltese Association of Social Workers (1996). Code of Professional Ethics. (http://www.masw.info/code_of_ethics.html.)
13. National Association of Social Workers (1999). Code of Ethics of the National Association of Social Workers. (<http://www.socialworkers.org/pubs/code/code.asp>.)
14. Polish Association of Social Workers (1996). Polish Association of Social Workers Code of Ethics. (<http://www.ptps.ops.pl/english/ethics.htm>.)

15. Saarniit L. (2006). Eesti avaliku teenistuse eetikakoodeks ja selle rakendamine. *Eetika: interdistsiplinaarsed lähenemised*. / Tartu Ülikooli eetikakeskus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus: 456-465.
16. Singapore Association of Social Workers (2004). Code of Professional Ethics. (<http://www.sasw.org.sg/public/documents/SASWCodeofEthics2004.pdf>.)
17. Social Work Educators' Forum (1995). Declaration of Ethics for Professional Social Workers. (<http://www.tiss.edu/swpi/ethics.htm>.)
18. The National Association of Black Social Workers. Code of Ethics. (<http://nabsw-osa.tripod.com/id1.html>.)
19. The union of social educators and social workers (2003). The Ethical Guideline for Social Educator and Social Worker. (http://www.ifsw.org/cm_data/Russian_ethical.pdf.)
20. Thompson N. (2000). *Understanding Social Work: Preparing for Practice*. London: Palgrave.

LASTEKAITSE ERIALADISKURSUS EESTI LASTEKAITSE KÄSIRAAMATUTES **Ema ja isa käsitlemine**

Jane Ivanova
Juhendaja Marju Selg

Jane Ivanova lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala aastal 2007, omandades sotsiaalteaduse bakalaureuse kraadi.
Kontakt: jane.ivanova@mail.ee

Abstract

The bachelor thesis “The Estonian Child Welfare Discourse in Manuals: Roles of Mother and Father” was devoted to the handling of the notions “mother” and “father” in two Estonian manuals on the work of child welfare. The manuals “Lastekaitse käsiraamat“ (Child Welfare Manual) (Rääk, 2003) and “Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses“ (Child Welfare Work in Local Administration) (Rääk & Korp, 2004) were analyzed using discourse analysis. Method was further supported by principles of critical social work theory and principle characteristics of the reflective approach in the theory of critical social welfare work. The findings indicate that mother’s role in raising a child is more important than father’s role and the work of child welfare means work with mother, because mother is more reliable and safer than father.

Bakalaureusetöö kirjutasin kahe lastekaitse käsiraamatu („Lastekaitse käsiraamat“ (Rääk, 2003); „Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses“ (Rääk ja Korp, 2004)) põhjal. Uurisin ema ja isa käsitlemist nimetatud allikates. Lähtematerjali moodustas perekonnasotsiaaltööd, vanemate hindamist abistamisprotsessis ning sugupoole aspekti töös perekonnaga puudutav kirjandus. Analüüsimeetodiks oli diskursusanalüüs toetatuna kriitilise sotsiaaltöö teooria põhimõtetest. Analüüsi tulemusel selgus, et ema rolli nähakse lapse kasvatamisel olulisemana kui isa rolli ning lastekaitsetöö tähendab tööd emaga, kuna ema on usaldusväärsem ja ohutum kui isa.

Probleemiseade

Minu bakalaureusetöö eesmärgiks oli uurida, kuidas käsitletakse ema ja isa kahes lastekaitse käsiraamatus. Uurimisküsimused sõnastasin järgnevalt:

- kuidas on ema ja isa käsitletud „Lastekaitse käsiraamatus?“,
- kuidas on ema ja isa käsitletud käsiraamatus „Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses?“.

Käsiraamatute teksti analüüs on oluline mitmel põhjusel: 1) nimetatud kaks allikat on ainsad lastekaitsetöötajatele kättesaadavad emakeelsed õppe- ja juhendmaterjalid sel alal; 2) käsiraamatute põhjalik analüüs võimaldab saada selgust, millist sõnumit nad praktikutele edastavad ning välja tuua käsiraamatute nõrgad ja tugevad küljed, mis tavalugemisel reeglina märkamatuks jäävad. Oluline on rõhutada, et allikate analüüs ning selle põhjal selgunud tulemused peegeldavad minu individuaalset tõlgendust lapsevanemate ehk ema ja isaga seotud diskursusest.

Ülevaade lähtematerjalist

Bakalaureusetöös lähtematerjali tutvustades peatusin pikemalt kolmel teemal: 1) perekonnasotsiaaltöö; vanemad perekonnasotsiaaltöö subjektina, 2) vanemate hindamine abistamisprotsessis ning 3) ema ja isa; sugupoole aspekt töös perekonnaga. Perekonnasotsiaaltöö temaatika tõin bakalaureusetöösse sisse põhjusel, et lapse heaolu ning vanemate toimetuleku toetamiseks rakendatakse lastekaitstes tööd perekonnaga. Perekonnasotsiaaltöö on osa lastekaitsetööst ning kaasab nii lapse kui tema vanemad. Vanemate hindamise temaatikat kajastasin seetõttu, et hindamine on üks lastekaitsetöö peamisi ning tähtsamaid aspekte. Vanemaoskuste ning vanemate eluviiside ja igapäevase toimetuleku hindamise läbi on võimalik teha otsus pakutavate teenuste, lapse perre jätmise või perest ajutiselt või püsivalt eraldamise kohta. Antud artiklis peatun vaid kolmandal teemal, kuna ema ja isa ning sootundlikku lähenemist abistamisprotsessis puudutav kirjandus on kõige tihedamalt seotud minu poolt uuritud probleemiga.

Sootundlikkus pereprobleemide lahendamisel Collins'i jt (1999: 161) järgi eeldab pereliikmete võrdsust ning kõigi pereliikmete osalust. Ühte vanemat ei tohi eelistada teisele. Hindamis- ja sekkumisprotsessi tuleb kaasata nii ema kui isa. (*ibid*: 211) Scourfield'i ja Coffey'i (2002: 320) on leidnud, et lastekaitsetöötajad keskenduvad enamasti tööle naistega ning mehi kaasa ei haarata. Holland'i (2004: 64-65) uurimuse põhjal tähendavad perekonna hindamised lastekaitsetöös sageli emaduse hindamist. Ema koostöövalmidust hindajaga kaldutakse pidama keskseks aspektiks hindamisprotsessi tulemuslikkuses. Isade väljajätmine lastekaitse tööprotsessist on pigem reegel kui erand.

Scourfield ja Coffey (2002: 323) toovad välja, et mõned autorid (näiteks Davies ja Krane 1996: 3-22) kasutavad väljendit „ema süüdistamine“ kirjeldamaks sugupoole aspekti lastekaitsetöös. Enamasti on just emad lastekaitsetöös põhjaliku järeleuurimise all. Sama tendentsi on kriitiliselt kajastatud raamatus „An Introduction to Family Social Work“ (Collins jt 1999), muuhulgas on öeldud, et abistavate elukutsete esindajatele, sealhulgas lastekaitsetöötajatele, on iseloomulik emade süüdistamine pereliikme või pere kui terviku probleemides. Emasid käsitletakse lapse probleemide põhjustena, isasid eiratakse. Isad jäetakse kõrvale isegi siis, kui lapse probleem on nendest tingitud, näiteks seksuaalväärkohtlemise puhul. (Collins jt 1999: 202)

Lastekaitsetöötajate seas on valdavad negatiivsed konstruktsioonid meesklientidest. Domineeriv on mehe käsitlemine ohtliku ja ähvardavana. Lastekaitsetöötajad peavad

positiivseks mehe olemasolu peres, kuid suhtuvad meesklientidesse üldiselt negatiivselt. (Scourfield ja Coffey 2002: 324-331) Mehe kui isa vastuoluline käsitlemine on kajastatud ka kogumikus „Mees sotsiaaluuringu subjektina“. Ühelt poolt nähakse isa positiivses valguses – perele turvatunde pakkujana, perekonna esindajana väljaspool kodu ning järjest enam emaga võrdväärse laste kasvatajana. Kogumikus on öeldud: „Naise-ema pere ja tööelu ühitamise probleemist on saamas vanemate töö ja pereelu ühitamise temaatika“. Teiselt poolt vaadeldakse isa ohtliku ja vägivaldsena. (Kutsar 2007: 52-65)

Et rakendada sootundlikku lähenemist, peab lastekaitsetöötaja Collins'i jt (1999: 200) järgi arvestama vanemate rollide muutumisega ning olema teadlik enda eelarvamustest emade ja isade suhtes.

Meetod

Käsiraamatute teksti analüüsimisel lähtusin kriitilise diskursusanalüüsi põhimõtetest, mida toetavad reflektiivsele lähenemisele omased põhimõtted kriitilises sotsiaaltöö teoorias. Van Dijk'i (2005: 231) järgi tähendab diskursus kommunikatsiooniakti lõpetatud või käimasolevat tulemit ehk kirjalikku või kuuldavat tulemust, nii nagu see vastuvõtjatele tõlgendamiseks sotsiaalselt saadaval on. Käsiraamatud on kommunikatsiooniakti kirjalik tulemus. Kriitilise diskursusanalüüsi peamine tunnus on huvi sotsiaalsete probleemide vastu (Titscher jt 2000: 26). Antud uurimuse puhul oli analüüsi keskmeks see, kuidas käsiraamatutes käsitletakse ema ja isa. Fook (2002: 63) märgib, et diskursuse käsitluses rõhutatakse ümbritsevat keskkonda, mis mõjutab inimeste arusaamu sotsiaalsest maailmast ning seda, kuidas nad sotsiaalseid nähtusi konstrueerivad. Kandes antud mõtte üle lastekaitsetöösse, saab öelda, et töökeskkond (kolleegid, kliendid, erialakirjandus) ning tööalane keelekasutus mõjutavad lastekaitsetöötajate arusaamu ning konstruktsioone ja on ühtlasi aluseks erialadiskursuse kujunemisele. Seega võib minu arvates väita, et käsiraamatutes peegeldub Eesti lastekaitse ema ja isa puudutav erialadiskursus. Titscher jt (2000: 26) ütlevad, et tekstis öeldu tähendus sõltub kontekstist. Seepärast pöörasin käsiraamatuid analüüsidest tähelepanu sellele, kus ja millega seoses midagi väidetakse. Ma ei uurinud mitte niivõrd seda, mida emast ja isast kirjutatakse, vaid kuidas neist kui lapsevanematest kirjutatakse. Ka kriitilise sotsiaaltöö teoreetikud rõhutavad konteksti olulisust. Fook (2002: 12-13) toob välja, et keelekasutuse tõlgendamisel tuleb arvestada spetsiifilise kontekstiga. Käsiraamatute teksti analüüsidest arvestasin seega konteksti mõju öeldule ning püüdsin lastekaitse erialadiskursust dekonstrueerida, et leida tekstis olevad varjatud ja kaudsed tähendused. Fook (*ibid*: 42) tõstab esile teisegi kriitilise sotsiaaltöö olulise aspekti, milleks on öeldu sõnastamisel tehtud valikute märkamine, nimelt, milliste sõnastusviiside vahel valik tehti ja millest see räägib. Keel ei ole neutraalne vahend peegeldamiseks ning kirjeldamiseks maailma (Gill 2003: 172). Seetõttu jälginis eelarvamuste peegeldumist tekstis, teemade valikut, lünkade (teemade eiramise) esinemist. Kriitiline sotsiaaltöö võtab Fook'i (2002: 42) järgi aluseks reflekteeriva lähenemise, mille kohaselt kogu praktikat või kogemust saab näha kui „lugu“, milles peitub kõneleja versioon või vaatenurk sellele, mis juhtus. Sellest lähtuvalt arvestasin analüüsimisel asjaoluga, et tegu on käsiraamatute autorite nägemusega lastekaitsetöö praktika toimimisest ning lastekaitsetöös vajalikest teadmistest. Terminid reflekteerimine ning refleksiivsus on kriitilises sotsiaaltöö teoorias tähtsal kohal. Fook (*ibid*: 43) seletab nimetatud mõisted järgnevalt: reflekteerimine tähendab praktika peegeldamise protsessi ning refleksiivsuse puhul on tegu üldisema võimega aru saada, kuidas uurija isik mõjutab uurimistegevust. Püüdsin analüüsi kirjutamisel olla refleksiivne – tunnetada enda isiku mõju valikute tegemisele, rõhuasetustele.

Analüüsi protseduur

Alustasin analüüsi lugedes käsiraamatute teksti (v-a lisad) mitu korda tähelepanelikult läbi. Järgnevalt valisin teema, mida uurida. Enne teksti kodeerimise asumist viisin end kurssi kriitilist sotsiaaltöö teooriat ning diskursusanalüüsi käsitleva kirjandusega. Kodeerisin laused, kus on kasutatud sõnu „ema“ ja/või „isa“, pöörates samaaegselt tähelepanu kontekstile. Tekstianalüüsiga paralleelselt lugesin teemakohast kirjandust. Analüüsi ja kirjandusega tutvumise käigus tekkinud ideed, mõtted ning oletused fikseerisin uurimispäevikus, et neid hiljem analüüsi ja arutelu kirjutamisel kasutada. Töö analüüsiosas vaatlesin esmalt, kuidas on ema ja isa käsitletud „Lastekaitse käsiraamatus“, seejärel analüüsisin ema, isa käsitlemist käsiraamatus „Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses“.

Analüüsitulemused, arutelu

„Lastekaitse käsiraamatu“ analüüsi tulemusel selgus, et ema roll ning mõju lapse arengule ja heaolule on kujutatud isaga võrreldes olulisemana. Isa rolli ning mõju peetakse teisejärguliseks. See ilmneb nii lausete sisust kui asjaolust, et sõna „isa“ on võrreldes sõnaga „ema“ kasutatud ligi neli korda vähem („isa“ 8 korral, „ema“ 29 korral). Juba lapse sündi nähakse mõjutavat ennekõike ema, see tekitab emale probleeme (näiteks töö ja pereelu ühitamine), kuid probleeme, mis lapse sünniga võivad tabada isa, ei käsitleta. „Lastekaitse käsiraamatus“ peegeldub stereotüüpne arusaam pere toimimisest: ema nähakse laste kasvatajana ja koduste tööde tegijana. Selline käsitlusviis on vastuolus uuringutulemustega, millest ilmneb, et tänapäeval on vanemate rollid teisenemas ning pere ja tööelu ühitamise problemaatikast on kujunemas nii „nais-“, kui „meesküsimus“ (Kutsar`i (2007: 53, 65).

„Lastekaitse käsiraamatus“ räägitakse emast kui abivajajast. Juttu on varjupaigategenusest lastega emadele, ema abivajadusest kohtuga suhtlemisel, „ebatervete eluviisidega“ emade, rasedate, noorte emade ja väikelapsega emade abistamisest. Viimast kolme gruppi määratletakse probleemide omamise kaudu – „erinevate probleemidega sihtgrupid“, justnagu rasedus või väikelapse olemasolu peres oleks juba iseenesest probleem. Isasid probleeme omavate ning abivajajatena ei käsitleta. Viimati öeldu ning sõna „isa“ harv esinemine käsiraamatu tekstis näitab, et lastekaitse kliendina nähakse pigem last ja tema ema kui last ja vanemaid (või isa). Peegeldub Scourfield`i ja Coffey`i (2002: 320) poolt kirjeldatud fenomen – lastekaitsetöös keskendutakse tööle naistega ning mehi kaasa ei haarata. Seega eiratakse ühes Eesti lastekaitsetöö juhises sootundliku praktika põhimõtet, milleks on mõlema vanema kaasamise koostööprotsessi (Collins jt 1999: 211).

Mitmel korral on ema näidatud halvas valguses: rääkides suhetes meeste ja vanavanematega ning ema „ebatervete eluviiside“ mõjust lapse heaolule. Samuti süüdistatakse ema probleemide tekitamises. Ema on süüdi, kui laps on kasvatamatu, varastab. Collins koos kaasautoritega (*ibid*: 202) toob välja, et abistavate elukutsete esindajatele on omane emade süüdistamine pereliikme või pere kui terviku probleemides. „Lastekaitse käsiraamatus“ ilmneb vastuolu: ema nähakse kui parimat lapse kasvatajat, ent samas on lapse kasvatamatus puhtalt ema süü. Ema ja isa mainitakse ka manipuleerivatest lapsevanematest rääkides.

„Lastekaitse käsiraamatus“ ilmneb halvustav ning eelarvamuslik suhtumine kasuisadesse. Kasuisadest on juttu lapse seksuaalse väärkohtlemise kontekstis ning neid käsitletakse ohu allikana. Antud lähenemine kasuisade suhtes kinnitab Scourfield`i ja Coffey`i (2002: 331) väidet selle kohta, et lastekaitsetöötajate seas domineerib mehe/isa ohtliku ja ähvardavana nägemine. Samuti nähtub isa ohtliku ja ähvardavana käsitlemine Kutsar`i (2007: 52)

uuringutulemustest. Isade kohta on lisaks välja toodud, et erikooli lastel on isadega häiritud suhted, kuid see väide jääb põhjendamata.

Käsiraamatus „Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses“ on ema ja isa käsitletud neutraalsemalt kui „Lastekaitse käsiraamatus“. Rõhutatud on ema tervise ja elustiili tähtsust lapse arengule. Isa tervise ja elustiili mõjust lapsele ei räägita. Välja on toodud ema rolli kui sotsiaalse rolli täitmise eeldused. Samas ema suuremat mõju lapsele nii selgelt esile ei tõsteta kui „Lastekaitse käsiraamatus“. Heas valguses on kirjeldatud ema võimaliku varjupaigakliendina. Negatiivne suhtumine emasse ilmneb riskiperede emadest rääkides, keda süüdistatakse sissetulekute suurendamises lapse arvelt. Isa esineb riskiperede teema raames passiivsena. Termin „riskipere“ käsiraamatus defineerimist ei leia. Isast ja emast rääkides on toonitatud asendushooldusel oleva lapse õigust ja vajadust suhelda oma vanematega. Samuti on emast-isast juttu kasuvanema või lahutatud vanema rolliga kohanemise kontekstis.

Nii „Lastekaitse käsiraamatus“ kui käsiraamatus „Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses“ esinevad sõnad „ema“ ja „isa“ erinevate seaduste väljavõtetes, juriidiliste protseduuride kirjeldustes (näiteks vanemliku hoolitsuseta lapse esindamist kajastavas tekstis, lapse nimemääramise kontekstis). Mõlema analüüsitava teksti kohta saab öelda, et ema rolli lapse elus peetakse isa rollist olulisemaks. Lastekaitsetöö vanematega on esitaud tööna emaga. Ema võib olla küll paheline, kuid on siiski usaldusväärsem ja ohutum kui isa. Isa esitatakse tekstis kas neutraalselt või negatiivsena.

Kasutatud kirjandus:

Collins, D; Jordan, C; Coleman, H. (1999) *An Introduction to Family Social Work*. Peacock Publishers, Inc. .

Fook, J. (2002) *Social Work Critical Theory and Practice*. Sage Publications.

Gill, R. (2003) *Discourse Analysis. Qualitative Researching with Text, Image and Sound. A Practical Handbook.* /M. W Bauer & G. Gaskell. New Delhi. London. Thousand Oaks: Sage Publications: 172-90.

Holland, S. (2004) *Child and Family Assessment in Social Work Practice*. Sage Publications.

Kutsar, D. (2007) Mees ja perekond: isadus. *Mees sotsiaaluuringu subjektina.* /D. Kutsar. EV Sotsiaalministeerium. Auratrükk: 51-67.

Scourfield, J. B; Coffey, A. (2002) *Understanding Gendered Practice in Child Protection. Qualitative Social Work.* CA and New Delhi. London. Thousand Oaks: Sage Publications: 2002, 1(3): 319-340

Titscher, S; Meyer, M; Wodak, R; Vetter, E. (2000) *Methods of Text and Discourse Analysis*. Sage Publications.

Van Dijk, T. (2005) *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus.* Tartu: TÜ kirjastus.

LASTEKAITSE ERIALADISKURSUS EESTI LASTEKAITSE KÄSIRAAMATUTES

Lapse arvamuse kuulamine ning koostöö lapsega

Karin Auväärt

Juhendaja Marju Selg

Karin Auväärt kaitses bakalaureusetöö Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakonna sotsiaaltöö erialal 2007 aasta kevadel.

Abstract

The bachelor thesis “The Estonian Child Welfare Discourse in Manuals: Cooperation With and Listening to the Child’s Opinion” focused on how a child’s opinion and teamwork with him/her are handled as issues in the discourse of two Estonian child welfare handbooks: “Lastekaitse käsiraamat” (Child Welfare Manual) (Rääk, 2003) and “Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses” (Child Welfare Work in Local Administration) (Rääk & Korp, 2004). Selected method of text analysis relied on the ideas of critical discourse analysis and combined these with the principles of reflective approach in critical social work theory. The outcome of the text analysis was that in both texts there are disagreements with the principle of partnership here and there. This is caused by paying imperfect attention to listening to the child’s opinion. Results further revealed that the later-published “Child Welfare Work in Local Administration” consists of some important developments involving from the Western social work scene: the text has a persistent approach to the child, also stressing the importance of the wishes and explanatory work to the child. Yet the discourse of social work is so twined with legal discourse that it occasionally comes of being child-distant.

Oma bakalaureusetöös uurisin lastekaitse erialadiskursust kahes Eesti senini ainsas lastekaitse käsiraamatus. Täpsemalt keskendusin lapse arvamuse kuulamise ning koostöö temaatikale. Käsiraamatute tekstis väljenduva diskursuse analüüsimisel rakendasin kriitilise diskursusanalüüsi põhimõtteid kombineerituna kriitilises sotsiaaltöö teooriaga seotud reflekteeriva lähenemise põhimõtetega. Ilmnes, et käsiraamatute tekstid omavad nii positiivseid külgi kui ebakõlasid. Suure üldistusena võib öelda, et praegused Eesti spetsialistidele töös suunanäitajaks olevad käsiraamatud ei konstrueeri kindlat lastekaitse diskursust, kuna lapse positsiooni määratlus jääb oma hüplikkuses ebaselgeks.

Uurimuse eesmärk ja kontekst

Lastekaitse kui sotsiaaltöö osa on Eestis küllaltki noor ja arenev valdkond, ning see asjaolu teeb nimetatud valdkonna uurimise põnevamaks. Oma bakalaureusetöös keskendusin lastekaitse erialadiskursuse uurimisele kahes Eestis käibel olevas lastekaitse käsiraamatus: Rääk, R. (2003) “Lastekaitse käsiraamat” ja Korp, E., Rääk, R. (2004) “Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses”. Diskursuse uurimine tähendab siinkohal keele ja selle kaudu loodavate tähenduste vaatlemist. Teisisõnu huvitas mind, mis viisil millestki räägitakse – kuidas tekst võtab osa teadmise ning tähenduste genereerimisest. Põhirõhu seadsin seejuures väljaselgitamisele, kuidas on käsiraamatute tekstis abistamisprotsessi käsitledes kajastatud partnerlussuhet lapsega ja lapse arvamuse kuulamist – nimetatust sai ühtlasi minu töö esimene uurimisküsimus. Teine uurimisküsimus tekkis tekstianalüüsi käigus, olles tutvunud nii kahe analüüsil rakendatava lähenemise (kriitiline diskursusanalüüs ning reflekteeriv lähenemine kriitilises sotsiaaltöö teorias) põhimõtetega kui käsiraamatute tekstiga. Kuna mõlema lähenemise poolt rõhutamist leidev võimusuhte ja diskursuse kaudu legitimeerimise (staatuse tugevdamise) temaatika avaldus analüüsitava tekstis, vormisin sellest teise uurimisküsimuse, nimelt milliste võtetega legitimeeritakse uuritavates teksides lastekaitset.

Idee uurida käsiraamatutes sisalduvat erialadiskursust tekkis seoses Sotsiaalministeeriumi poolt tellitud ning minu bakalaureusetöö juhendaja Marju Selg’i poolt elluviidava projektiga lapse ja perekonna hindamisjuhendi väljatöötamiseks. Lootsime tekstianalüüsi kaudu saada põhjalikumalt pilti, kuidas käsiraamatutes mõistetakse lapse arvamuse kuulamist ning

koostööd lapsega. Uurimus toetub arusaamale, et käsiraamatute tekst peegeldab olukorda Eesti lastekaitsemaastikul, kuna see kajastab ühtaegu nii Eesti lastekaitse praktikas levinud uskumusi ja arusaamu kui genereerib uut teadmist. Käsiraamatute poolt loodavat visiooni ei saa alahinnata – kujundab ju praktikute arusaamu suuresti neile kättesaadav erialakirjandus. Eesti sotsiaaltöö kontekstis, arvestades antud valdkonna noorust, on erialakirjanduse hulk suhteliselt väike. Hetkel on analüüsitava lastekaitse käsiraamatute näol tegu ainsate Eesti lastekaitsetöötajatele kättesaadavate terviklike juhendmaterjalidega, seega võib oletada nende suurt mõju tänasele lastekaitse praktikale. Eelnevat silmas pidades võiks bakalaureusetöö olulisus Eesti lastekaitse arengu kontekstis peituda just probleemipüstituse uudsuses. Analüüsiprotsess ja saadud tulemused pakuvad võimalust mõttevahetuseks arusaamade ja väärtushinnangute üle lastekaitstes ning sotsiaaltöös üldiselt, samuti praktika arendamiseks. Samas on oluline silmas pidada, et tekstianalüüsiks valitud meetod jätab palju ruumi uurija vabale tõlgendusele, millest lähtuvalt ei saa uuringu tulemusi võtta kui ühest tõde. Analüüsi näol on tegu subjektiivse interpretatsiooniga, millest lähtuv teadmine on paratamatult mingil määral kallutatud.

Teoreetiline raamistik

Oma bakalaureusetöö teoreetilises ülevaates pöörasin uurimuse temaatikast lähtuvalt tähelepanu kahele valdkonnale, milleks on lastekaitse üldiselt ja lapse õigus avaldada arvamust. Põhirõhk oli erialases kirjanduses toodud lapse arvamuse kuulamisega seonduvate seisukohtade ja suundade tutvustamisel. Kajastamist leidsid nii erinevad lapsepõlve käsitlused kui nende seosed lapse õigusega avaldada arvamust. Nimelt juhvivad erinevad autorid (Lansdown 1995; Waterhouse ja McGhee 2002) tähelepanu asjaolule, et laste positsioon ühiskonnas on läbi aegade olnud ebakindel. Samas täheldatakse (vt Holland 2004; Lansdown 1995), et täiskasvanute ettekujutuse muutumisega lapsepõlve tähendusest on teisenema hakanud ka laste positsioon ühiskonnas. Uus kujutlus lapsest, milles neile omistatakse senisest suuremat kompetentsust ning vastutust, on toonud kaasa laste õiguste tunnustamise tõusu. Pöördepunktiks laste õiguste käsitlemisel peab Verhellen (1996) ÜRO Lapse õiguste konventsiooni, mille toel on uus kujutlus pädevamast lapsest kandunud üldisesse seadusandlusesse. Eesti siseriiklik Lastekaitse seadus kui Eesti Vabariigi lastekaitse süsteemi reguleeriv õigusakt on samuti koostatud ÜRO Lapse õiguste konventsiooni põhimõtteid arvestades (vt Henberg 2003). Siiski on praktikas endiselt kitsaskohaks nende õiguste realiseerimine. Peters'i ja Kutsar'i (2000) artiklist "The Awareness and Realization of Children's Rights" lähtub, et lapsed sooviksid suuremat hääleõigust. Samas nendib Holland (2004), et sotsiaaltöötajatel on endiselt raskusi mõistmisega, kui suurt kaalu võib või tuleb laste arvamusele anda. Erialakirjanduses väljatoodu näitas lapse arvamuse kuulamise temaatika olulisust ja samas ka keerukust. Selle teadmisega asusin uurima, millises valguses on kahes vaadeldavas Eesti lastekaitse käsiraamatus käsitletud lapsele ja lastekaitsetöötajale niivõrd olulist lapse arvamuse kuulamise ning koostöö käsitlust.

Metoodika

Tulemusteni jõudmiseks rakendasin tekstianalüüsi, täpsemalt lähtusin kriitilise diskursusanalüüsi põhimõtetest (tuginedes erinevate autorite diskursuse ja diskursusanalüüsi käsitlustele, nt Van Dijk 2005; Fook 2002; Gill 2003; Wodak ja Meyer 2001), mida kombineerisin kriitilises sotsiaaltöö teoorias rõhutatud reflekteeriva lähenemise põhimõtetega

(Fook 2002). Sotsiaaltöö käsiraamatute tekstide kriitiline analüüs on Eestis uus uurimisvaldkond. Meetodivalik tulenes asjaolust, et kriitiline diskursusanalüüs ning kriitiline sotsiaaltöö teooria näisid endas ühendavat parimat võimalust kirjaliku keele poolt loodavate tähendusteni jõudmiseks. Nimelt on mõlema lähenemise puhul kesksel kohal arusaam, et tähendused luuakse keele kaudu, mistõttu keskendutakse sellele, kuidas, milliseid keelelisi vahendeid kasutades asjadest räägitakse. Tähendussüsteemi mõjurina nähakse omakorda konteksti, milles vaadeldavat teksti edastatakse. Antud põhimõtteid silmas pidades lähtusin arusaamast, et uuritavad käsiraamatud peegeldavad Eesti lastekaitse erialadiskursust, väljendades Eesti lastekaitset domineerivaid väärtushinnanguid ning arusaamu. Reflekteeriva lähenemise kohaselt kriitilises sotsiaaltöö teoorias püüdsin analüüsi käigus avastada tekstis peituvaid teemasid, ebakõlasid, lünki ja võimalikku kallutatust. Lisaks eelpool nimetatule ilmnes meetodialase kirjandusega tutvudes, et tekstianalüüsi puhul on oluline jälgida, kuidas ja kui jõuliselt kasutatakse diskursust spetsialisti/ametniku ja eriala staatusliku positsiooni tugevdamiseks ehk teisisõnu, kuidas konstrueeritakse tekstis võimu. Oma bakalaureusetöös vaatasin, kuidas toimub läbi diskursuse lastekaitsetöötaja ja lastekaitse kui eriala staatuse tugevdamine.

Toon siinkohal veel kokkuvõtlikult mõningad meetodivalikust tulenevad lähenemised tekstile, mida analüüsimisel silmas pidasin:

- Kahe analüüsitava käsiraamatu tekst on kui jutustus, mis sisaldab autorite ettekujutust lastekaitse praktikast.
- Öeldut mõjutavad omakorda sotsiaaltöö, täpsemalt lastekaitse, Eesti kontekst ja väärtussüsteem, samuti sotsiaaltöötajate/lastekaitsetöötajate kui professionaalse grupi hoiakud ja ideoloogia.
- Käsiraamatutes sisalduv lastekaitse erialadiskursus omab mõju arusaamadele lastekaitsest kui sotsiaalse maailma osast ja seeläbi ka sellele, kuidas lastekaitsetöötaja end oma ametis identifitseerib.
- Vaadeldavate käsiraamatute tekst võtab osa sotsiaalse maailma konstrueerimisest – selle kaudu luuakse ja taasluuakse lastekaitsediskursust.

Käsiraamatute analüüsi alustasin käsiraamatute teksti mitmekordse läbilugemisega, mis andis ülevaate tekstist. Teisel lugemisel märkisin ära tekstis olulisena tunduvaid teemasid, tähendusi. Ühtlasi kujunes arusaam uurimuse täpsemast suunitlusest. Keskendudes lapse arvamuse kuulamisele ning koostööle, sai nimetatust esimese uurimisküsimuse sisu. Meetodialase kirjandusega tutvununa järgnes teine legitimeerimist puudutav uurimisküsimus. Seejärel asusin kodeerimise juurde, märgistades värviliste markeritega ja kommenteerides teemakohaseid tekstilõike. Kodeeritud lausete analüüsil sai tähtsaks ümbritseva teksti kaasamine, kuna see mõjutas tihti vaatlusaluste lausete tähendusi ja tõlgendamist.

Järeldused ja arutelu

Tekstianalüüsi tulemusel selgus, et last tõstetakse enam esile käsiraamatu “Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses” (edaspidi lühendina LKOV) tekstis kui “Lastekaitse käsiraamatu” (edaspidi lühendina LK) tekstis – seda lapse huvide ja õigustega seoses. LKOV-teksti läbib lapse huve ja õigusi rõhutav lähenemine. LK-tekstis puudub **läbiv lähenemine lapsele**. Lapse huvidega koos rõhutatakse LKOV-tekstis ka lapse soovidega arvestamist ning selgitustööd lapsele. Lapse huvide esiletõstmine tuleneb kindlasti ka vajadusest jälgida rahvusvahelisi lastekaitse suundumusi ja nõudeid, toetamaks seeläbi Eesti lastekaitse legitimeerimist muu maailma silmis. Paraku puudub käsiraamatus lapse huvide ja õiguste sisu avamine, tekitades

situatsiooni, kus „õigete” lausetega rõhutatakse “midagi”, mida ei ole lahti mõtestatud. Seega on raske neid põhimõtteid praktikaga seostada, sest jääb arusaamatuks, mida mõeldakse lapse huvide ja õiguste all ning kes ja kuidas otsustab, kuidas neid realiseeritakse. Pean oluliseks, et lastekaitse käsiraamat sisaldaks selgelt lahtmõtestatud lapse käsitlemise lähtealuseid, mida lastekaitsetöötaja saaks praktikas aluseks võtta ja sotsiaaltöö väärtussüsteemiga siduda. Selgesõnalisem juhendmaterjal pakuks lastekaitsetöötajale oma töös rohkem tuge ja seeläbi võidaksid lapsed ja perekonnad.

Lastekaitse legitimeerimist ning võimusuhteid puudutavana ilmnes, et LKOV-tekstis (LK-tekstis vähemal määral) on sotsiaaltöö diskursus tihedalt põimunud juriidilise diskursusega. Väited on illustreeritud seaduste tutvustusega. Väljendusviis on ametlik, täis kantselliite, mõjudes küll konkreetse ja autoriteetsena, kuid jääb samal ajal lapsekaueks. Lapse ja perekonnaga ning abistamisega seotud tundlike teemade ja esitamine ametlik-juriidilises stiilis mõjub omavahel ühildamatuna. Sellise stiili kasutamine võib olla tingitud püüdest näidata lastekaitset rangema ja autoriteetsemana. Seaduste ja juriidilis-ametliku keelekasutuse toel püütakse tekstis tõsta nii eriala kui spetsialisti staatust ja vähendada Eesti lastekaitse erialast ebakindlust. Katse ühildada oma olemuselt niivõrd erinevaid diskursusi kui juriidika ja sotsiaaltöö ei suuda lõppkokkuvõttes luua voolavat sidusat teksti. Kohati on mõlema käsiraamatu puhul tunne, et laps kui subjekt, kelle nimel ja jaoks töö käima peaks, jääb protseduurikirjelduste varju, et spetsialist/ametnik on lapsest olulisem. Tegeledes lastekaitsetöötaja staatuse tugevdamisega legitimeerimise kaudu ja jättes tagaplaanile sotsiaaltöö väärtussüsteemi mõtestamise, rõhutatakse süsteemi ja spetsialisti võimu ja kaotatakse silmist lapsekesksuse ning partnerluse idee.

LK-tekst sisaldab endas puudulikku **kliendi määratlust** – kord on kliendiks laps, kord laps ja vanemad, siis jälle laps, seejärel räägitakse lihtsalt kliendist, jättes ruumi vabadele interpretatsioonidele. Ähmasus kliendi määratlemisel läbib kogu LK-teksti. Probleem on selles, et kliendi mõiste selgitamata jätmine annab lastekaitsetöötajale vaba voli tõlgendada defineerimata mõistet enda äranägemise järgi ning mõjutab koostööd praktikas. Lastekaitse kliendi definitsioon võiks olla välja toodud kohe käsiraamatu alguses.

Mõlema vaatlusaluse käsiraamatu tekstis ilmneb kohatine vastuolu **partnerlusprintsipiiga**, mis on peamiselt seotud puuduliku tähelepanuga lapse arvamuse kuulamisele. LK-teksti puhul esinevad vastuolud pigem konkreetsete teemade raames (asendushooldus, kliendi probleemi käsitlemine töörühmas). LKOV-teksti puhul taolist tendentsi ei ilmne. LK-tekstis, käsitledes koostöövõimalusi kliendi abistamisprotsessis, räägitakse sellest, kuidas laps on loomulikult koostööpartner. Käsiraamatu lapse vanematest eraldamist puudutavas osas rõhutatakse ühise kokkuleppe (lastekaitsetöötaja, laps, vanemad) saavutamise vajadust. Samas jääb lapse arvamuse kuulamine tekstis kajastamata. Lapse arvamus on välja jäetud näiteks asendushooldusele paigutamise, lapse elukoha muutmise ja kutsevaliku puhul. Ilmselt on tegu lapse jaoks väga oluliste otsustega. Ühtlasi pole kasupere temaatika raames loetletud küsimuste hulgas, millele tulevased hooldajad peaksid enne lapse perre tulekut vastused saama, ühtegi lapse arvamuse või soovide kohta käivat küsimust. Taolised ambivalentset lapsesse suhtumist näitavad ebakõlad ei puudu ka LKOV-tekstist. LKOV-tekstis esineb lapse arvamuse kuulamine ja sellega arvestamine koos lapsekesksuse ja lapse huvidest lähtumise põhimõttega. Samas on näiteks lapse õiguste ja huvide esindamise teema all lapse võimalus arvamus avaldada sõltuv lastekaitsetöötaja subjektiivsest hinnangust. Segadust külvab ka juhtumikorralduse kirjeldus, kus otsustamisprotsessi raames nähakse erinevate lausete puhul otsustaja rolli erinevatel subjektidel: ainult lapsevanemal; lapsel, perel, lastekaitsetöötajal koos; lapsel ja lastekaitsetöötajal. Siinkohal tuleks segaduse vältimiseks püsida ühe kindla

määratluse juures, mis võiks olla nii lapse, pere kui lastekaitsetöötaja ühine otsustamine, aga kui esineb olukordi, kus otsustajaks peab seaduse järgi olema näiteks lapsevanem, on vaja see ka selgelt välja tuua.

Kokkuvõtvalt võib nentida, et uuritud käsiraamatud konstrueerivad pigem ebakindlat lastekaitse diskursust, milles lapse positsioon ei ole selgelt määratletud. Paljuski on probleemiks ebamäärane lähenemine teemadele ja käsitluste hüplik laad. Kuna käsiraamatute autorid esindavad Eesti noore lastekaitse diskursust, võib oletada, et tekstides peegeldubki erialadiskursuses valitsev ebamäärane mõningate teemade käsitlemisel. Ebakõlad tekstis ei anna aga lastekaitsetöötajale tööks lapsega vajalikku kindlust, vaid propageerivad pigem tegutsemist iseenda parema äranägemise järgi. Seega ärgitab uurimuse tulemus veelkord mõtlema, millised on lastekaitse väärtused ja põhimõtted ning suunab arutlema selle üle, millest lähtuda praktikas.

Kasutatud kirjandus

Fook, J. (2002) *Social Work Critical Theory and Practice*. Sage Publications.

Gill, R. (2003) Discourse Analysis. *Qualitative Researching with Text, Image and Sound. A Practical Handbook*. /M. W Bauer & G. Gaskell. New Delhi. London. Thousand Oaks: Sage Publications: 172-190.

Henberg, A. (2003) Võrgustikutöö kui võimalus lapse õiguste tagamiseks. *Võrgustikutöö võimalusi töös lastega*. /T. Edovald. Tallinn: 9-19.

Holland, S. (2004) *Child and Family Assessment in Social Work Practice*. Sage Publications.

Lansdown, G. (1995) Children's rights to participation and protection: a critique. *Participation and Empowerment in Child Protection*. /M. Davies, C. Cloke. London: Pears Professional Limited: 19-38.

Peters, P; Kutsar, D. (2000) The awareness and realization of children's rights. *Children in Estonia*. /D. Kutsar. Tallinn: United Nations: 49-51.

Van Dijk, T. (2005) *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitlus*. Tartu: TÜ kirjastus.

Verhellen, E. (1996) The Convention on the Rights of the Child. *Understanding Children's Rights*. /E. Verhellen. Belgium: University of Ghent: 27-43.

Waterhouse, L; McGhee, J. (2002) Social Work with Children and Families. *Social Work Themes, Janres and Gritical Debates. Second edition*. /R. Adams, L. Dominelli, M. Payne. PALGRAVE: 267-286.

Wodak, R; Meyer, M. (2001) *Methods of Critical Discourse Analysis*. SAGE Publications.

LAPS, PEREKOND JA LASTEKAITSE

MINU UNISTUSTE ISA. PÕHIKOOLI ÕPILASTE KIRJANDITE TEMAATILINE ANALÜÜS

Ragne Urbas

Juhendajad Kadi Ilves ja Marju Selg

Ragne Urbas lõpetas 2007. aastal Tartu Ülikoolis sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala bakalaureuseõppe ning jätkab oma õpinguid Tartu Ülikooli sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala magistrantuuris.

Kontakt: ragne.urbas@mail.ee

Abstract

The main goal of the bachelor thesis “My Dream Father: Thematic Analysis of Secondary School Pupils Essays” was to analyze, how children describe the role of the father and their expectations toward fathers. Previous research has mostly concentrated on the relationship of mother and child, while the role of the father has been given little attention. The theoretical base of the research was social constructionism and method of analysis was qualitative thematic analysis. The sample comprised of the essays on the theme My Dream Father of pupils in the 6th and 7th grade of a secondary school in a small Estonian town. Children wrote mostly on three main themes: expectations and dreams for a father; the child’s very own father and behaviour forbidden for a father. Words and phrases that were used to describe father, were separately analysed. Conclusion can be drawn, that the child expects perfection from his/her father – the dream father is perfect. In descriptions, children joined the dream father with the real father, giving them perhaps a chance to create such a fairy-tale image of father.

Käesolev artikkel põhineb minu poolt 2007.a. kaitstud bakalaureusetööl, mille eesmärgiks oli välja selgitada, mida lapsed isalt ootavad. Uurimus oli minu jaoks väga põnev, sest enamasti uurimusi on keskendunud ema ja lapse vahelistele suhetele, samas kui isa roll on saanud vähe tähelepanu. Sotsiaaltöö kontekstis on isadust vähe uuritud ning seda ei peeta samaväärseks emadusega. Tavaliselt käsitletakse isadust mõne teise teema sees, näiteks mees- või perekonnauurimustes. Uurimuse raames kirjutasid ühe Eesti väikelinna gümnaasiumi 6. ja 7. klassi õpilased kirjandid teemal Minu unistuste isa. Uurimistulemustest selgus, et lapsed kirjutasid kolmel põhiteemal: ootused ja unistused isale; laste päris isa ning isale keelatud käitumine. Lisaks sellele avastasin, et laste kasutatud keel kirjandites oli väga huvitav, mistõttu otsustasin ka sellele eraldi tähelepanu pöörata.

Uurimisküsimused ja eesmärk

Uurimuse eesmärgiks oli analüüsida, kuidas lapsed kirjeldavad kirjandites isa rolli ning mida nad isalt ootavad. Alaeesmärgiks oli tutvustada uurimistulemusi uuringus osalenud laste kooli ning kodulinna sotsiaaltöötajale, et aidata kaasa sealse lastega tehtava sotsiaaltöö arengule.

Lähtuvalt uurimuse eesmärgist püstitasin järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas kirjeldavad lapsed kirjandites isa?
2. Mida lapsed isalt ootavad?
3. Milliseid sõnu ja väljendeid lapsed isa kirjeldades kasutavad?
4. Kuidas on uurimistulemusi võimalik kasutada sotsiaaltöös lastega?

Uurimismeetod ja valim

Uurimus põhines sotsiaalkonstruksionismil (Berger & Luckmann 1991, Burr 2003), mis eitab *objektiivse* reaalsuse olemasolu ning lähtub sellest, et sotsiaalne maailm luuakse sotsiaalsete suhete ehk interaktsioonide tulemusena. Teiste sõnadega on sotsiaalne reaalsus inimestevahelise suhtlemise tulemus, mis eksisteerib vaid suhtlusprotsessis ning ka inimene kui sotsiaalne olend on selle protsessi tulemus. Uurimismeetodiks valisin kvalitatiivse temaatilise analüüsi (Ezzy 2002), mis andis võimaluse kirjandite sisu avamiseks, kõigi seal

esinevate teemade kirjeldamiseks ning muustrite väljatoomiseks. Teemaatilises analüüsis ei ole uurimistulemused ette ennustatavad, need ilmnevad alles andmete kodeerimise ja analüüsi tulemusena. Seega võib teemaatiline analüüs juhtida uurija selliste avastuste ja probleemideni, mida ta oodatagi ei osanud. Kodeerimine on teemaatilise analüüsi puhul kolmeetapiline (Ezzy 2002: 88-93). Avatud kodeerimise faasis luuakse esialgsed kategooriad; telgkodeerimisega määratletakse põhikategooria ning pannakse paika tingimused, kus esialgsed kategooriad ilmuvad. Viimases ehk selektiivse kodeerimise faasis leitakse tuumkategooria, mis ühendab eelnevalt telg-kodeerimisel loodud kategooriad. Teemaatiline analüüs ei testi juba olemasolevat teooriat vaid teooria „luuakse“ sotsiaalse nähtuse uurimise, kodeerimise ja analüüsi teel (Ezzy 2002: 86).

Uurimuse viisin läbi ühes Eesti väikelinna gümnaasiumis, mille 6. ja 7. klassi õpilased (kokku 31 last) kirjutasid kirjandid teemal *Minu unistuste isa*. Pakkusin õpetajatele välja selle teema, kuna selline teemakäsitus võimaldas kirjutada nii oma tegelikust isast, kui ka sellest, kuidas tema käitumine sobib kokku lapse unistustega. Viimane omakorda aitab lastel välja tuua need asjaolud, millest oma isa puhul puudust tuntakse. Samuti lootsin, et niimoodi sõnastatud teema ei pane ebavõrdsesse olukorda lapsi, kes elavad isast eraldi. Kuna kirjatöö kirjutamine ei olnud otseselt koolitöö osa, tekkis õpetajatega diskussioon selle üle, kas lastel oleks mugavam kirjutada siis, kui nad teavad, et nende töid loeb anonüümselt vaid võõras inimene või motiveeriks lapsi pigem see, kui nad saavad tehtud töö eest ka hinde. Mõlemad õpetajad leidsid, et lapsed peavad ikkagi töö eest hinde saama. Seega leppisime kokku, et lapsed viivad kirjandid esmalt õpetajatele, kes panevad töö eest hinde. Edasi kirjutavad lapsed oma kirjandid ümber, et eemaldada nimed ja muud äratundmist võimaldavad andmed ning märgivad lehele vaid oma soo, vastavalt kas siis poiss või tüdruk. Lapsed said ülesandeks kirjutada kirjand kodus. Siinkohal tuleb tunnistada, et hinde saamine kirjandite kirjutamise eest oli antud uurimuse nõrgaks kohaks, sest lapsed võisid seetõttu oma kirjandeid muuta, näiteks andes oma kirjanditele rohkem ilukirjandusliku vormi. Kahjuks oli hinde panemine õpetajate poolseks tingimuseks ja sellele ei olnud minul uurijana võimalik vastu seista.

Uurimistulemused

Uurimistulemuste analüüsi juures oli kõige raskemaks osaks eristada, millal laps kirjutab unistuste isast ning millal reaalsest inimesest ehk oma päris isast. Sageli need kaks mõistet kattusid omavahel või täiendasid üksteist, teinekord ei olnud üldse võimalik määratleda, kas laps kajastas fantaasiat või reaalsust. Kodeerimise tulemusena ilmnes, et lapsed kirjutavad kolmel põhiteemal: *ootused isale ja unistused isast; oma pärisisa ja isale keelatud käitumine*. Lisaks sellele analüüsisin eraldi keelt, mida lapsed kirjandites kasutasid.

Ootuste ja unistuste teema all rõhutasid kõik lapsed, et isal (unistuste isa) peaks olema oma laste jaoks rohkem aega. Tänapäeval on tüüpiline, et vanemad veedavad tööl pikki päevi ning koju jõutakse alles hilja õhtul ja lastega veedetud n-ö kvaliteetaeg jääb väheseks. Lapsed kirjutavad, et isa võiks peale tööd lastega tegeleda ning aidata kasvõi koolitöodes. Samuti leidsid nad, et isa peaks saama usaldada – isa peaks oma lapse elu ja murede vastu huvi tundma, ta ei tohiks oma peret kunagi hätta jätta ega oma tegudega lapsele piinlikkust valmistada. Ootuste ja unistuste teema all kirjeldasid lapsed kõikvõimalikke ühiseid tegevusi, mida võiks koos perega teha. Siinkohal töid lapsed sisse pere mõiste, millest võib järeldada seda, et mõned ootused isale seostuvad laste ootustega kogu perele. Kokkuvõtvalt võib öelda, et laste jaoks ei ole niivõrd oluline tegevus, kui see, et seda tehakse ühiselt.

Pärisisast rääkides mainisid paljud lapsed, et nende isa ongi unistuste isa ja paremat nende jaoks maailmas pole. Laste sõnul saavad nad oma muredega isa poole pöörduda, samuti õpetavad isad, mida elus väärtustama peab. Seega võib järeldada, et omavahelised suhted on soojad ja lähedased. Ühiseid tegevusi isaga kirjeldasid kõik lapsed, juttu oli reisimisest,

ühistest hobidest ja koos kodus töö tegemisest. Poiste ja tüdrukute jutust tuli välja, et isadel on tüdrukutega rohkem mängulised tegevused (pallimängud, ujumine, poes käimine jne), mille eesmärgiks võib pidada ühiselt koosveedetud aja nautimist. Poistega olid isad sageli seotud ühiste hobide kaudu. Koos tehti laste sõnade järgi koduseid töid, käidi kalal ja jahil, tegeldi spordiga. Seega olid isade tegevused poegadega pigem n-ö ettevalmistus tulevikuks, mil poistest saavad mehed ja isad. Siinkohal leidis tõestust ka Henry B. Billeri (1993: 65) väide, et isad suunavad oma lapsi, eriti poegi, käituma vastavalt oma soole.

Isale keelatud käitumise teema all rääkisid lapsed, et unistuste isa peaks olema piisavalt range, kuid kindlasti ei tohiks ta laste peale karjuda ja neid lüüa. Isa peab oskama lapsega rahulikult rääkida ning kui ta midagi ei luba, siis peaks suutma seda lapsele põhjendada. Unistuste isa ei tohiks juua ja suitsetada. Lapsed ootavad, et isa suhtuks ka nende sõpradesse respektiga, mitte ei laidaks nende valitud sõpru ega keelaks kohtuda.

Laste kasutatud sõnad võib sisuliselt jagada kolmeks: sõnad, millega kirjeldati iseloomu, välimust ning oskusi. Peab märkima, et laste kasutatud sõnad isa kirjeldamiseks olid suurel määral positiivsed. Isal peaksid olema kõik head iseloomujooned. Samuti soovib laps, et isa näeks välja korralik ja hoolitsetud. Veel peaks isa olema kõiges meister, ükski asi ei tohiks talle liiga raske olla. Seejuures on oluline, et ta jagaks oma oskusi ja teadmisi lapsega, mis tuli eriti välja just poiste kirjanditest.

Arutelu

Vastuseks küsimusele, kuidas lapsed isa kirjeldavad, saab öelda, et lapsed räägivad unistuste isast seoses oma ootuste ja lootustega, isale keelatud käitumisega ning ka seoses oma päris isaga. Oma ootustest ja unistustest kirjutades võis põhjuseks olla laste soov usaldus- ja turvatunde järele. Võib oletada, et see vajadus on vanemate poolt põrselt rahuldamata. Lapsed soovivad, et isal oleks nende jaoks rohkem aega, et teda saaks alati usaldada ning et ühiselt saaks kõike huvitavat ja põnevat ette võtta. Isale keelatud käitumise teema all rääkisid lapsed põhiliselt normidest, sellest mis on ühiskonna poolt taunitud nagu alkoholi tarbimine ja suitsetamine. Nad mainisid keelatud tegevuste all ka vägivalda, kuid ükski laps isiklikku kogemust ei kirjeldanud. Nad kasutasid vägivaldast rääkides alati näitena mõne sõbra kogemust. Siit võib teha järelduse, et isa rollist üritatakse maalida ilusat pilti, sest keegi ei saa tegelikult tõestada, kas sõbra jutt ka tõele vastab. Oma päris isast rääkides rõhutas enamus lapsi, et nende isa ongi nende jaoks unistuste isa. Ilmselt ei suuda lapsed ette kujutada, et isa oleks teistsugune kui ta juba on. Lastel jagus oma päris isa kohta vaid kiidusõnu, negatiivseid jooni nad isale eriti ei omistanud. Dagmar Kutsar (2007: 53) väidab oma artiklis, et isadus on sotsiaalselt konstrueeritud ja igal inimesel on oma isa kujund. See selgus ka kirjanditest. Iga laps käsitles isa rolli erinevalt, vastavalt sellele, mida tema enda jaoks oluliseks pidas. Siinjuures on huvitav asjaolu, et lapsed ootavad unistuste isalt nii palju. Tal peaks laste jaoks kindlasti rohkem aega olema, ühiselt võiks käia reisimas või matkamas, teda peaks saama usaldada jne. See võib viidata tõsiasjale, et need laste vajadused on rahuldamata. Samas väidavad paljud lapsed, et nende isa ongi nende unistuste isa. Tekib küsimus, et kui ootused unistuste isale on nii suured, siis kuidas saab väita, et nende isa ongi unistuste isa? Esimene võimalus on see, et kui laste sõnade järgi ongi nende isa unistuste isa, siis võib eeldada, et laste ootused ja unistused isale on kopeeritud nende päris isa pealt. Põimides niimoodi unistuste isa ja päris isa võimaldas lastel luua pilt nii-öelda ideaalsest isast, kellel on oma laste jaoks alati aega, kes hoiab ja armastab oma peret. Lisaks sellele on ta veel tubli ja tark tööinimene, keda kõik austavad. Ta oskab kõike alates pallimängust kuni ehituseni. Unistuste isal ei ole ühtegi halba kommet ja ta ei käitu kunagi niimoodi, et tema või tema pereliikmed peaksid sellepärast häbi tundma. Teine võimalus võib olla ka see, et laste ootused oma isale

on kõrged seetõttu, et nende suhe oma päris isaga ei ole eriti lähedane ja ei rahulda lapse vajadust hoole ja armastuse järele.

Vastuseks küsimusele, mida lapsed isalt ootavad, lähtun laste ootustest unistuste isale. Ennekõike ootab laps, et isal on tema jaoks aega. Laps tahab, et teda kuulatakse, temaga tegeletakse – ta vajab teadmist, et ta on oluline. Tänapäeva ühiskonnale omaselt on paljud vanemad tihti tööga hõivatud ja ilmselt just seetõttu kajas laste kirjanditest kõvasti vastu soov olla hoitud ja armastatud. Laps ei taha olla oma muredega üksi, ta soovib tuge ja õpetust. Loomulikult mõistab laps, et töölkäimine on vajalik ja paratamatu, kuid sellele vaatamata tunneb ta, et tema vajadused ei ole vajalikul määral rahuldatud. Siinkohal leidsid lapsed, et isa ei pea olema rikas, sest siis jääks isal oma lapse jaoks veel vähem aega kui muidu. Lapsed seletasid seda asjaoluga, et *paksu rahakotiga* isa käiks sageli pikkadel tööreisidel ja siis ei jääks tal oma lapsega koos olla. Analüüsisest selgus, et laste ootused isale on üpris kõrged. Kokkuvõtlikult võib öelda, et laps soovib endale n-ö ideaalset isa.

Vastates küsimusele, milliseid sõnu ja väljendeid lapsed isa kirjeldamiseks kasutavad, saab öelda, et nii päris kui unistuste isal peaksid laste arvates olema kõik head iseloomujooned. Ta peaks kindlasti olema hea, lahke, abivalmis, huumorimeelega, hea kuulaja jne. Kindlasti ei tohiks isa olla kuri. Ka välimus peaks isal olema igati kena ja korralik, lisaks sellele peaks unistuste isa kindlasti olema sportliku kehaehitusega. Isa peab kõike oskama ning ääretult oluline on, et ta jagaks neid oskusi ka lapsega. Eriti tähtis oli see just poiste jaoks. Laste kasutatud sõnadest võib järeldada, et lapse jaoks peab isa olema ideaalne. Enamus kasutatud väljendeid nii unistuste kui päris isast rääkides olid positiivsed, mis viitab sellele, et laps üritab kõik negatiivse kõrvale tõrjuda. Nagu öeldakse: mida ei näe, seda pole olemas. Kui laps räägib isast positiivsete väljendite kaudu, siis on võimalik anda isa rollist ilus pilt ning seeläbi saab ka laps enda tähtsust tõsta. Ideaalne või ideaalilähedane isa aitab lapsel tunda ennast väärtuslikumana. Ehk on selle eesmärgiks püüdnud hoida veel kinni ilusast lapsepõlveajast ning pigistada silm kinni selle teadmise ees, et maailm tegelikult ei olegi nii ilus ja rõõmus paik ning inimesed ei olegi alati nii head kui nad väikestena arvasid. Mida vanemaks laps saab, seda valusamalt peab ta seda tõde endale tunnistama ning lapsepõlve illusioonid maha matma.

Vastates küsimusele, kuidas oleks võimalik uurimistulemusi kasutada sotsiaaltöös lastega, saab öelda seda, et ennekõike on käesolev töö oluline just hinnangute ja suhtumise seisukohalt. Sally Holland (2004: 64) viitas oma raamatus, et lastega tehtava sotsiaaltöö seisukohalt on mehed sageli kõrvalejäetud või suhtutakse neisse kui potentsiaalsetesse ohuallikatesse laste ja naiste jaoks. Üheks kõige olulisemaks uurimistulemuseks oli, et laste jaoks on isa väga oluline. Seega võib öelda, et selle uurimuse tulemused võiksid aidata muuta laste ja peredega töötavate spetsialistide hoiakuid meeste kui isade suhtes. Kuigi paljudes perekondades võidakse mehe vägivaldsuse käes kannatada, ei ole see siiski kaugelki alati nii ning seepärast ei tohi sotsiaalala spetsialist olla meeste suhtes üldiselt vaenuliku hoiakuga. Lapse jaoks on isa ja temaga veedetud ühine aeg väga oluline. Käesolev töö pakub võimaluse mõista, mida lapsed isalt ootavad, mis on isale keelatud ning samuti millised on laste suhted oma pärisisaga. See annab perekondade ja lastega töötavatele praktikutele võimaluse oma seisukohti ümber hinnata, toetudes põhjalikumatele teadmistele isa ja lapse vahelistest suhetest ja selle suhte olulisusest mõlemale poolele. Seeläbi on ehk võimalik arendada laste ja peredega tehtavat sotsiaaltööd Eestis.

Kokkuvõte

Kokkuvõtvalt võib öelda, et lapsed ootavad oma unistuste isalt täiuslikkust – unistuste isa on täiuslik. Kuigi samas väidavad lapsed, et tegelikult peaks isa olema siiski täiesti tavaline tööinimene, kes oma perekonda hoiab ja armastab. Lapsed kasutasid isa kirjeldamiseks enamasti positiivseid kirjeldusi, mis annab põhjust järeldada, et üks õige isa on sisuliselt veatu inimene. Nad ühendasid oma kirjeldustes unistuste isa päris isaga, see andis neile võimaluse luua isast just selline ilus muinasjutust pärit pilt.

Käesolevaid uurimistulemusi on võimalik kasutada alusena edasistes perekonna- või isa ja lapse suhete uuringutes. Uurimusest selgus, et laste jaoks on isa niisama oluline ja vajalik nagu ema. See teadmine tuleb kasuks ka lastekaitsetöö ning perekonnasotsiaaltööga tegelevatele spetsialistidele. On ühekülgne võtta isa vaid sellisena, kes oma perele halba teeb, eriti just laste seisukohast vaadatuna. Laps vajab endale nii ema kui isa.

Kasutatud kirjandus

Berger, P. & Luckmann, T. (1991) *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge.* Penguin Books.

Biller, H. B. (1993) *Fathers and families: paternal factors in child development.* Westport (Connecticut); London: Auburn House.

Burr, V. (2003) *Social Constructionism. II Edition.* London ja New York: Routledge.

Ezzy, D. (2002) *Qualitative Analysis: Practice and innovation.* London. Routledge.

Holland, S. (2004). *Child and Family Assessment in Social Work Practice.* Sage Publications.

Kutsar, D. (2007). Mees ja perekond: isadus. / Kutsar, D. *Mees sotsiaaluuringu subjektina.* Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 2/2007, 51-67. Sotsiaalministeerium.

KARISTAMINE – VAJALIK KASVATUSMEETOD VÕI VÄGIVALD? Põhikooli õpilaste esseede analüüs

Kadi Ilves

Juhendaja Marju Selg

Kadi Ilves lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala magistrantuuri 2006.aastal, praegu töötab TÜ sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakonnas erakorralise teadurina ning jätkab õpinguid sotsioloogia doktorantuuris.

Kontakt: kilves@ut.ee.

Abstract

The master's thesis "Punishment- A Necessary Upbringing Method or Violence?" focused on analysis of children's interpretative repertoires. Data from an essay contest (131 essays) for children from grade five to nine (aged 10-16) was used to analyse the content of the interpretative repertoires and grammatical, as well as rhetorical means used in them. Contest was organized by the Ministry of Social Affairs of Estonian Republic and the topic of essays was Punishment – a necessary upbringing method or violence? Results revealed representations in characteristics of repertoires that were belonging both, to adult and children culture. Prevalent where adult repertoires: "The dream of every parent is to raise a proper citizen", "Punishment is certainly a (very) important upbringing method" and "Good children grow without a rod". The children's own repertoires were more hidden in presented

essays. The performative function of the essays emerged in that while composing and choosing the repertoires, children wanted to please the adults assessing the essays.

2006. aasta lõpus Tartu Ülikoolis kaitstud magistritöö (Ilves 2006)² keskendus laste häälte kuulamise problemaatikale, analüüsides EV Sotsiaalministeeriumi poolt 5.-9. klassi õpilastele korraldatud esseekonkursi võistlustöid teemal „Karistamine – vajalik kasvatusmeetod või vägivald?” ja esseekonkursi konteksti. Nimetatud teema oli konkursil osalenud eesti ja vene õppekeele koolide õpilaste seas oli populaarseim. Uurimismeetodina kasutasin diskursiivpsühholoogia diskursusanalüüsi, täpsemalt olid vaatluse all esseedes kasutatud tõlgendusrepertuaarid. Selgus, et peamiselt kasutasid õpilased täiskasvanute repertuaare, milles väljendus esseede performatiivne ehk täidesaatev funktsioon.

Ülevaade teoreetilistest lähtekohtadest

Diskursiivpsühholoogia diskursusanalüüs

Sotsiaalkonstruksionistliku diskursiivpsühholoogia³ koolkonna löid Jonathan Potter ja Derek Edwards 1990-ndatel aastatel sotsiaalpsühholoogia haruna, mis on kriitiline kognitiivpsühholoogia suhtes. Jonathan Potter (2000) kirjeldab kahe lähenemisviisi erinevusi järgmiselt: kognitiivpsühholoogia eristab “reaalsust” ehk tegelasi ümbritsevat keskkonda tunnetusest, mis toimub tegelaste “sees” ning peab käitumist⁴ tunnetamise tulemuseks, DP seevastu keskendub interaktsiooni kui tegevuse⁵ uurimisele ning peab just seda tunnetamisprotsessi mõistmisel primaarseks. DP olulisteks lähtekohtadeks on Austini kõneaktiteooria ning Wittgensteini keelemängude kontseptsioon. Diskursuseks nimetab Jonathan Potter (1996a: 105; 1996b) „kõne ja keelt kui sotsiaalseid praktikaid” ning peab vajalikuks uurida eelkõige selle täidesaatevat (*performative*) ja konstrueerivat (*constructive*) funktsiooni (Potter 2006). Peamiselt on vaatluse all sisemisi seisundeid (mõtteid, hoiakuid jms) kirjeldava kõne funktsioonid ja eesmärgid, interaktsiooniprotsessis kaalul olevad huvid ning kasutatavad diskursiivsed ja retoorilised vahendid (Potter & Molder 2005; Burr 2003; Potter 1996a). Ütlemissaga samavõrra konstrueerivaks peetakse ka mainimist, vihjamist jt ütlematajätmise vorme (Edwards & Potter 2005: 244). Uurija ülesandeks on analüüsida, mil viisil uuritav kirjeldused usaldusväärsete ja “tegelikena” esitab, neid tegevuse esilekutsumisele ja tegevuste täideviimisele orienteerib, oma seisukohti põhjendab ja vastase omi õõnestab ning kuidas osaliste vastutust käsitletakse (Potter & Edwards 1999; Edwards & Potter 2005: 243).

Laste kuulamine – kes räägib?

“Laps” ja “lapsepõlv” on mitmete uurijate arvates eelkõige täiskasvanute konstruktid (Craig 2003: 39; Gittins 1998: 5). Corsaro (1997: 7) hinnangul vaatlevad täiskasvanud lapsi ettepoolevaatava “mis-neist-kunagi-saab” pilguga nagu tulevasi täiskasvanuid, kellel on koht sotsiaalses korras ning abi selle saavutamiseks. Harva vaadatakse neid pilguga, mis nad on – lapsed käimasoleva elu, vajaduste ja soovidega. Lastele täiskasvanute poolt konstrueeritud ideoloogiat, mis lähtub laste “parimatest huvidest”, on põhjalikult analüüsinud Gittins (1998).

² Uurimus on teostatud ETF granti GSOSS 6672 raames

³ Ingl. k. *discursive psychology*. Edasises tekstis lühendatult DP.

⁴ Ingl. k. *behavior*

⁵ Ingl. k. *action*

Autor on seisukohal, et lapsed saavad tähenduste maailma sündides osa täiskasvanute diskursusest, representatsioonidest, kultuurist ja poliitikast, mis leiavad väljundi keeles ja kujundites. James ja James (2004: 23) toovad välja, et “laste hääle kuulamisest” hakati rääkima 70-ndate lõpus seoses sooviga juhtida tähelepanu vajadusele võtta sotsiaalküsimustes arvesse laste endi huvid ja perspektiivid. Kuigi vastavat retoorikat propageeritakse seoses sotsiaalpoliitikaga tihti kõvahäälselt, võidakse autorite (*Ibid*) arvates laste huve siiski ignoreerida, sest lapsepõlv on suures osas juhitud ja reguleeritud elufaas. Malcolm Hill (2006: 72) juhib tähelepanu asjaolule, et “kuulates” lapsi, jäetakse küllalt tihti tagasiside andmata, kuigi noored ootavad enda seisukohtade avaldamisele vastust. Laste arvamused võivad oodatust erineda – näiteks võivad nad identifitseerida ohte, mida poliitika planeerijad “ei näe” (Roberts 2003: 29). Mitme Eesti lastekaitsealase uurimuse (nt Strömpl, Selg, Šahverdov, Tammaru 2005; Strömpl, Selg, Šahverdov, Soo 2006) tulemused kinnitavad, et laste tähendusüsteemid erinevad täiskasvanute omast. Nimetatud küsimustele pöörasin magistritöös tähelepanu, sest ka Sotsiaalministeeriumi esseekonkursi eesmärgiks oli laste „hääle” kaasamine uue lastekaitse seaduse loomisse.

Eesmärk ja uurimisküsimused

Uurimuse peamiseks eesmärgiks oli analüüsida põhikooli õpilaste tõlgendusrepertuaare esseedes “Karistamine – vajalik kasvatusmeetod või vägivald?”. Teiseks eesmärgiks oli analüüsida esseekonkursi sobivust laste “hääle” kuulamiseks ning teha ettepanekuid kohase(ma) meetodika leidmiseks. Eesmärkidest lähtudes otsisin vastust uurimisküsimustele:

1. Milliseid tõlgendusrepertuaare õpilased esseedes kasutavad?
2. Mille teenistuses on repertuaaride valik?
3. Milliseid ettepanekuid saab esseekonkursi konteksti ja essee analüüsi tulemuste põhjal teha lastekaitse seaduse väljatöötajatele ja teistele tulevikus lapsi kaasata soovijatele?

Metoodika

Essee analüüsimiseks kasutasin DP tõlgendusrepertuaaride analüüsi meetodit. Tõlgendusrepertuaaride mõiste pärineb algselt Gilbert´ilt ja Mulkay´lt (Potter 1996b). DP kontekstis võtsid selle kasutusele Jonathan Potter ja Margaret Wetherell (Edley 2001: 198). Jonathan Potter (1996a: 115-116; 1996b) defineerib repertuaare järgmiselt: „*tõlgendusrepertuaarid on süstemaatiliselt seostatud mõistete kogumid, tihti stilistiliselt ja grammatiliselt koherentsed ja sageli üles ehitatud ühe või mitme keskse metafoori ümber*”. Repertuaaride kasutamise peamiseks ülesandeks on Vivien Burri (2003: 127) hinnangul kõneleja positsiooni säilitamine interaktsioonis. Olemuselt on repertuaarid kultuuri-spetsiifilised mõistete kogumid, mis aitavad kasutajal käituda “õigesti”, st üldkehtivaid tavasid järgides.

Uurimuse valimi moodustasid Sotsiaalministeeriumi esseekonkursil osalenud eesti ja vene õppekeele koolide 5.-9. klasside õpilaste esseed teemal “Karistamine – vajalik kasvatusmeetod või vägivald?” Kokku kuulus valimisse 131 eestikeelset ja 20 venekeelset esseed. Esseekonkursi konteksti kohta kogusin andmeid kahel viisil – esiteks, konkursiga otseselt kokku puutunud õpilaste, õpetajate ning Sotsiaalministeeriumi töötajaga meilitsi kontakteerudes (protseduuri kohta vt Ilves 2006). Õpilaste ja õpetajate kontaktandmed olid märgitud esseedele, ministeeriumi töötaja oli seotud konkursi läbiviimisega ning tema andmed olid seetõttu avalikud. Teiseks, teemakohase märksõnaotsinguga portaalis www.neti.ee ja www.google.com, mille tulemusel jõudsin avalike lehekülgedeni, kus käsitleti esseekonkursi või uue lastekaitse seaduse ettevalmistamisega seonduvat. Kodeerimisel selgus,

et esseede põhiteemad olid “karistamine”, “lapsevastane vägivald” ja “kasvatamine” (andmekogumise ja kodeerimise üksikasjalikumalt kirjeldust vt Ilves 2006).

Tulemused ja arutelu

Esseedes kasutatud repertuaarid

Analüüsi tulemusel selgus, et esseedes “ilmutasid” end Eesti kultuurile omased “kasvatamise”, “karistamise” ja “lapsevastase vägivald” tõlgendusrepertuaarid, mille õpilased olid täiskasvanutelt “laenanud”. Jõudsin antud tõdemuseni, mõistes, et esseedes õpilaste poolt avaldatud seisukohad väljendasid pigem Eesti ühiskonnas levinud tavaarusaamu, mitte niivõrd individuaalse lapse (elu)kogemusi ja neil põhinevaid arvamusi. Laenamise kasuks räägib peamiselt see, et kirjutajate arvamused ei sobinud kokku nende vanuse ning elukogemustega, vaid sarnanesid rohkem täiskasvanute elutõdedele. Repertuaaride ilmsiks toomise järel kerkis üles nende pealkirjastamise küsimus. Kuna õpilaste esseede retoorika oli väga väljendusrikas, valisin pealkirjadeks kujundlikud väited, mida nii mõneski essees otsesõnu kasutati. Repertuaaride järjestamisel lähtusin esseedes esinenud loogikast: esiteks, lapse saanud vanemad on kohustatud teda korralikuks inimeseks kasvatama ning laps on kohustatud kasvatamisele alluma (mõiste “kasvatamine” repertuaar); teiseks, korraliku kasvatus juurde kuulub vältimatu osana lapse “õigel ajal” korrale kutsumine ja karistamine, et vältida karistamatuse tunde tekkimist ja hukatusse minekut (mõiste “karistamine” repertuaar); kolmandaks, teatud tingimustel võib karistamine muutuda lapsele tahtlikult haiget tegemiseks, millega rikutakse tema tulevik ning mille eest laps maksab kätte (mõiste “lapsevastane vägivald” repertuaar). Repertuaarid koos alateemadega:

1. “Iga vanema unistus on kasvatada lapsest korralik kodanik!” (kasvatamise repertuaar)
 - Korralik kasvatamine
 - Tee hukatusse ja karistamatuse tunne
 - Meie perekonnas...
2. “Karistamine on kindlasti (väga) vajalik kasvatusmeetod!” (karistamise repertuaar)
 - Karistamine
 - Pahandus
 - Karistuse kasvatav mõju
3. “Head lapsed, need kasvavad vitsata!” (lapsevastase vägivald repertuaar)
 - Lapsevastane vägivald
 - Ohvri rikutud tulevik
 - Kättemaks – karistaja karistamine

Lisaks kolmele kirjeldatud täiskasvanute repertuaarile esinesid esseedes ka laste endi repertuaarid, mis ei kuulunud magistritöös analüüsimisele. Laenatud ja enda loodud repertuaaride olulisimateks erinevusteks pean seostamist reaalse isiklike kogemustega, millest tulenevad ka kasutatava sõnavara erinevused.

Mida õpilased repertuaare kasutades tegid?

Täiskasvanute repertuaaride ülekaal juhib tähelepanu õpilaste kaalutletud huvile (vt Potter 1996a: 111 ja Ilves 2006) esseede kirjutamisel. Kuna tegemist oli võistlusega auhinnaliste kohtade nimel ning võistlus korraldati info kogumiseks uue lastekaitse seaduse tarvis, mida lapsed esseedes avaldatud arvamuste järgi pidasid “väga tähtsaks tööks”, arvan, et täiskasvanute repertuaaride „laenamine” oli hindajate ringile mõju avaldamise ja nende

tähelepanu võitmise teenistuses, et saada osa auhindade jagamisest. Võib järeldada, et just selles väljendus esseede täidesaatev ehk soovivat tulemust (antud juhul täiskasvanute tunnustust) esile kutsuv funktsioon. Eelnev ei tähenda kriitikat laste kui esseekirjutajate suhtes. Õpilased täitsid õpetaja antud ülesannet hästi ning esseed, mida analüüsi käigus lugesin, olid kirjandikirjutamise mõttes heal tasemel. Just väga hea retooriliste vahendite kasutamise oskus, mille eesmärgiks on lugejale mulje avaldamine ja avaldatava seisukoha õigsuse põhjendamine, viis mind mõttele, et laste peamine eesmärk ei ole lihtne arvamuse avaldamine, vaid võistlemine sõnaseadmis-oskuses. Lihtsaim võimalus meeldimiseks ja kõrge hinde saamiseks on hindaja ootuste väljaselgitamine, milleks pakuvad piiramatuid võimalusi massimeedia kanalid (Internet, televisioon jms), eriti arvestades laste ja noorte häid oskusi ja võimalusi ses vallas. Esseekonkursi konteksti uurimisel leidis kinnitust oletus, et Internet mängis olulist rolli vajaliku info otsimisel. Märksõnaotsingu tulemusel selgus, et lihtsalt kättesaadavad olid väga erinevad leheküljed, mis kajastasid nii esseekonkursi väljakuulutamist kui ka arutelusid karistamise ja kasvatamise teemal. Paljud neist olid lapseas kasutajale suunatud. Teine väga oluline allikas, mis laste arvamusi tõenäoliselt mõjutas, on televisioon. See leidis kinnitust esseedes, kus õpilased kirjutasid, et neile teadaolev info laste kohtlemise “õigete” ja “valede” meetodite kohta pärineb tõsielusarjadest, filmidest või politseisaadetest. Kolmandaks allikaks olid erinevad trükised – ajalehed, sõnaraamatud, sotsiaalreklaam jms, mille kasutamisele lapsed kirjandites samuti viitasid.

Grammatiline ja stilistiline koherentsus

Esseede grammatilist ülesehitust analüüsides jäi silma rida sarnaseid jooni (põhjalikumalt vt Ilves 2006). Esiteks, umbisikulise tegumoe kasutamine kirjeldustes, mis ei olnud seotud enda isikuga – peamiselt distantseeruti negatiivset tähendust kandnud sündmustest ja nende kirjeldustest. Teiseks paljudes töodes kasutamist leidnud grammatiliseks ühisjooneks oli teatud kõneviiside kasutamine kindlat tüüpi kirjeldustes. Näiteks kindlat kõneviisi kasutati kirjeldustes, mida autor “kahtlematuna” esitles. Tingivat kõneviisi seevastu kasutati juhul, kui avaldus kirjutaja ebakindlus, kahtlemine seisukoha õigsuses. Selline väljendusviis sisaldab väljaöeldud seisukohast taganemise võimalust, kui keegi (täiskasvanutest) selle vaidlustab.

Esseede retoorika analüüsimisel lähtusin Jonathan Potteri (1996a) ja Michael Billigi (1991) seisukohtadest. Billig käsitleb retoorikat veenmiskunstina üldisemas mõttes. Erinevas vanuses õpilaste kirjandites avaldus erinev vilumus oma seisukohtade veenvaks ja mõjusaks muutmisel, seda eriti ilukõneliste kujundite kasutamisel „laenatud” repertuaarides. Heade oskustega paistsid silma 6. klassi tüdrukud ja 9. klassi poisid ning vene õppekeelega koolide õpilased, viimaste kirjandid kuulusid pigem ilukirjanduse žanrisse. Isiklikust elukogemusest kirjutanud lapsed kasutasid esseedes lihtsamaid, eakohaseid kõnekujundeid, samuti jäi nende puhul mulje, et kirjutaja ei püüdnud lugejat oma seisukohtade tõesuses iga hinna eest veenda. Erinevus ilmnis just sõnavalikus – oma kogemusi kirjeldati lapse-keelsete sõnadega (nt „pahandus”, „löömine”), mitte täiskasvanutelt laenatud keeruliste mõistetega (nt „vägivald”, „väärkohtlemine”), mille tähendus võib lapse jaoks erinev ja kasutamise reeglid ebaselged olla.

Jonathan Potter kirjeldab üksikasjalikumalt ressursse, mille abil saavutatakse veenmisjõud, ning eristab kaitsvat ja ründavat retoorikat. Esseid analüüsides selgus, et lapsed rakendasid peamiselt kaitsvat retoorikat (Potter 1996a: 107). Sel eesmärgil kasutatakse näiteks konsensusele viitamist (Potter 1996a: 117), mis avaldub väidetes, mida “kõik teavad”. Retooriliste vahendite kasutamine on seotud kaalutletud huvi varjamisega, milleks on võimalik kasutada mitmeid võtteid. Esseedes leidsid kasutamist järgmised Potteri poolt

kirjeldatud vahendid (põhjalikumalt vt Ilves 2006): “kaitsepookimine” (Potter 1996a: 126), väljaspoole konstrueerimine (Potter 1996a: 150), umbisikuline ja umbmäärane kõneviis (*Ibid*), “sõbra” ja “sõbra sõbra” kogemusele viitamine (Potter 1996a: 134), sõnaõiguse omistamine (Potter 1996a: 114-115), tuginemine linnalegendidele ja “rahvusvahelistele jutustustele” (Potter 1996a: 134) ning ekstreemjuhtumite kirjeldamine (Pomerantz 1986, viidatud Potter 1996a: 187).

Esseekonkursi sobivus laste kuulamiseks

Analüüsi tulemusi arvestades julgen väita, et esseekonkursi töödes ei avaldunud laste arvamus, vaid viis, kuidas lapsed kasutavad ja seeläbi taasloovad Eesti ühiskonnas levinud laste kasvatamisest, karistamisest ja lapsevastasest vägivallast “rääkimise” repertuaare. Lapsed vajavad kahtlemata ärakuulamist ja nende seisukohad arvessevõtmist, kuid esseekonkurss ei täitnud ega täida sellisel kujul ka edaspidi “hääl kuulamise” ülesannet. Põhjuseks ei ole seejuures ainult võistluse olukord, vaid ka tõsiasi, et konkursist jäid väga paljud lapsed kõrvale. Esiteks, suurem osa kirjutajatest olid tüdrukud, mis tähendab, et poiste hääl oli alaesindatud. Teiseks, õigust “sõna võtta” ei saanud erikoolides, (noorte)vanglates, lastekodudes, turvakodudes, haiglates või tänaval õppivad-elavad lapsed. Oluline on teadvustada, et just nemad kuuluvad nõ ohustatud laste gruppi, kelle kaitse ja hoolduse küsimusi lastekaitse seadus eelkõige sätestada võiks. Kolmandaks ei avaldunud esseedes mitte-eestikeelsete laste hääl. Vastupidi, selgus, et vene koolide õpilased on võrreldes eestikeelsete koolide lastega veelgi osavamad retoorika kui veenmise(ja peitumise)kunsti valdamises. Lisaks tekkis venekeelseid esseid lugedes kahtlus, et vene koolide õpilastele ei pruugi olla kättesaadavad abisüsteemid (nt koolisotsiaaltöö jms), mida eestikeelsetes koolides enesestmõistetavaks peetakse. Antud kontekstis väärib rõhutamist, et kõik konkursil osalenud venekeelsed lapsed on sündinud peale 20. augustit 1991, st Eesti Vabariigis. On aeg tunnustada nad “meie” lasteks ja võtta neid kuulda ning panna tähele, milliseid sotsiaalse tegelikkuse konstrueerimise võimalusi ühiskond neile pakub.

Laste arvamuse teadasaamiseks on esseekonkursist sobivam mitmeetapiline uurimistöö, soovitatavalt segameetodeid kasutades – esmalt hoolikalt koostatud valimi põhjal kvalitatiivne süvauurimus ning selle tulemuste kontrollimiseks kvantitatiivuurimus laiemale osalejate ringile, et tõepoolest kaasata võimalikult palju lapsi. Kahe etapi vahel ning ka uurimuse lõpus on oluline pöörduda tulemuste kontrollimiseks tagasi “tegevusväljale”, andes lastele tagasisidet ning kontrollida, kas uurijate poolt konstrueeritud tulemused on kooskõlas uurimuses osalevate laste tegelikkusega. Kindlasti ei tohiks arvamuste uurimine toimuda auhinnalise võistluse vormis, sest võistlemisel on tulemus protsessist olulisem, mis määrab vahendite valiku. Laste arvamuste uurimisel on tähtis analüüsida kasutatavate sõnade tähendusi laste jaoks, mitte tõlgendada neid täiskasvanu positsioonilt “seda-teavad-ju-kõik”. Vägivalla üle arutledes on vaja põhjalikult analüüsida, mida lapsed selle all mõtleavad. Näiteks esseede põhjal juhin tähelepanu sellele, et mõned käitumisviisid (nt ignoreerimine, pilkamine), mis täiskasvanute maailmas vägivallaga ei seostu, tähendavad laste jaoks vägivalda ehk “tahtlikult haiget tegemist”.

Kokkuvõte

Esseekonkurss ei täitnud eesmärki kaasata lapsed uue lastekaitse seaduse loomisse ja kuulata nende “häält”, vaid näitas, millised täiskasvanute konstruktsioonid on lastele kättesaadavad ja üldsuse poolt “õigeks” tunnustatud. Suurem osa esseedes esile tulnud teemadest olid iseloomulikud viimastel aastatel levitatud laste kohtlemist käsitlevatele sotsiaalreklaamidele

(nt *Ära löö last, räägi temaga!*; *Laps ei ole nukk!* jne), uue lastekaitse seaduse ettevalmistamiseks koostatud dokumentidele, avalikele teemakohastele foorumitele jm vastava diskursuse väljendustele ühiskonnas. Ilmnesid ka laste endi repertuaarid, kuid need jäid jõuliste ja kaunikõlaliste täiskasvanute repertuaaride varju. Sotsiaalministeeriumi plaan kaasata lapsed aktiivsete osalejatena neid puudutavate riiklike otsuste langetamisse on kiiduväärt ning korraldatud esseekonkurssi võib pidada esimeseks tõsiseltvõetavaks katseks kuulata Eesti laste “häält”. Plaani õnnestumise seisukohalt on väga tähtis panna tähele vigu ja neist õppida. Sellele saavadki kaasa aidata sotsiaalteadlased, mistõttu on tunnustamist vääriv, et EV Sotsiaalministeerium pöördus esseekonkursile laekunud tööde analüüsi läbiviimiseks kõrgkoolide, sh Tartu Ülikooli poole.

Kasutatud kirjandus

- **Billig, M.** (1991) *Ideology and Opinions: Studies in Rhetorical Psychology*. London, SAGE Publications.
- **Burr, V.** (2003) *Social constructionism*. II Edition. Routledge.
- **Corsaro, W. A.** (1997) *The sociology of childhood*. Pine Forge Press, London, SAGE Publications.
- **Craig, G.** (2003) Children’s participation through community development, assessing the lessons from international experience. In: *Hearing the Voices of Children. Social Policy for a New Century*. Ed by Hallet, Ch.; Prout, A.; London and New York, Routledge Falmer.
- **Edley, M** (2001) *Analysing Masculinity: Interpretative Repertoires, Ideological Dilemmas and Subject Positions*. In: *Discourse as Data: a guide for analysis*. Ed by Wetherell, M; Taylor, S.; Yates, S. J. London, SAGE Publications.
- **Edwards, D. & Potter, J.** (2005) *Discursive psychology, mental states and descriptions*. In: *Conversation and Cognition*. (2005). Ed by Molder, H te; Potter, J. Cambridge, Cambridge University Press.
- **Gittins, D.** (1998) *The Child in Question*. London, Macmillan Press.
- **Hill, M.** (2006) Children’s voices on ways of having a voice. Children’s and young people’s perspectives on methods used in research and consultation. *Childhood*; 2006 Vol 13(1): 69–89; London, SAGE Publications.
- **Ilves, K.** (2006) *Karistamine – vajalik kasvatusmeetod või vägivald? Põhikooli õpilaste esseede analüüs*. Magistritöö; Tartu Ülikool.
- **James, A. & James A. L.** (2004) *Constructing Childhood: theory, policy, and social practice*. London, Palgrave Macmillian.
- **Potter, J.** (1996a) *Representing reality: Discourse, Rhetoric and Social construction*. London, SAGE Publications.
- **Potter, J.** (1996b) *Discourse Analysis and Constructionist Approaches: Theoretical Background*. In: *Handbook of qualitative research methods for psychology and the social sciences*. Ed by Richardson, J. T. E. Leicester, BPS Books.
- **Potter, J.** (2000) *Post-cognitive Psychology*. *Theory and Psychology 2000*, Vol 10(1): 31–37; Sage Publications.
- **Potter, J.** (2006) *Cognition and conversation*. *Discourse Studies*. 2006, Vol 8(1): 131–140; SAGE Publications.
- **Potter, J.; Edwards, D.** (1999) *Social Representations and Discursive Psychology: From Cognition to Action*. *Culture & Psychology 1999; Vol. 5(4): 447–458*); SAGE Publications.

- **Potter, J. & Molder, te H.** (2005) Talking cognition: mapping and making the terrain. In: Conversation and Cognition. Ed by Molder, te H.; Potter, J. Cambridge, Cambridge University Press.
- **Roberts, H.** (2003) Children's participation in policy matters. In: Hearing the Voices of Children. Social Policy for a New Century. Ed by Hallet, Ch; Prout, A. London and New York, Routledge Falmer.
- **Strömpl, J; Selg, M; Šahverdov-Žarkovski, B. & Soo, K.** (2006) Vägivald ja väärkohtlemine: laste perspektiiv. II Kvantitatiivuuringu aruanne; Tartu.
- **Strömpl, J; Selg, M; Šahverdov, B. & Tammaru, M.** (2005) Vägivald ja väärkohtlemine: laste perspektiiv. Lõpparuanne, Tartu.

LASTEKODU KASVATAJAD SELGITAVAD LASTE KÄITUMISVIISE

Liis Masik
Juhendaja Marju Selg

Liis Masik lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala 2007 aastal, praegu töötab Tartus lastekodus kasvatajana.

Kontakt: liis.masik@mail.ee

Abstract

The bachelor thesis "Orphanage Workers Explanations of Children's Condemnable Behaviour" originated from personal interest in explanations and definitions given by the orphanage workers to children's condemnable behavior and how they describe course of events in their stories. Study was based on the theory of social constructionism. The stories told by orphanage workers were analysed using narrative analyses. Results accentuate the importance of personal connection between the child and the respondent in overall communication. Respondents' conclusions about the behavior of the child were strongly influenced by child background information. Although the expectations and questions of the researcher were known to respondents, they failed to take a stand or give an opinion about case under review.

Käesoleva artikli aluseks oleva bakalaureuse töö eesmärgiks oli uurida lastekodus pikaajaliselt töötanud kasvatajatega läbi viidavate intervjuude alusel nende nägemusi lastekodulaste mittenormikohasest käitumisest. Mind huvitas, milliseid lugusid peavad kasvatajad kummalisteks/erilisteks, kuidas nad neid kummalisena tunduvaid käitumisilminguid kirjeldavad (sündmuste kulg, suhtumine toimusse) ning milliseid seletusi ja põhjendusi neile annavad

Uurimuse teoreetiliseks aluseks on sotsiaalkonstruksionistlik lähenemine, täpsemalt narratiiviteooria. Kasutatud on narratiivanalüüsi meetodit, mis keskendub narratiivile ehk erilisele jutustusele. Kasvatajate jutustuste põhjal ei saa välja selgitada tõde laste käitumise põhjuste kohta, kuid on püütud teada saada jutustaja poolt käitumisele antavat tähendust.

Uurimismeetod ja uurimuse käik

Andmete kogumiseks kasutasin kvalitatiivset individuaalset intervjuud ning saadud andmeid analüüsisin narratiivanalüüsi meetodil. See meetod keskendub narratiivile ehk erilisele jutustusele. Jutustuste põhjal pole võimalik välja selgitada tõde laste käitumise põhjuste kohta, püüdsin teada saada jutustaja poolt käitumisele antavat tähendust. Analüüsi läbiviimisel lähtusin Fraseri (2004) poolt kirjeldatud meetodist. Vastavalt sellele toimus analüüs seitsmes faasis, mis Fraseri poolt kirjeldatuna tegid analüüsiprotsessi kergesti arusaadavaks ja jälgitavaks.

Enne intervjuude läbiviimist uurisin kõigepealt kasvatajatelt, kes oleks mind mu uurimuses nõus aitama. Selgitasin tulevastele respondentidele oma uurimuse mõtet ja ootusi, st mida soovin teada saada. Selgitusena, mida mõtlen „taunitava käitumise“ all, andsin sünonüümideks: mitteeakohane, erakorraline, ennenägematu, lapsele mittesobiv, tavapäratu.

Valim koosneb viiest lastekodus töötavast kasvatajast. Kõik uurimuses osalejad olid naised ning nad omasid vähemalt viieaastast töökogemust selles asutuses. Andmete kogumiseks ei koostanud ma endale erilisi küsimusi, vaid andsin vastajatele võimaluse vabalt väljendada oma kogemusi, arvamusi ja hinnanguid.

Tulemused, arutelu ja järeldused

Mind huvitas viis, kuidas spetsialistid kirjeldavad laste sobimatut käitumist, st milliseid narratiive nad esitavad. Analüüsi alusel leidsin, et äärmiselt tugevasti on omavahelises seoses kasvatajate poolt toimunule omistatavad põhjused ja laste kohta teadaolev taustinformatsioon. Võis leida teatavaid kokkulangevusi laste teadaoleva sotsiaalse tausta ja kasvatajate oletuste vahel. Seega võib arvata, et järelduste tegemisel oldi mõjutatud oma varasematest teadmistest laste kohta. Üllatavalt tugeva seosena märkasin ka kasvataja ja lapse suhtetasandit, ilmnes, et nende omavaheline side mõjutas suuresti jutustuse käiku, emotsioone ning tehtud järeldusi. Ühe aspektina võis märgata ka kasvataja isiklikku hoiakut teatud käitumisaktide kohta, millest situatsiooni kirjeldus võis saada mõjutatud.

Kahjuks pean tõdema, et kuigi olin enne intervjuude läbiviimist respondentidele selgitanud oma uurimuse eesmärgi, st et ootasin terviklikku jutustust mingist käitumisviisist või sündmusest ja vastaja selgitust, mis võiks olla tema arvates sellise käitumise põhjus, jäid vastused kohati ebaselgeteks. Kui analüüsida intervjuude käiku ja nende sisu, siis võib märgata, et respondendid valisid kirjeldamiseks juhtumi, mis oli neile teatud viisil isiklikult meelde jääv. Kas siis ebameeldivuse tõttu, suhte tõttu konkreetse lapsega või lihtsalt erakordsuse ning meelde jäävuse alusel. Sageli oli jutustatav lugu juba enne intervjuu toimumist läbimõeldud ja ehk ka korduvalt jutustatud, millest andis märku jutustamise soravus. Samas oli tunda, et jutustaja ei olnud mõelnud esinenud olukorra põhjustele.

Kogesin, et kasvatajad ei ilmutanud huvi ega oskusi leida asjakohaseid ja lastega töötamist toetavaid selgitusi laste taunitavatele käitumisaktidele. Enamasti püütakse juhtunu põhjuseid otsida lapse minevikust ega analüüsita lapse praegust kasvukeskkonda ja suhteid.

Töötades ise samas asutuses, oskan öelda, et välja on kujunenud laste jaotumine erinevate kasvatajate hoole alla. See ei ole otseselt töökorralduslikult paika pandud, vaid vastavalt vajadusele välja kujunenud. Need lapsed, kes vajavad rohkem õpitoetust, on selle kasvataja hoole all, kes oskab koolitöodes rohkem aidata. Mõned lapsed vajavad selgitusi ja toetust koolivälise elu korraldamisel, mõned on probleemse käitumisega – igale probleemieringile mõni kasvataja kõige paremini ja võtab need lapsed enam oma hoolde. Seega on kasvatajate

vahel välja kujunenud tööjaotus tingitud laste probleemide erinevusest. Analüüsid kasvatavate suhteid jutustuste subjektidega ilmnes, et ainult üks kasvataja rääkis taunitavast juhtumist, mille kangelaseks tema enda hoolealuste gruppi kuuluv laps. Esitamiseks valitud lood rääkisid teiste kasvatavate hoolealustest. Negatiivsetest kogemustest rääkimine kellegi teise (sõbra või sõbra sõbra) näitel on kvalitatiivuuringutes sageli kogetav nähtus. Sellest võib teha järelduse, et kasvatavate isiklikud suhted lastega mängisid lugude valikul olulist rolli – „oma” lapsest, kellega end teatud määral samastatakse, ei kõlba halba rääkida.

Vastused uurimisküsimustele

Milliseid põhjendusi ja selgitusi pakuvad kasvatajad laste taunitavatele käitumisviisidele lastekodus?

- Väga suurel määral tuuakse sündmuste põhjendustena välja lapse kohta teadaolevast taustinformatsioonist selgunud asjaolusid.
- Järelduste tegemist mõjutab lapse tervist puudutav kinnitatud informatsioon.
- Ei osatud või ei tahetud omapoolseid arvamusi avaldada.
- Kasvatajad ei olnud toimunud sündmuste põhjuseid analüüsinud.

Kuidas annavad kasvatajad edasi oma kirjeldustes sündmuste kulgu?

- Kirjeldustest on aru saada emotsionaalset hoiakut sündmuse kohta: kas olukorra pärast tuntakse muret, see pakub nalja, on isiklikult tähtis või vastumeelne.
- Ka sõnavara väljendas suhtumist. Sõltuvalt hoiakust kasutati kas pilkavaid, negatiivseid või pigem olukorda leevendavaid sõnu, naerdi, ohati või kurvastati.
- Jutustuste alusel joonistus välja lastekodus valitsev olukord, kus juba enne lapsega kohtumist oli kasvatajal eelarvamused lapsest, millest tulenevalt kasvataja vastas lapse käitumisele vasturünnakuga.

Kuigi tulemusi analüüsid otsisin vastuseid uurimisküsimustele, kuid seejuures leidsin ka muud huvipakkuvat. Järgnevalt toon välja andmete analüüsi tulemusena tehtud järeldused:

- Väga suurt rolli tundusid mängivat kasvataja isiklikud suhted lastega. Mida isiklikum suhe lapsega, kellest jutustati, seda emotsionaalsem oli intervjuu. Enda jaoks oluliste juhtumite kohta järelduste tegemist välditi.
- Kasvatajale isiklikult ebameeldiv olukord muutus jutustuse sõnavaliku ja suhtumise väljendamise tulemusena pigem veelgi negatiivsemaks.
- Respondendid toetusid järelduste tegemisel tugevalt lapse taustinformatsioonile.
- Kuna enamus laps käitumisele omistatud põhjuseid tulenes eelnevalt teadaolevast taustinformatsioonist, mitte kasvatajate endi kogemustest või järeldustest, võib arvata, et konkreetsete sündmuste tegelikele põhjustele ei ole pöörata piisavalt tähelepanu.
- Taustinformatsioonist tulenevate eelarvamuste tõttu võib esineda juba teatud valmishoiakuid lapsega suhtlema hakkamisel.
- Kuigi eelnevalt oli respondentidele teada minu ootused ja peamine küsimus (Millest võis olla tingitud selline käitumine?), ei osatud juhtunu põhjendusena tuua omapoolset põhjendatud seisukohta või arvamust. Sellest lähtuvalt võib arvata, et loo valik oli tehtud pigem isikliku meeldejäävuse alusel.
- Omapoolsete arvamuste ja selgituste puudumine juhtumite põhjuste kohta võib olla märk kasvatajate oskamatuses ka olukorda lahendada.

Kokkuvõtteks leian, et uurimuse tulemused on mõtlemapanevad. Sain teada küll mitte kindla tõe, kuid hulga ka oletustena väärtuslikke teadmisi nii vastuseks töös püstitatud

uurimusküsimustele kui lisaks neile. Paljud jäi ebaselgeks ja pelgalt oletuste pinnale, niisiis arvan, et minu töös käsitletud teemadering vajab kindlasti edasisist uurimist.

Kasutatud kirjandus

Allik, H., Rebane M., Viigimets P. (2004). Uurimus, Klaasikillumäng ehk Lastekodust lahkunud noorte iseseisva elu alustamine. Protsess ja mõjuteguri. Tartu Ülikool, Tartu Ülikool, juhendaja Rein Murakas MA.

Fook J. (2002). Critical Theory and Practice. Narrative Strategies. *Social Work*. Sage Publications.

Fraser H. (2004). Doing Narrative Research: Analysing Personal Stories Line by Line. *Qualitative Social Work*. Vol. 3(2): 179-201. Sage Publications.

Riessman C. K., Quinney L (2005). Narrative in Social Work: A Critical Review. *Qualitative Social Work*. Vol. 4(4): 391-412. Sage Publications.

Saleebey D. (1994). Culture, Theory, and Narrative: The Intersection Of Meanings In Practice. *Social Work*. Vol. 39, Issue 4. Academic Search Premier.

Interneti lehekülg: <http://www.sm.ee/est/pages/goproweb1120>, 26.04.2007

LAPSI KASVATAVATE „TAVAPEREDE“ VÕRGUSTIK JA ABIVAJADUS

Elin Tuuling
Juhendaja Marju Selg

Elin Tuuling lõpetas TÜ sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala bakalaureuseõppe 2007. aastal.

Kontakt: tuulingu@ut.ee

Abstract

The purpose of the bachelor thesis “The Child Rearing “Conventional Families”, their Social Network and Need for Help” was to explore the everyday life experience of “normal” families, and the ways they interpret this experience. The organisation of everyday life of the families, their successes and their difficulties were also under discussion. Data from 10 Estonian families were gathered using interviews and observations. Thematic analysis of data revealed the need for help in different areas of everyday life; families diverse needs are mostly fulfilled by close social network; important resource of help is logistically successfully functioning everyday life; conciliation of work and home is difficult and can result in overload and deficit of time, causing the need for help; it is important for the family to receive information that is timely and updated, that in turn enhances the families possibilities to make independent decisions.

Käesoleva artikli aluseks on 2007. aastal kaitstud bakalaureusetöö "Lapsi kasvatavate "tavaperede" võrgustik ja abivajadus".

"Tavaperekonna" all on peetud silmas perekonda, kes tuleb toime iseseisvalt ilma sotsiaalhoolekandesüsteemi poolse toeta. Perekond kui osa suuremast sotsiaalsest süsteemist on viimasega seotud mitmesuguste sidemete abil. Kuigi perekonna talitusvõime põhineb paljuski peresisestel ressursidel, on pere ladusa toimetuleku seisukohalt tähtis ka seda ümbritsev võrgustik: lähemad sugulased, tuttavad, töökollektiiv, lasteaed, kool, tervishoiusüsteem ja muud institutsioonid.

Perekonnad saavad oma erinevatel arenguetappidel abi võrgustikult kas siis emotsionaalse toetusena raskel hetkel, informatsiooni jagamise näol, füüsilise või materiaalse abina. Samas ei ole need toimete ahelad ainult ühepoolised. Perekonnad jagavad ka ise abi. Vastastikusus aitab kujundada soodsaid tingimusi nii perekonnale kui temaga seotud võrgustikule ning vajadusel parandada ebasobivaid toimimisviise vastavalt ümbritseva keskkonna uuenemisele.

Perekonnaprobleemidega on tegeldud mitmel tasandil, eriti just „probleemsete“ perekondade uurimisega. Seni pole aga kuigi suurt tähelepanu pööratud tavaliste, toimetulevate perekondade uurimisele.

Probleemi püstitus

Sotsiaalsed üksused, sealhulgas ka perekond ei saa rahuldavalt eksisteerida suletud keskkonnas, ilma teadmisi täiendavate ja ebaõigeid arusaamu korrigeerivate sotsiaalsete kontaktideta ja ilma mitmekesise välise abita. Perekondi ei tuleks jagada iseseisvalt toimetulevateks ja abivajavateks, pigem abi saanuteks ja abist ilma jäänuteks (Selg 2007). Perekonnale vajaliku abi olulisemaid allikaid on lähivõrgustik, kuhu kuuluvad lähisugulased, sõbrad, tuttavad, kolleegid. Üldisemal tasandil moodustavad perekonda ümbritseva võrgustiku lasteaed ja kool, perearst, professionaalsed abistajad. Iga perekond vajab mingitel hetkedel abi. Abiosutajatena on perekonnale tähtsad lähivõrgustik, samuti üldisema tasandi võrgustik. Seni on vähe tähelepanu pööratud tavalise perekonna argieluga seonduvatele küsimustele. Oluline on selgitada, millistel puhkudel perekonnad abi vajavad, kellelt ning millistes valdkondades nad abi saanud on. Veel on oluline uurida perekonna igapäevategevuste mustreid ning neid saatvaid tähendusi, kuna just nendes punktides võib peituda üks „tavaperekonna“ tugevuse võtmeid. Ülevaade tavaperede argieluga toimetuleku viisidest peaks aitama paremini korraldada lastega perekondade toetamist ja tööd probleemide ennetamisel.

Uurimuse eesmärk oli lastega „tavaperekondade“ (kes tulevad toime sotsiaalhoolekande süsteemi poolse abita) argielukogemuste ning nendele antud tõlgenduste tundmaõppimine. Tähelepanu all oli perekondade argielu korraldus, kordaminekud ja kitsaskohad, välise abi vajadus, lähivõrgustikult saadud abi ja ka perekondade endi poolt jagatud abi. Uurimus aitas kujundada tausta „tavaperekondade“ ja „probleemsete“ perekondade võrdlemisel ning viimaste abivajaduse hindamisel.

Eeldused tavalise perekonna argipäevaga seotud küsimustes on kujunenud tavateadmistest lähtuvalt. Teemasse süvenedes settisid mõtted selle kohta, et perekonna ülekoormatus mitmesuguste ülesannetega võib tingida abivajaduse mitmetes valdkondades, mille peamine rahuldaja võib olla perekonna lähivõrgustik. Oletasin, et tavalistel perekondadel on välja kujunenud mingi „elumuster“, mis aitab neil igapäevaste väljakutsetega toime tulla. Samuti pakkusin, et perekond ei soovi pealesurutud abi. Iseseisvates otsustustes oleks perekonnal seejuures palju abi asjakohasest teabest, mis ei oleks maetud tohutu hulga muu teabe alla. Järgnevalt esitangi need eeldused:

- „Tavaperekond“ vajab abi paljudes argielu valdkondades.

- Perekonna mitmekülgse abivajaduse tähtsaim rahuldaja on lähivõrgustik.
- Perekonnale on palju abi „logistiliselt“ edukalt toimivast elukorraldusest.
- Töö ja pereelu kokkusobitamine on keeruline ning võib kaasa tuua ülekoormuse ja ajadefitsiidi, mis omakorda tingib abivajaduse.
- Perekonnale on abina oluline saada õigeaegset ja asjakohast informatsiooni, mille põhjal on võimalik iseseisvalt otsuseid langetada.

Uurimisküsimused

Võtsin ülesandeks selgitada läbi perekonna argielukogemuste analüüsi:

- Millised on „tavaperekonna“ tugevused?
- Millistes valdkondades perekonnad abi vajavad?
- Millised võrgustikuosad on abistamisprotsessis kõige enam tegevad?
- Millistele võrgustiku osadele perekonnad ise abi jagavad?
- Milline on „tavaperekondade“ arvates hea abi?

Uurimuse meetodika ja valim

Uurimus on teostatud kvalitatiivse uurimismetoodika baasil, mis võimaldab kõige paremini uurida, kuidas perekonnad ise mingit nähtust mõistavad. Perekonna argielukogemuste uurimine toetub David H. J. Morgani teooriale perekonna argipäevategevustest (*family practices*), mille all mõistetakse perekonna igapäevaseid toimetusi, mida ja kuidas teevad inimesed perekonnas, olles suhetes teistega ning kuidas käsitletakse perekonda tema erinevates olukordades, ka eri institusioonide poolt (Morgan 2002).

Kasutasin poolstruktureeritud intervjuud ja vaatlust, mis keskendub perekonnale tema igapäevastes toimingutes ja sotsiaalses kontekstis. Kogutud materjaliga on läbi viidud temaatiline analüüs.

Valimi suuruseks oli kümme lastega perekonda üle Eesti, perekonnad värbasin uuringusse tänu isiklikele kontaktidele. Perede koosseisult olid valimis ühe ja kahe vanemaga tuumperekonnad. Vanuseliselt nii noored vanemad esiklapsega, kui ka juba pikemalt kooselanud paare nooremas ja vanemas keskeas.

Kokkuvõttev arutelu tulemuste üle

Intervjuu ülesehitus hõlmas küsimusi perekonna argielu erinevate valdkondade kohta, samuti kordaminekute, kitsaskohtade ja abivajaduse ning abi saamise kohta. Tulemused annavad edasi perekondade subjektiivset arvamust nimetatud teemadel. Arutelus toon välja analüüsitud intervjuude peamised jooned, mis langevad kokku eelnevalt sõnastatud eeldustega.

Ka „tavaperekond“ vajab abi mitmes argielu valdkonnas: intervjuudest ilmnes, et perekonnad on vajanud abi järgnevates valdkondades.

Lastehoid: Suurim ja edasilükkamatuma iseloomuga abivajadus kujuneb seoses kasvavate lastega ning puuduliku lapsehoiusteemiga. Lasteaiakohtade vähesuse tingimustes ollakse sunnitud leppima elukohast kaugelasuva lasteaiaga. Mitte veel aiaelastele või ka alles lasteaiä järjekorras ootavale lapsele on raske leida hoidjaid tasu eest, seda eriti just maakohtades elavate perekondade puhul. Vähe on väikelastele mõeldud mänguväljakuid ning tegevusi. Haige lapse hoidmiseks jäetakse koolist koju vanem laps, sest vanemate töökoha säilimine on

oluline terve perekonna hüvanguks. Lapse haigus võib kesta kauem kui mõlemal vanemal on majanduslikult mõttekas haiguslehel olla.

Eluase: Järgmine abivajaduse valdkond seondub eluasemega. Abi vajatakse eluaseme üürimisel ja sissekolimisel; isikliku korteri remondil seoses ehitusfirmade soovimatusega võtta väiksema ulatusega töid; ebasobiva ruumilahenduse korrastamisel või laste privaatsusvajaduse rahuldamisel. Sellised vajadused põrkuvad ka perekonna majandusliku suutlikkusega.

Töö otsimine: Veel üks abivajaduse valdkond on töö otsimine. Sobivat tööd, eriti spetsiifilist erialast tööd on keeruline leida. Soovitakse vaimselt rohkem rahuldust pakkuvat tööd.

Transport, infovajadus, toidulaud, tarbekaupad: Isikliku sõiduvahendita perekonnad vajavad abi transpordiküsimuste lahendamisel. Abi vajatakse pereliikme parandamatul haigestumisel õigeaegse info näol ning meditsiinilise abi korraldust puudutavates küsimustes. Väiksem, kuid teretulnud abivajadus võib tekkida seoses pere toidulaua täiendamisega, ka elamu kütet puudutavates probleemides. Veel teeb perekondadele muret tarbekaupade madal kvaliteet ning vajadus kvaliteetsema ja kauem vastupidava kodutehnika järele.

- Perekonna mitmekülgse abivajaduse tähtsaim rahuldaja on lähivõrgustik: vastustest selgus, kui suur tähtsus on perekonna abivajaduse rahuldamisel lähivõrgustikul.

Kõikides eelnenud abivajaduse valdkondades on perekonnad leidnud toetust lähivõrgustiku osadelt kas siis vanemate, sugulaste, sõprade või töökaaslaste abi näol. See näitab, et hästi toimival tavaperekonnal eksisteerivad tihedad sidemed lähivõrgustikuga, mis tagavad tähelepanelikkuse üksteise abivajaduse suhtes. Sidemete olemasolu ja nende kvaliteet avab mitmeid ressursse mõlemale poolele: vanemad abistavad noort perekonda tema vajadustes ning perekond ise osutab abi lähivõrgustiku osadele eakate vanemate või ka sugulaste-sõprade näol. Üllatas, et küsitletud perekondades olid kaugemal elavate eakate sugulaste abistamisega rohkem tegevad mehed, mis võis olla seotud sõiduvahendi mehe kasutuses olemisega. Ka emotsionaalsest toetusest lähivõrgustikus rääkisid rohkem mehed. Sidemed sugulaste ja sõpradega tagavad ka omalaadse ühtekuuluvusvajaduse rahuldamise, millest tuli juttu ühistegevuse nagu talgud või perekonnakokkutulek kontekstis.

Tuleb märkida, et lähivõrgustiku poolt osutatava abi iseloom läheb kokku perekonna ootustega: see on tingimusteta ja puhtast südamest tulev. Samas mõnda tüüpi sidemed, eriti sõprade-tuttavatega, vajavad hoolt pideva läbikäimise näol ning on mingil määral üles ehitatud vahetuspõhimõttele.

Perearsti poolt osutatava abi tähendus oli perekondade jaoks teine: seda kvalifitseeriti arsti tööks. Teiste spetsialistide abiga olid perekonnad vähe kokku puutunud; kui mitte arvestada logopeedi abi, millega perekonnad rahule jäid. Logopeediline abi annab ühtlasi kõige paremini edasi perekonnale vastuvõetaval viisil osutatud abi näidet – hea abi tuleb justkui ise inimese juurde.

- Perekonnale on palju abi „logistiliselt“ edukalt toimivast elukorraldusest: küsitletud perekondadel on palju abi erinevate igapäevaelu ülesannete otstarbekast korraldusest, mis on üks toimiva tavaperekonna olulisi tugevusi.

Vajalike sisseostude sooritamisel hoitakse kokku aega ja raha tuues korraga koju nädala toidukraam või omades head ülevaadet erinevate kaubatarnijate hinnakujundusest. Seejuures on perekonnal suur abi isiklikust transpordivahendist. Päevased sõidud ühendatakse vajalike käikudega arsti juurde, turule, sugulaste eest hoolitsemiseks vms.

Samuti nähtub, et perekonna kollektiivsete vajaduste rahuldamine on tähtsaim argument, mis piisava sissetuleku korral laseb siiski mõelda ka isiklike vajadustele.

Veel tuleb mainida, et perekond püüab minimiseerida välise majanduskliima teravaid mõjutusi, olles näiteks pangalaenude suhtes negatiivsel seisukohal. Laenamisel üldiselt on ebasoovitav tähendus, mis reedaks perekonna nõrkust ja toimetulematust. Samas on see lähivõrgustikus usalduslike suhete puhul arvestatava vastastikuse abi moodus.

- Töö ja pereelu kokkusobitamine on keeruline ning võib kaasa tuua ülekoormuse ja ajadefitsiidi, mis omakorda tingib abivajaduse: vastustest selgus, et täiskasvanud pereliikmetel lasub mitmeid kohustusi – peale perekonna vajadustele rahuldava materiaalse tausta loomise nõuavad tähelepanu lapsed ja rohked majapidamistööd.

Respondentide vastustest ilmnes, et majandusliku olukorra parandamiseks töötatakse sageli mitmel ametikohal. Kuigi majapidamistöodes abistavad ja asendavad pereliikmed sageli üksteist, on ka kodus töötaval lapsevanematel keeruline leida momenti väikeseks hingetõmbeks. Eriti raske on üksikvanematel. Oma firma eduka käekäigu nimel töötatakse pingeliselt, kuid see annab vaid hooajalise sissetuleku. Paremate võimaluste tagamiseks tööturul tegeldakse edasiõppimise ja enesetäiendamisega, mis neelab omakorda aega.

Kõik need faktorid toovad kaasa suure ajadefitsiidi, mis sunnib loobuma kultuurilistest tarvetest väljaspool kodu ning kahjustab isiklikku puhkust. Perekonnad ei näe seda tüüpi abivajaduse puhul väljapääsu ning lepivad olukorraga. Vaid õnnestunud abielu ja ühtehoidva perekonna puhul suudetakse kanda sellist koormat. Siiski on siin oht suhtlusringi vähenemise ja äralõigatuse tekkeks, kui sotsiaalsed kontaktid ajapuuduse tõttu oluliselt kahanevad. See omakorda lükkab abi kaugemale ja muudab selle raskemini kättesaadavaks.

- Perekonnale on abina oluline saada õigeaegset ja asjakohast informatsiooni, mille põhjal on võimalik iseseisvalt otsuseid langetada: perekonnad nentisid, et abi tarvitataks küll, kui see oleks iseseisvalt kättesaadav ja „seisaks nähtaval“ kohal.

Oluliseks peeti, et abi oleks õigeaegne, tingimusteta ja vajadust adekvaatselt rahuldav. Meenutuseks siinkohal, et parandamatult haigele pereliikmele kohase abi leidmisel vajati teadmisi abi korraldusest ja haiguse kulust.

Perekonnad tahavad ise otsustada ja langetada valikuid olusid arvestava informatsiooni põhjal. Ei soovita näidata avalikult oma abivajadust ilmselt stigmatiseerimise kartuses. Abivajaduse avalikuks tegemine ilmutaks justkui nõrkusi, mis pole kohased eluga toimetulevale perekonnale.

Järeldused:

- Perekondade esmane abiosutaja on tema lähivõrgustik. Perekonnad väikese või kaugeksjäänud lähivõrgustikuga on keerulisemas olukorras, seetõttu on vajalik perekonna hindamisel pöörata tähelepanu tema lähivõrgustiku olemasolule, suurusele ja suhete kvaliteedile.
- Suurim abivajadus ilmnes seoses lapsehoiuga. Imik või väikelaps asetab suured nõudmised peamiselt ema ette, kuna jätab ta ilma senisest privaatsusest ja ajast iseenda jaoks (Tausig M., Michello J., Subedi S. 1999). Sellest tulenevalt oleks vajalik täiustada lapsehoiusteemi, et vähendada perekonnaliikmete koormatust. Juurde

oleks vaja võimalusi last arendavateks tegevusteks, mänguväljakuid.

- Perekonnad soovivad asjakohast abi ning tunnevad puudust asjakohasest teabest. Abi puudutav informatsioon on tihti laialipillatud ja killustatud olekus. Internetis sisalduvad materjalid on korrastatud loogika järgi, mis võib abiotsija omast olla erinev. Ka muu meedia ei tõsta mitmesugust abi puudutavat informatsiooni esile. Tuleks paremini läbi mõelda, kuidas muuta abi puudutav informatsioon (nt lapsehoiuteenuse kohta) kättesaadavamaks ja „nähtavamaks“.
- Perekonnad ei soovi ennast näidata abituna. Seetõttu tuleks abi osutada võimalikult delikaatselt, et mitte riivata kellegi väärikust. Pakutav abi peab olema tingimusteta ja tagamõtteta.

Kirjanduse loetelu

- Tausig M., Michello J., Subedi S. (1999). *A Sociology of Mental Illness*. Upper Saddle River, New Jersey. Prentice Hall: 64.
- Morgan D. H. J. (2002). *Risk and Family Practices: Accounting for Change and Fluidity in Family Life. The New Family?* E. B. Silva & C. Smart. London, Thousand Oaks, New Dehli. Sage Publications: 13-30.
- Selg M. (2007). Perekond sotsiaaltöö subjektina. Tartu Ülikool.

SOTSIAALTÖÖ LASTEAIAS: OLUKORRA HINNANG JA ARENGUVISIOON

Merily Tensing-Kruusla

Juhendaja Dagmar Kutsar

Autor lõpetas Tartu Ülikooli Sotsiaalteaduskonna Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakonna bakalaureuseõppe 2007. aastal. Hetkel rakendab oma teadmisi ja oskusi kodus lapsi kasvatades, kuid plaanis on lähitulevikus ennast edasi arendada õpingute jätkamise ning väljakutseid pakuva töö kaudu.

Kontakt: tensing-kruusla@hotmail.com

Abstract

“Social Work in Kindergarten: Assessment of the Situation and Vision for Development”

In Estonia social work with a child starts after the child enters school, no social workers are entitled to work in pre-school institutions. The author of the current bachelor’s thesis, by applying paradigm of modern childhood, argues the situation and aims to study social worker’s necessity in a kindergarten. The study is based on ten semi-structured interviews (4 kindergarten teachers, 4 parents and 2 civil servants) and analysis of laws related to children’s welfare. The study revealed that Estonian laws, except UN Convention of Rights of the Child and Estonian Child Protection Law Act (the latter follows the principles of the Convention), approach a child as a ‘human becoming’ with partial ability to take responsibility over one’s own actions. This forms a good basis of keeping a child and his/her problems behind the ‘wall of the family’, especially when a child is in a pre-school age. The interviews showed low awareness in the necessity of a social worker in the kindergartens to deal with child’s wellbeing ‘here and now’ exposed by all groups of the interviewees. The positive note of the study is that the kindergarten teachers stand closest to the modern understanding of a child thus are most ready to introduce social work in the pre-school institutions.

Käesolev artikkel on koostatud 2007. aasta kevadel kaitstud bakalaureusetöö „Sotsiaaltöö lasteaias: olukorra hinnang ja arenguvision“ põhjal. Töö eesmärgiks oli mõtestada sotsiaaltöötaja vajalikkus koolieelses lasteasutuses lähtudes momendiolukorrast ning otsides tulevikuvision. Kogu tööd läbis ühtne lapsepõlvesotsioloogiline paradigma, mille kohaselt last nähakse aktiivse sotsiaalse tegutsejana (Corsaro, 1997). Laps kui subjekt omab eakohast sotsiaalset kompetentsust, tal on oma soovide, vajaduste ning sotsiaalse aktiivsuse kõrval ka oma nägemus ning tunnetus ümbritseva ja iseenda suhtes. Vastukaaluna lapse objektina käsitlemisele, mille kohaselt lapsel on teatud vajadused, mida täidetakse täiskasvanute poolt, mitte aga huvisid, isiklikku arvamust, soove ega õigusi (Kjørholt, Tingstad, 2007).

SISSEJUHATUS

Sotsiaaltöö professioni areng viimase dekaadi jooksul on olnud kiire. Erialase hariduse omandanud spetsialistid on rakendust leidnud erinevates institutsioonides ning erinevatel tasanditel. Artikli autor, olles ise kahe väikelapse ema, on tajunud aga sotsiaaltöötaja vajalikkust mitte ainult koolis ja mitmesugustes teistes lastega kokkupuutuvates institutsioonides, vaid ka koolieelses lasteasutuses, kus sotsiaaltööd on senini tehtud alushariduse õpetajate-kasvatajate poolt või hoopiski lapse probleemid tähelepanuta jäetud. Autorit huvitas ühelt poolt, mis on sellise olukorra tinginud, ning teiselt poolt, kuid võrd sotsiaaltöötaja vajalikkust koolieelses lasteasutuses on tajutud sealsete spetsialistide, lapsevanemate ning poliitikat elluviivate ametnike poolt. Lähtudes sellisest ülesandepüstitusest sai bakalaureusetöö eesmärgiks mõtestada sotsiaaltöötaja vajalikkus koolieelses lasteasutuses lähtudes momendiolukorrast ning otsida tulevikuvision.

Kogu töö oli üles ehitatud lapsepõlvesotsioloogilisele paradigmat, mis eeldab suhtumist lapsesse kui subjekti. Lapse kui subjekti käsitlemise tunnus on eeldus, et laps omab eakohast sotsiaalset kompetentsust vastandina uskumusele, et lapsel on vaid teatud vajadused, mida peab täitma täiskasvanu poolt. Subjektina on laps võimeline ise algatama nii vestlust kui ka kehalist aktiivsust nõudvaid tegevusi, omades eakohast sotsiaalset kompetentsust ning vastutust oma tegude eest. Lapse kui subjekti seisukohalt on oluline tema heaolu „siin-ja-praegu“ (*well-being*), mitte „tulevikuheaolu“ (*well-becoming*) ehk elamine tulevikus täisväärtusliku kodanikuna (Asher, Kaufman jt 2001). Lapsepõlvesotsioloogilise paradigma abil uuriti lapse heaolu reguleerivat seadusandlust ning viidi läbi kümme poolstruktureeritud intervjuud lasteaias õpetajate (4 intervjuud), lapsevanemate (4 intervjuud) ning poliitikaelluviivate ametnikega (2 intervjuud) Tartu linnas.

LAPSE HEAOLU KÄSITLUS TÄNASES EESTIS SEADUSTE JA INSTITUTSIOONIDE PÕHJAL

Lapse heaolu regulaariva seadusandluse ja lastega tegelevate institutsioonide analüütilises ülevaates otsiti vastust küsimusele, kas ja kuidas seadusandlik pool toetab lapse kui subjekti paradigmat ning kuidas praktikud erinevates lastega kokkupuutuvates institutsioonides on kaasaegset lähenemist omaks võtnud.

Laste temaatikaga seotud seadusi (Eesti Vabariigi Põhiseadus, perekonnaseadus, sotsiaalhoolekande seadus, Eesti Vabariigi lastekaitse seadus, haridusseadus, koolieelse lasteasutuse seadus, põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, erakooliseadus) ja riiklikult tähtsaid last puudutavaid dokumente (laste- ja perepoliitika kontseptsioon ning lapse õiguste konventsioon) analüüsid selgus, et ÜRO Lapse Õiguste Konventsioonis on kõige selgemalt last käsitletud kui subjekti, kellel on tema arengule vastav sotsiaalne kompetentsus, kes omab õigust olla sotsiaalselt kaasatud, saada osa ühiskondlikest hüvedest ning omada

kodanikuõigusi. Teiste Eesti seadustega võrreldes on lapse kui subjekti käsitlemist märgata kõige enam lastekaitseaduses, mis järgib lapse õiguste konventsiooni põhimõtteid.

Erinevates institutsioonides on lapsele lähenemine eelkõige problemaatilisest, millega need institutsioonid tegelevad. Nii näiteks tervishoiuasutustes ning alaealiste komisjonides kohtavad spetsialistid kõige sagedamini last seoses mingi probleemiga – väärkohtlemise tagajärjel saadud vigastusega, lapse väärteoga jne. Esmatähtsaks saab tegelda lapsega siin-ja-praegu (nt ravida lapse vigastust), samas olulisele kohale jääb lapse tulevane heaolu (nt alaealiste komisjonide poolt kohaldatavad sanktsioonid lapse probleemse käitumise muutmiseks ühiskonna norme ja reegleid järgivamaks, seega suunatult vastutustundliku täiskasvanuks arenemisele).

Koolis saab sotsiaaltöötaja lapsele kui subjektile „siin ja praegu” läheneda individuaalse nõustamise protsessis, kuid ka koolisotsiaaltöös võib takistuseks saada kooli üldine orienteeritus lapse sotsialiseerimisele, st lapse arendamisele täiskasvanuks tulevases hästitoimivas ühiskonnas.

Lastekaitsetöö seadusandlikuks aluseks on lastekaitseadus, mis annab võimaluse küll last ja tema heaolu käsitleda „siin ja praegu”, kuid on konkreetse lastekaitsetöötaja arusaamadest lapsest ja tema heaolust. Ka siin sarnaselt eelnevalt kirjeldatud institutsioonidega on spetsialistide kokkupuude lapsega kõige sagedamini ikkagi läbi probleemituatsiooni, st lapse probleemide lahendamise otsimine toimub läbi tuleviku prisma. Positiivne on siin aga see, et just lastekaitsetes püütakse enim lapse enda arvamuse ja soovidega arvestada, st last aktiivse subjektina näha, siiski jäädes olemasolevate regulatsioonide piiridesse.

Mittetulundusühingute ja sihtasutuste suhtes on kõige raskem seisukohta võtta, sest erinevate organisatsioonide tegevused on väga erinevad. Näiteks tegeletakse nii lapse nõustamise (huvikeskmes lapse heaolu siin ja praegu) kui ka üldsuse teavitusega (suhtumine lapsedesse kui arendatavasse objektiga).

LAPSE HEAOLU KÄSITLUS SPETSIALISTIDE INTERVJUDES

Järgnevalt lühiülevaade intervjuude tulemustest lasteaia õpetajate, lapsevanemate ja poliitikaelluviivate ametnikega. Autorit huvitas, millisenägid intervjuueeritavad lasteaeda, kuidas käsitleti lapse heaolu ning kuivõrd nähti sotsiaaltöötaja vajalikkust lasteaias.

Tulemustest selgus, et lasteaeda nähti nii õppe-, kasvatus- kui ka sotsialiseerimisasutusena. Mõned kasvatajad ja lapsevanemad pidasid oluliseks ära märkida kasvatajale olulisi isiksuseomadusi, nagu armastus laste vastu, lastele „emaksolemine” ning turvatunde pakkumine. Lapsele heaolu tagamine oli küll oluline, kuid esmajärjekorras mainisid suurem osa respondentidest siiski lasteaeda kui sotsialiseerimis- või õppeasutust, mis vormib tulevase kodanikke täiskasvanutele sobivas suunas ja sobival moel. Positiivne on aga näha, et lisaks tulevase heaolu potentsiaali loomisele mainiti ka lapsele turvatunde pakkumist, mis viitab soovile lapse heaolu tagada juba praegu.

Üllatusena ei toiminud lapse heaolu „siin ja praegu” retoorika sotsiaaltöötaja vajalikkuse teema käsitlemisega seoses. Nii näiteks oli joodikust isa pigem probleem kasvatajale, kes ei teadnud, mida ette võtta, kui isa joobeseisundis olles lapsele järele tuleb. See, et joobes isa on eelkõige probleemiks sõltuvastaatuses olevale lapsele, ohustades tema heaolu „siin ja praegu”, jäi lasteaik kasvatajate puhul vajaliku tähelepanuta.

Lapse kui objekti positsioon ilmnis intervjuudes üldiselt enam kui lapse kui aktiivse subjekti positsioon. Viimane väljendus kõige otsesemalt selles, et lapse enda võimalikest probleemidest räägiti märgatavalt vähem kui lapsega seotud probleemidest. Kõige enam oli laps kui subjekt välja toodud lapse kollektiiviga kohanemise teema käsitlemisel. Siis avaldasid kasvatajad arvamust, et lapsi on oluline kuulata ning siis võib saada selgeks, et mõni laps oma isikuomadustelt ei sobigi suurde kollektiivi.

Kõige enam jäi silma lapse kui objekti käsitus lasteaiakasvatajatega koostööst rääkides. Laps on koostööst välja jäetud, talle ei pakuta võimalust kaasa rääkida isegi teda otseselt puudutavatel arenguestlustel. Kui vanem või kasvataja individuaalselt infot ei vahenda, jääb lapsele teadmata, mida temalt oodatakse või mida tema kohta on otsustatud. Selline toimimine viitab traditsioonilisele uskumusele, et lapsel pole piisavalt kompetentsust enda isikuga seotud teemade arutamiseks ja otsuste vastuvõtmisel kaasa rääkimiseks. Intervjuudest selgus, et psühholoogid on olnud need, kes on lapse probleeme lahendanud koos lapsega ning temast lähtuvalt, kuid seda on ette tulnud vaid erandjuhtudel. Küsides sotsiaaltöötaja võimalike tööülesannete kohta lasteaias selgus, et neid seostati paljus lapse huvide ja heaoluga „siin ja praegu” ning vähem lapse sotsialiseerimise ning tulevaseks vastutustundlikuks täiskasvanuks vormimisega.

SOTSIAALTÖÖ LASTEAIAS – TULEVIKUVISIOON

Millised on need töövaldkonnad, millega kasvatajad ei tegele või ei peaks oma töö sisust ja ülesannetest tulenevalt tegelema? Millised võiksid olla lasteaias sotsiaaltöötaja tegutsemisruumid? Sellistele küsimustele otsiti uurimuses vastust läbi lasteaiatöös ette tulevate probleemide.

Kasvatajad tõdesid, et mõnede laste käitumisprobleemid on otseselt seotud probleemse kasvukeskkonnaga kodus. Kuigi laste käitumisprobleemidega on kasvatajatel õigus tegelda, ei saa nad sekkuda neid põhjustavasse keskkonda – lapse kodustesse probleemidesse. Seega siis, lapse käitumisprobleemidega tegelemine on pigem seotud lapse sotsialiseerimise kui heaolu tagamisega „siin ja praegu”. Sotsiaaltöötaja saaks aga otseselt tegelda probleemse perega, seda enam nüüd, kus lasteaiakasvatajatelt ei nõuta enam kodukülastusi.

Lasteaias õpetajad ei olnud rahul arenguestluste vabatahtlikuks muutumisega. Arenguestlused on nende hinnangul olnud väga hea moodus kogu peret lähemalt tundma õppida. Ka vanemad, kellel oli olnud võimalik arenguestlustes osaleda või kes ise olid avatud suurematest või väiksematest probleemidest rääkima, olid kasvatajatega koostööaltimad. Murettekitav oli autori jaoks tõdeda, et juhul, kui vanem ise ei tunne huvi või tal ei ole piisavalt aega ja tahtmist lapse kasvatajaga oma probleemidest rääkima minna, ei saa ta ka kuidagi lasteaias personali poolt toetatud.

Osa lastevanematest väitis kriitiliselt, et näeb lasteaias probleeme seoses sealse töökorralduse ja suhtumisega vanematesse, teistel ei olnud lasteaias eriti suuri etteheiteid. Probleemid olid väikesed ja lahendatavad kasvatajaga suhtlemise kaudu, kuid pikemalt lapsega seotud arutamist oli toimunud ka nende hinnangul vaid minimaalselt. Intervjuudest selgus, et lapse kohta soovitakse saada rohkem infot. Praeguse info saamise viiside suhtes olid vanemad võrdlemisi kriitilised, leides näiteks, et traditsiooniline loenguline vorm ei ole olnud piisavalt huvipakkuv, olgugi et kasvatajad on endapoolselt püüdnud vanemate võimalikke huviteemasid ära arvata.

Seniste lahendusvariantidena on nähtud eelkõige probleemist rääkimist, mis mõnel juhul on lahenduse toonud, kuid mitte iga kord ja mitte kauaks. Psühholoogilt abi palumine kasvataja poolt viitab selgelt vajadusele spetsialisti järele, kes tegeleb nõustamise ja teraapiaga. Psühholoogilise nõustamisega jäid kasvatajad rahule - nõustamist saanud laste käitumine oli kasvatajate hinnangul märgatavalt paranenud. Ka lasteaias tegutseva sotsiaaltöötaja tööülesannetena toodi välja nii laste, nende vanemate kui ka kasvatajate nõustamist, info jagamist erinevate toetuste ja teenuste kohta, lapse tugisüsteemide rajamist ja koordineerimist, probleemide tõstatamist ja lahenduste otsimist nendele vanematele, kes eitavad oma lapse ja pere probleeme ning lisaks vanematele ka kasvatajate nõustamist ja koolitamist.

Lasteaias sotsiaaltöötaja tööülesanded järgivad teatud osas kooli sotsiaaltöötaja ja sotsiaalpedagoogi tööülesandeid. Vastavalt Ärtise (2002) uurimusele on sotsiaalpedagoogi

kohustusteks lisaks koolikohustuse eirajatega tegelemise aidata ka õpi- ja käitumisraskustega noori. Käitumisraskused on samuti tõstatatud kasvatajate poolt kui üks suurim probleemiallikas lasteaialaste puhul. Toidusoodustuste kõrval, millega sotsiaalpedagoog koolis tegeleb, saab lasteaias aidata lapse peret veel osalustasu toetusega. Õpilaste nõustamist (koolis: kiusamine, tunnikorra rikkumine, järsk õppeedukuse langus, õpilaste ja õpetajate konfliktid) saab rakendada ka lasteasutuses, mida paljud kasvatajad ka ära mainisid. Preventiivsete programmide läbiviimine oleks kindlasti tõhus lisaks koolile ka lasteaias. Nagu kooliski, käiks selle punkti alla ka õpetajate koolitus.

Sidepidamist kodu ja kooli vahel näeb käesoleva töö autor ühe olulisema võtmesõnana lasteaias töös, kuigi koostöö lasteaias on kordi paremas seisus kui koolis, kus õpetaja kokkupuude vanematega on märgatavalt väiksem. Asjaajamine alaealiste komisjoni ja noorsoopolitseiaga ei oleks arvatavasti koolieelse lasteasutuses töötava sotsiaaltöötaja oluline tööülesanne, samas töö autori andmetel on ka seal ette tulnud juhtumeid, mil arutati alla 7-aasta vanuse lapse väärtegu. Küll on aga võrgustiku loomine ametkondade vahel üks võimalik ja prioriteetne lasteaias sotsiaaltöötaja ametiülesanne. Lastele ja noortele nende õiguste ja kohustuste tutvustamist võib alustada juba eelkooliealiste laste puhul. Haigete ja puuetega õpilaste probleemide lahendamisele on eelkoolis töö autori hinnangul suhteliselt palju tähelepanu pööratud, sest nii mõneski Tartu linna lasteaias on tööl eripedagoog. Suur töö on lasteaias ära teha lastevanemate nõustamise ja koolituse vallas. Kodukülastuste kaudu tehtav lastekaitsetöö võiks lasteaias laste hulgas tõhusamgi olla kui kooli keskkonnas.

Tervitatav oli kuulda ametnikke intervjuerides Nõustamis- ja õpiabi keskuse asutamisest, samas kurb aga tõdeda, et paraku ei kavandata sotsiaaltöötaja kvalifikatsiooniga inimese palkamist sealse personali hulka.

Kokkuvõttes, koolieeliku mõistmiseni ja tema vajaduste käsitlemiseni „siin ja praegu“ on veel palju arenguruumi, kuid eeldused selleks on loodud nii last subjektina käsitleva lapse õiguste konventsiooni ja lastekaitseeaduse kui ka sotsiaaltöö esialgu küll visiooni arendamise kaudu lasteaias.

KASUTATUD KIRJANDUS:

Corsaro William A. (1997) *The Sociology of Childhood*. Pine Forge Press

Kjørholt Anne Trine, Tingstad Vebjørn (2007) *Flexible Places for Flexible Children? Discourses on New Kindergarten Architecture. Flexible Childhood? Exploring Children's Welfare in Time and Space/ Zeiher Helga, Devine Dymna, Kjørholt Anne Trine, Strandell (eds.), University press of Southern Denmark*

Ben-Arieh Asher, Kaufman Natalie Hevener, Andrews Arlene Bowers, Goerge Robert M., Lee Bong Joo, Aber Lawrence J. (2001) *Measuring and Monitoring Children's Well-being*. Kluwer Academic Publishers

Ärtis Toivo (2002) Sotsiaaltöö pole tühi tuuletallamine. *Õpetajate Leht* (23.08.2003)

LAPSE KÄSITLEMINE EESTI KOHTUSÜSTEEMIS PEREKONNAST ERALDAMISE PRAKTIKAS

Merlin Mardisalu
Juhendaja Merle Linno
Konsultant Dagmar Kutsar

Merlin Mardisalu lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika bakalaureuseõppe aastal 2007. ning alustab õpinguid Tartu Ülikoolis sotsiaaltöö magistrantuuris. Praegu töötab OÜ Sambastar'is personalijuhina.

Kontakt: merlinm@ut.ee

Abstract

The bachelor thesis “Child’s Status in the Practice of Separating Children from their Parents in the Legal System of Estonia” originates from knowledge that all norms in the Republic of Estonia give top priority to child’s best interest. A child, therefore, should always be a subject in the legal system as taking into account his or her best interest presumes listening to and/or observing the child. The methods used in collecting the data were qualitative half-structured interview and observation. The aim of the observation was to detect new questions. Results indicate that in the practice of separating children from their parents in the legal system of Estonia, child’s status as a subject or as an object firstly depends on the person carrying out the duties to protect the child in a particular family, and secondly on the judge. According to the author of the paper, the judge should ideally be left out from this process. Solely the person working in child protection could distinguish the needs and expectations of a child. A social worker should use all opportunities to avoid consulting the court in these matters and should do so only as a last remedy. Today the judge remains the last one to carry out the duties of child protection. The judge does not decide the future of a child but often continues the work left undone by a social worker.

Artikkel põhineb minu bakalaureusetööl, mille eesmärgiks oli anda ülevaade lapse käsitlemisest Eesti Vabariigi kohtusüsteemis ning kohtunike tegevusest ja arusaamadest lapse perekonnast eraldamise praktikast. Kõik Eesti Vabariigi normatiivid seavad ühel või teisel viisil esikohale lapse parima huvi. Sellest tulenevalt peaks laps kohtusüsteemis olema subjekt, kuna tema parima huviga arvestamine eeldab lapse ärakuulamist või/ja vaatlemist. Lapse staatus subjekti või objektina Eesti kohtusüsteemis perekonnast eraldamise praktikast oleneb esmalt konkreetse perekonnaga tegelevast lastekaitsetöö tegijast ning seejärel kohtunikust. Tänapäeval jääb kohtunik viimaseks lastekaitsetöö tegijaks, kes mitte ei otsusta lapse saatuse üle, vaid sageli jätkab lastekaitsetöö tegija poolikuks jäänud tööd.

Probleemipüstitus

Lapse kohtuotsusega vanematelt äravõtmine vanema õiguste äravõtmiseta või koos vanema õiguste äravõtmisega on hagita menetlus (tsiviilkohtumenetluse seadustik §550 lg1), kus laps on kahe õigusliku positsiooniga poole vaidluse objektiks, vaidlevateks poolteks riik ühelt ja lapsevanem(ad) teiselt poolt. Riiki esindab eestkostetasutus, tavaliselt lastekaitsetöö tegija näol. Eestkostetasutuse avalduse alusel algatab kohus menetluse. Avaldusele peab olema lisatud eestkostetasutuse arvamus. Eestkostetasutuse esindajana ei ole lastekaitsetöö tegijale sätestatud täpseid reegleid arvamuse koostamiseks. Eesti Vabariigi seadusandlusest tulenevalt peab nii kohus kui lastekaitsetöö tegija lähtuma lapse parimast huvist (kõige täpsemini sätestavad lapse huvide esikohale seadmise Eesti Vabariigi lastekaitseseadus §3 ja ÜRO Lapse õiguste konventsiooni artikkel 3).

Seadusandluses rõhutatakse lapse õigust arvamuse avaldamiseks ning sellega arvestamist. Holland'i (2001) hinnangul on järjest väiksemate laste kaasamine otsuste tegemisse hiljuti seadustesse sisse seatud. Mantle'i jt (2006) arvates ei ole siinkohal lapse bioloogiline vanus määrav, lapsel on õigus olla kaasa haaratud olenemata vanusest, Alderson'i (2000) ja Smith'i (2003) väitel on igal lapsel olenemata vanusest võime osaleda (viidatud Mantle jt 2006).

Trinder'i (1997) soovitusel tuleks praktikutel omaks võtta määratlusteta suhtumine ehk äraootav seisukoht, koheldes iga last kui ainulaadset isiksust ja vältides eksperdi või täiskasvanu tõlgendust, milline laps on (viidatud Mantle jt 2006). Scannapieco ja Connell-Carricki (2005) järgi peaks 0–3-aastaste laste puhul hinnang keskenduma lapse ja hooldaja vastastikuse mõju hindamisele. Kõigi eeltoodud autorite seisukohtadele tuginedes võib öelda, et laps tuleb kaasata arvamuse andmisse olenemata tema vanusest. Seda eeldab ka lapse parim huvi.

Ottosen (2006), viidates erinevatele uurimustele (Alston 1994; Burman 1996; Sclater ja Piper 2001), väidab, et kontseptsiooni – lapse parim huvi – mõistetakse viisil, mis on ebaadekvaatne või ebaselgelt defineeritud. Minnes veel kaugemale, väidab ta, et peamine otsustaja ei pruugi olla laps ise ega vanemad, vaid osalevad professionaalidest eksperdid, kes hindavad ja otsustavad mis lapsele parim on.

Hall jt (1997) pakuvad välja neli varianti, miks lapse hääle kuulamise puhul esineb puudujääke (viidatud Holland 2004), mis omakorda paneb lapse objekti staatusesse, sest tema arvamusi ei kajastata:

1. lapse häält ei tooda välja;
2. last objektiviseeritakse;
3. lastel ei lasta rääkida, vaid eeldatakse, mida nad öelda võiks;
4. esitatakse ütlemissubjektivsete, eelarvamuslike või ebausaldusväärsetena.

Uurimisküsimused ja eesmärk

Olles praktikal Tartu Ülikooli Lastekliinikus, tekkis mul tänu juhendajale huvi lapse perekonnast eraldamise vastu. Selgus, et leidub piisavalt kirjandust, mis kajastab sekkumisprotsessi kuni lastekaitsetöö tegija kohtusse pöördumiseni. Mis saab edasi, kuidas jätkub menetlus kohtus, keda kaasatakse ning millist rolli täidab laps – selle kohta erialane kirjandus puudub. Eestis on väga vähe kirjandust, mis kajastaks kohtu tegevust, esitaks ja analüüsiks kohtunike suhtumist ning arusaamu.

Eesti Vabariigi normatiivsed materjalid seavad esikohale lapse parima huvi ning seeläbi tema arvamusega maksimaalse arvestamise. Lähenemine on idealiseeriv, puuduvad kriteeriumid, mille alusel lapse parim huvi esikohale seada. Alla 7-aastased lapsed on selgelt objekti rollis, kuna normatiivid ei kohusta nendelt arvamust küsida (tsiviilkohtumenetluse seadustik §559 lg1; perekonnaseadus §58; sotsiaalhoolekande seadus §32 lg2). Teatud vanusepiiri saavutamise ei pane aga last automaatselt subjekti rolli. Kriteeriumite puudumisest tulenevalt oleneb konkreetsest isikust, kas ta võtab last subjekti või objektina ehk kuidas ta mõistab lapse parimat huvi.

Eesti seadused on pigem vasturääkivad kui teineteist toetavad, seal kasutatakse erinevaid termineid ja viidatakse teistele seadustele, kust aga vastuseid ei leia. Probleemi spetsiifilisest iseloomust tulenevalt peavad lapse ja vanema suhteid sätestavad normatiivid jätma kohtule piisavalt mänguruumi. Üheselt mõistetavalt peaks olema väljendatud, mida täpselt mõeldakse lapse parima huvi all ning milliste tegevuste tulemusel see välja selgitada.

Lastekaitsetöö tegija on esimene otsustaja, kes ütleb, kas last on ohtlik perekonda jätta. Jõudes vastava tõdemuseni pöördub lastekaitsetöö tegija kohtusse ning annab sisse avalduse. Avaldusele peab olema lisatud arvamus, mis on üks aluseid kohtu otsustele lapse perekonda jätmise või vanemlike õiguste äravõtmise osas, samas ei ole sätestatud normatiivseid kriteeriume, mille alusel arvamus koostada. See vihjab arvamuste kvaliteedi, sisu ja vormistamise kõikumisele. Tuginedes eeltoodule olid uurimusküsimused järgmised:

1. Milline on eestkosteasutuse roll lapse hääle esindajana kohtuniku jaoks: kuidas suhtub kohus lastekaitsetöö tegija kui eestkosteasutuse esindaja arvamusse, kui objektiivseteks neid peetakse ning kui palju otsuste tegemisel arvestatakse?

Eesti tsiviilkohtumenetluse seadustik ei ole kohtule lapse ärakuulamise reegleid täpsemalt reguleerinud, kuid on sätestanud vanuse, milleks on 7 aastat. Lastekaitsetöö tegijate jaoks lapse arvamus ärakuulamisel on alampiiriks 10 aastat, sellest tulenevalt ei pruugita arvamus koostamisel välja tuua alla 10 aastase lapse arvamust. Lastekaitsetöö tegijatel on teoreetiliselt ettevalmistus lapse arvamus ärakuulamiseks, kohtul selline ettevalmistus puudub (Liiv 2006). Siit tulenevad küsimused:

2. Kui pädevaks peab kohus ennast lapse ärakuulamisel, milline on kohtu ettevalmistus ning kui palju arvestatakse saadud teadmistega?
3. Kui vajalikuks peab kohus lapse kaasamist, kui palju arvestatakse saadud teadmiseiga: formaalne *versus* sisuline aspekt?

Eeltoodud uurimisküsimused olid enne uurimuse läbiviimist formuleeritud. Intervjuude käigus ilmnes uus küsimus:

4. Kui suures osas näevad kohtunikud ennast lastekaitsetöö tegijate rollis?

Uurimuse meetodika

Uurimuse läbiviimiseks kasutasin kvalitatiivset poolstruktureeritud vaatlust ning poolstruktureeritud personaalintervjuud. Vaatluse eesmärgiks oli uute uurimisküsimuste leidmine, ideede ja allikmaterjali saamine intervjuude koostamiseks. Kokku viisin läbi neli vaatlust samas maakohas lapse perekonnast eraldamise istungitel 2007. aasta veebruarist aprillini. Vaatluste tulemused kajastuvad kas otseselt või kaudselt uurimisküsimustes. Intervjueeritavateks olid kohtunikud, kes kategoriseeruvad eliidiks (Odendahl ja Shaw 2002; Marshall ja Bossman 1989). Viisin läbi poolstruktureeritud personaalintervjuud, mida Odendahl ja Shaw (2002) peavad eliiti intervjueerides sobivaimaks, sest see annab võimaluse inimest põhjalikumalt küsitleda ning esitada täpsustavaid küsimusi, andes vajadusel respondentile võimaluse teemal pikemalt ja põhjalikumalt arutleda. Intervjuud toimusid 2007. aasta kevadel. Intervjueeritavateks valisin nelja erineva maakohu ja ühe ringkonnakohtu kohtunikud, kokku kaheksa isikut. Sihtrühma valikul eelistasin kohtunikke eri piirkondadest, et tuua sisse võimalikult erineva taustamõjuga respondendid. Intervjuukavas konkreetsed küsimused puudusid, koostasin temaatilise kava käsitlemist vajavatest teemadest, kuid oluline ei olnud nende järgnevus ega sõnastus.

Intervjuud salvestasin diktofoni abil, hiljem transkribeerisin vestlused. Intervjuudega kogutud andmeid analüüsisin temaatilise sisuanalüüsi meetodil: võtsin vaatluse alla eri respondentide intervjuudest pärit sarnased ja erinevad vastused. Konfidentsiaalsuse huvides ei nimeta ma oma töös vaatluste läbiviimise linna, samuti kohtunike tööpiirkondi ega nimesid.

Uurimistulemused

Uurimuse eesmärgiks oli anda ülevaade lapse käsitlemisest Eesti Vabariigi kohtusüsteemis perekonnast eraldamise praktikas. Mind huvitas ka kohtunike kriitika koos ettepanekutega nii lastekaitsetöö tegijate, kohtusüsteemi kui ka riigi rolli kohta.

Uurimust kavandades oli mu eesmärk pigem leida seaduspärasusi kohtupraktikas. Intervjuusid tehes ja hiljem analüüsid torkas aga silma palju vastukäivusi ning erinevaid arusaamu. Minu suurimaks üllatuseks tõlgendavad kohtunikud seadust erinevalt. Lapse perekonnast eraldamise menetluste puhul on kohtul kaalutusõigus (perekonnaseaduse eelnõu seletuskiri 2005). Puuduvad täpsed kriteeriumid, mille alusel otsus teha. Määravaks saab kohtuniku siseveendumus. Normatiivaktide erinevate tõlgenduste puhul ei saa rääkida lapse perekonnast

eraldamise ühtsest praktikast. Selle üheks põhjuseks töid kohtunikud riigikohtu lahendite puudumise. Samas olid nad päri, et riigikohtu praktika olemasolu ei pruugi ühtsust tuua.

Erinevus ei väljendunud mitte ainult seaduse tõlgendamises vaid kohtunike suhtumine oli paljudes aspektides väga erinev. Eestkosteasutuse rolli ning selle esindaja kaasamist peeti siiski eranditult oluliseks. Eestkosteasutusel kui kirjaliku arvamuse andjal peaks olema kõige suurem roll lapse perekonnast eraldamises, seda nii lapse hääle väljatoomisel kui faktide esitamisel. Kohtunike arvates ei suuda eestkosteasutused neile pandud rolli alati täita. Erineva taseme põhjusi nähakse olenevat pigem eestkosteasutuste vahelistes erinevustes kui arvamuse andja isikust. Selle tulemusena on osaliselt tekkinud usaldamatus teatud eestkosteasutuse arvamuste suhtes. Üldiselt tõdeti, et mida väiksem omavalitsus, seda vähem ressursse ja professionaalsust ning suurem tõenäosus saada ebakompetentne või puudulik arvamus. Põhjusi tuleks siiski otsida komplekselt, nii riigi, kohaliku omavalitsuse kui indiviidi tasandilt. Sisuliselt on asi rahas, täpsemalt selle vähesuses. Usun, et peaks olema võimalik saavutada ühtselt kõrge kvaliteet ka olemasolevate vahenditega – kui ühe eestkosteasutuse siseselt (ka väikese omavalitsuse puhul) on võimalik saavutada piisav tase, on see võimalik ka teiste puhul.

Lapse käsitlemine Eesti kohtusüsteemis perekonnast eraldamise praktikas on väga õrn teema. Läheneda sellele võib mitmeti. Minu arvates ei peaks laps alati ja igal juhul saavutama subjekti rolli just läbi kohtuniku tegevuse. Tuleb arvestada, et need lapsed on juba niigi emotsionaalselt pinges, neid ei peaks veel omakorda koormama kohtunikupoolse ärakuulamisega, kui selleks puudub otsene vajadus. Seda arvamust toetab kohtunike puudulik ettevalmistus, ärakuulamine võib sellistel tingimustel lapse olukorra veel halvemaks muuta.

Lapse ärakuulamisest rääkimine tekitas ka kohtunikes ebalust: ühelt poolt oli näha nende soovi rääkida, mis on õige ja kuidas peaks toimima ning nad rõhutasid iga inimese põhiõigust saada kuulatud. Teisalt oli näha, et nad ise mõistsid, et ärakuulamine võib osutuda formaalseks ning last ilma põhjusest traumeerida. Minu arvates on üks kitsaskohti lapse ärakuulamisel see, et paljudel juhtudel kohtunikud eeldasid, mida laps tahta võiks või/olid lapse vanusest tulenevalt kindlad tema võimetuses ise adekvaatset infot edastada. Kohtunikel tuleks lapse suhtes omaks võtta äraootav seisukoht, koheldes iga last kui ainulaadset isiksust ja vältides isiklikke tõlgendusi, millele viitab ka Mantle jt (2006).

Julgen väita, et kohati on lapse parima huvi mõiste ilukõneline. Sellest räägitakse ning seda tähtsustatakse, mõtlemata mida see sisuliselt tähendab. Sellele viitavad kohtunike ebamäärased või sisutühjad vastused, kuidas lapse hääl arvamustes välja tuuakse. Samuti ei juhtinud ükski kohtunik tähelepanu erinevale vanusepiirile kohtu ja lastekaitsetöö tegija kohustuses laps ära kuulata.

Eestkosteasutuse ülesannete täitmine kohtu poolt on paratamatu seni, kuni ei teki ühtset kvaliteeti antud arvamuste osas. Lahendus oleks eestkosteasutustele vastavate eeskirjade ja normide väljatöötamine, millest tuleks lähtuda arvamuste koostamisel. Tulemus on parim vaid siis, kui väljatöötamisel osalevad nii riigi, eestkosteasutuste kui ka kohtu esindajad

Kokkuvõtvalt võib öelda, et lapse staatus subjekti või objektina Eesti kohtusüsteemis perekonnast eraldamise praktikas on esmalt konkreetse perekonnaga tegelevast lastekaitsetöö tegijast ning seejärel kohtunikust. Ideaalis võiks kohtunik siit reast välja jääda. Lastekaitsetöö tegija peaks kasutama kõiki võimalusi, et välja selgitada lapse ootused ja soovid ning kohtusse pöördumist kasutama vaid vältimatu võimalusena. Praegu jääb kohtunik viimaseks lastekaitsetöö tegijaks, kes mitte ei otsusta lapse saatuse üle, vaid sageli jätkab lastekaitsetöö tegija poolikult jäänud tööd.

Kirjandus ja allikad

- Eesti Vabariigi lastekaitse seadus.** 8. juuni 1992. – RT I 1992, 28, 370, viimati muudetud RT I 2006, 21,162.
- Holland S. (2001).** Representing Children in Child Protection Assessments. *Childhood*, 2001, 8:322-339.
- Holland S. (2004).** Child and family assessment in social work practice. London: SAGE Publications.
- Liiv E. (2006).** Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses. *Juridica*, 2006, 4: 257-261.
- Mantle G., Leslie J., Parsons S., Plenty J., Shaffer R. (2006).** Establishing children`s wishes and feeling from family court reports: The significance attached to the age of the child. *Childhood*, 2006, 13: 499-518.
- Marshall C., Rossman G. B. (1989).** Designing qualitative research. Newbury Park: Sage.
- Odendahl T., Shaw A. M. (2002).** Interviewing Elites. *Handbook of Interview Research*./J. F. Gubrium, J. A. Holstein. Thousand Oaks: Sage: 299-316.
- Ottosen M. H. (2006).** In the Name of The Father, The Child and The Holy Genes. *Acta Sociologica*, 2006, 49(1): 29-46.
- Perekonnaseadus.** 12. oktoober 1994. - RT I 1994, 75, 1326, viimati muudetud RT I 2006, 14,111.
- Perekonnaseaduse eelnõu seletuskiri.** mai 2005.
http://eoigus.just.ee/?act=dok&subakt=1&DOK_W=93845 (külastatud 13.04.2007)
- Scannepieco M., Connell-Carrick K. (2005).** Understanding Child Maltreatment. Oxford: University Press.
- Sotsiaalhoolekande seadus.** 8. veebruar 1995. - RT I 1995, 21, 323, viimati muudetud RT I 2006, 55, 405.
- Tsiviilkohtumenetluse seadustik.** 20. aprill 2005. – RT I 2005, 26, 197, viimati muudetud RT I 2007, 12, 66.
- ÜRO Lapse õiguste konventsioon.** 26. september 1991. – RT 1996, 16, 56.

ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUJATE REHABILITATSIOONITEENUSE ARENDUSPROTSESS.

Birgit Siigur
Juhendaja Marju Selg

Birgit Siigur lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala magistrantuuri 2007. aastal. Praegu töötab Tartu LV Sotsiaalabi osakonnas lastekaitse spetsialistina ja tegeleb Tartu Laste Tugikeskuses alaealiste õigusrikkujate rehabilitatsiooniga ning on Tartu maakonna alaealiste komisjoni liige.

Kontakt: birgit.siigur@raad.tartu.ee

Abstarct

The master`s thesis “Development of Rehabilitation Service for Young Offenders” originated from personal connections as the author has been involved in creating the assessment system for adolescents and their families. It was a continuous co-operation process between the rehabilitation teams. As a result of the developing process of the rehabilitation service, a state-wide unified system for providing the service and a directive for primary assessment of the child and his family were worked out, co-operation between the rehabilitation teams and juvenile committee was started and the existing rehabilitation plan was changed to be more adequate for assessment of the young offenders. The outcome of the developing process is to

make a suggestion to the Ministry of Social Affairs to put into use the form of the changed rehabilitation plan and to rearrange the rehabilitation service so that it allows providing the service also to the children who have not committed any delinquencies.

Käesolev artikkel põhineb 2007. aastal kaitstud magistritööl „Alaealiste õigusrikkujate rehabilitatsiooniteenuse arendusprotsess”, mille eesmärgiks oli anda ülevaade ühe alaealiste õigusrikkujate mõjutusvahendi – rehabilitatsiooniteenuse – väljatöötamisest, keskendudes eelkõige teenuse pakkumise käigus esilekerkinud kitsaskohtade analüüsile ja arendamisele. Töö teeb huvitavaks seni sotsiaaltöö uurimustes veel vähe kasutatust leidnud uurimisstrateegia valik - tegevusuuring, mis andis mulle hea võimaluse olla tegevuse käigus korraka kolmes rollis, nii teenuse arendaja, praktik kui ka uurija.

Sissejuhatus

Alaealiste kuritegevus on valdkond, mis on viimastel aastatel teravdatud tähelepanu alla võetud nii Eestis kui ka teistes riikides. Euroopa kriminaalpreventsiooni võrgustik (http://www.unodc.org/pdf/res_2002-13.pdf) on alaealiste kuriteoennetuse seadnud üheks oma tegevuse prioriteediks ning ka Eestis on nii õigus- kui ka haridus- ja sotsiaalsüsteemi esmatähtsaks valdkonnaks alaealistega tegelemine ning nende õigusrikkumiste ennetamine (Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009).

1998. aastal äratati taas ellu alaealiste komisjonid, kelle peamisteks eesmärkideks said vastavalt Alaealise mõjutusvahendite seadusele (1998) - alaealistega tehtava kriminaalpreventiivse töö koordineerimine ja alaealiste kuritegevuse vähendamine erinevate mõjutusvahendite kasutamise abil.

Mõjutusvahendite efektiivsuse üle on diskuteeritud väga palju. Ajapikku on jõutud arusaamale, et alaealiste käitumisprobleemide puhul on karistava loomuga mõjutusvahendi (näiteks õigusrikkuja ühiskonnast isoleerimine) asemel tulemusrikkamad mitmesugused alternatiivsed sekkumisviisid (näiteks sotsiaalprogrammid, sotsiaalsete oskuste treeningud jpm).

Vaatamata sellele, et Eestis kasutusel olevaid alaealiste mõjutusvahendeid võib pigem käsitleda alternatiivsete sekkumismeetoditena kui karistustena, ei ole need siiski alati avaldanud alaealistele efektiivset mõju. Alaealiste komisjonide statistikast selgub, et alaealiste õigusrikkumiste arutelude ja korduvarutelude arv on viimaste aastate jooksul oluliselt tõusnud.

2004. aastal töötati EV Sotsiaalministeeriumi tellimusel välja uus alaealiste õigusrikkujate mõjutusvahend - rehabilitatsiooniteenus, mis rakendus 2005. aastal.

Rehabilitatsiooniteenuse (edaspidi R-teenus) idee on süstemne, juhtumikorralduslik lähenemine alaealistele õigusrikkujatele, mis hõlmab alaealise ja tema perekonna hindamist, edasise sekkumisplaani koostamist, alaealise vajadustele vastavate teenuste pakkumist ja teenuste kasutamise tulemuslikkuse hindamist multidistsiplinaarse rehabilitatsioonimeeskonna (edaspidi R-meeskonna) poolt.

Juhtumikorraldusliku lähenemise all mõistetakse teenuste osutamise ja koordineerimise protsessi, mille eesmärgiks on tagada kliendile, antud juhul alaealisele ja tema perekonnale, individualiseeritud abi, mis lõppkokkuvõttes toob kaasa ressurside efektiivsema kasutamise.

Uurimisstrateegia valik

Osalesin R-teenuse arendusprotsessis aktiivselt alates 2005. aasta algusest. Teenuse arendamine on olnud pidev ja edasikestev R-meeskondade koostööprotsess, milles osalesin nii teenuse arendajana ja sotsiaaltöötajana Tartu Laste Tugikeskuse R-meeskonnas kui ka uurijana. Seega sai minu magistritööst osalus-tegevusuuring. Otsustasin tegevusuuringu kasuks, sest see uurimisstrateegia andis mulle võimaluse olla topeltrollis, st olla ühe ja sama protsessi vältel nii selles osalev koostööpartner kui ka selle protsessi, sh enda tegevuse uurija (vt Strömpl 2006).

Tegevusuuringu puhul on tegemist pigem lähenemisviisiga uurimisobjektile kui uurimismeetodiga. Metcalfe ja Humpreys (2002) toovad välja järgmised tegevusuuringule iseloomulikud jooned: uuritavad on aktiivsed osalejad muutmis- ja uurimisprotsessides; uurija ja uuritavate suhte aluseks on koostöö ja ühine osalemine praktilises arendus- või muutuste saavutamise tegevuses; tegevusuuring on probleemikeskne. Tegevusuuringu uurimisprotsess on tsükliline, see tähendab, et kõigepealt püstitatakse eesmärgid, seejärel uuritakse ja proovitakse praktilisi võimalusi nende saavutamiseks. Juba esimeste sammude tegemisest alustatakse hindamisega, muudetakse ja täpsustatakse eesmäärke, tehakse uusi praktilisi katsetusi, hinnatakse neid taas jne. See tähendab pidevat tegevuse uurimist, hindamist ja muutuste tegemist, tsükliliselt korduvad kavandamine, tegevus ja hindamine (Metcalfe & Humphreys 2002).

Tegevusuuringul on kaks keskset eesmärki: tegevuse arendamine ja probleemseks tunnistatud olukorra muutmine (Carr & Kemmis 1983:152). Mõlemad neist seostusid ka minu tööga: mitmed aspektid töös alaealiste õigusrikkujatega olid ebarahuldavad ja vajasisid muutmist.

R-teenuse arendamise protsessis osaledes ja samal ajal seda uurides kasutasin interaktiivseid kvalitatiivseid meetodeid – individuaalne intervjuu, osalusvaatlus ja koostööalt väikerühma uuring. Nii individuaalsete intervjuude, osalusvaatluste kui ka väikerühma töö käigus toimus andmete kogumine diskussiooni käigus (vt Strömpl 2006).

Arendusprotsessist

2004. aasta juulis käivitus pilootprojekt “Psüühika- ja käitumisprobleemidega (sh väärkoheldud) laste R-teenuse välja töötamine ja tugikeskuste võrgustiku loomine Eestis”, mida juhtis Tartu Laste Tugikeskus ja kuhu olid kaasatud Tallinna Laste Tugikeskus, Pärnu Pereabikeskus ja Ida-Viru Psühholoogilise Abi keskus.

Kuna pilootprojekti käivitamisel oli teada, et projektis osalevad keskused hakkavad perspektiivis ise ka teenust osutama, siis moodustas iga keskus sotsiaalhoolekande seaduses (1995) esitatud nõuetele vastava R-meeskonna. Igasse R-meeskonda hakkas kuuluma viis erineva eriala spetsialisti, valdavalt sotsiaaltöötaja, psühholoog, psühhiaater, eripedagoog ja meedik.

Nelja R-meeskonna liikmetest ja keskuste juhatajatest saidki teenuse väljatöötajad ja arendajad. Lisaks osalesid töögrupis aktiivselt Ida-Viru ja Tartu maavalitsuse alaealiste komisjoni sekretärid, kellest viimane kuulus ka projekti juhtgruppi. Projekti kaasati eksperdina ka minu magistritöö juhendaja Marju Selg.

Magistritöös kajastasin R-teenuse arendusprotsessi ajavahemikus 2004. aasta juulist kuni 2007. aasta aprillini. Protsessi tulemusena töötasime välja üleriigilise ühtse süsteemi teenuse osutamiseks ning tegime algust praktilise töö käigus esilekerkinud kitsaskohtade arendamisega.

Kitsaskohtade arendamisele pühendusime aktiivselt Tartu Laste Tugikeskuse ja Pärnu Pereabikeskuse koostöögrupiga. Teenuse arendamise käigus tõhustasime R-meeskondade ja alaealiste komisjonide vahelist koostööd, muutsime puuetega inimestele väljatöötatud rehabilitatsiooniplaani vormi alaealise õigusrikkuja hindamiseks sobivaks ja töötasime R-meeskondade sotsiaaltöötajate jaoks välja üldise juhendi lapse ja perekonna hindamiseks. Otsustasime teha EV Sotsiaalministeeriumile järgmised ettepanekud:

- Muuta R-teenuse korraldust, et teenusele saaksid ka need abivajajad, kes ei ole veel õigusrikkumist toime pannud, st et teenusele saaksid lapsed suunata ka kohalike omavalitsuste lastekaitse- ja sotsiaaltöötajad ning koolide sotsiaalpedagoogid.
- Võtta alaealise õigusrikkuja hindamiseks kasutusele muudetud rehabilitatsiooniplaani vorm.

R-teenuse arendamine on edasikestev protsess, mille käigus on edaspidi teenuse kvaliteedi tõstmise eesmärgil soovitatav tähelepanu pöörata järgmistele aspektidele:

- R-teenuse raames osutatavate teenuste valiku laiendamine.
- R-meeskondade töökorralduse ühtlustamine.
- Sobiva hindamisraamistiku väljatöötamine lapse ja perekonna esmaseks hindamiseks.
- Hindamiskriteeriumite väljatöötamine teenuse tulemuslikkuse vahe- ja järelhindamiseks.
- Koostöö tõhustamine alaealiste komisjonide, kohalike omavalitsuste lastekaitse- ja sotsiaaltöötajatega ning koolide sotsiaalpedagoogidega.

R-teenuse arendamise seisukohalt on edaspidi kindlasti oluline välja selgitada ka teenuses osalenud alaealiste õigusrikkujate kogemus teenusel osalemisest. Arutamist vajab ka R-meeskonna sotsiaaltöötaja töö muutmine põhikohaga tööks. Sotsiaaltöötajal on R-teenuse osutamise raames sedavõrd palju tööülesandeid, et seda põhitöö kõrvalt teha on väga raske. Teenuse kvaliteedi tõstmise seisukohalt oleks oluline luua R-teenust osutavatesse asutustesse põhikoht R-meeskonna sotsiaaltöötaja jaoks.

Arendusprotsessi kokkuvõtteks

R-teenuse arendusprotsessis osalemine oli minu jaoks äärmiselt huvitav kogemus. Osalesin esmakordselt uue teenuse arendusprotsessis, olles korraga kolmes rollis - töögrupi liige, R-meeskonna sotsiaaltöötaja ja protsessi uurija. Kolmikrollis osalemine andis mulle hea võimaluse R-teenuse praktilise osutamise käigus esilekerkinud kitsaskohtade väljaselgitamiseks, analüüsiks ja muutmiseks st sain samaaegselt arendusprotsessi suunata, muuta oma isiklikud kogemused täiendatud praktikaks ja hinnata muutusi koos töögrupi liikmetega, kasutades ära nende reflekteerimisvõimet.

Arendusprotsessi vältel esines siiski ka etappe, mil tunnetasin, et mitmes rollis korraga osalemine raskendab uurimuse läbiviimist. Esmalt tundsin seda esimesel grupikohtumisel, kus ilmnis selgelt minu uurija rolli mõju, mis mõnevõrra pärssis kohtumise alguses vaba tööõhkkonda. Sellest tulenevalt otsustasin töö laabumise huvides grupikohtumisi mitte lüüa ja see osutus õigeks valikuks.

Teistkordselt tunnetasin selgelt enda kui praktiku rolli segavat mõju uurija rollile, seda R-meeskondade sotsiaaltöötajate intervjuerimisel. Intervjuudest kujunesid küll pigem vestlused, mille käigus vahetasime kogemusi ja arutlesime praktikas esilekerkinud kitsaskohtade üle, mis tegelikult oligi minu intervjuerimise eesmärk, kuid selgus, et olin

praktikuna valdkonnas niivõrd „sees”, et esimese intervjuu käigus jätsin palju informatsiooni küsimata, mis minu kui praktiku jaoks oli iseenesestmõistetavalt selge, aga uurimuse seisukohalt vajas käsitlemist. Sellest lähtuvalt vaatasin enne teise intervjuu läbiviimist uuesti eelnevalt ettevalmistatud küsimused üle, jälgimaks, et kõik vajalikud teemad saaksid siiski käsitletud.

Intervjuude käigus tajusin selgelt ka intervjuueeritavate vastuste mõjutamise ohtu, mistõttu püüdsin oma arvamust avaldades jääda võimalikult neutraalseks, et teada saada R-meeskondade sotsiaaltöötajate seisukohti teenuse arendamise suhtes. Intervjuu andmete analüüsimisel püüdsin jääda objektiivseks, käsitledes vaid intervjuudest saadud informatsiooni. Üsna raske oli jätta kõrvale informatsiooni, mis oli saadud samadelt informantidelt grupikohtumiste ja teiste vestluste käigus.

Lähtuvalt eeltoodust soovitan edaspidiste samalaadsete uurimuste teostamisel kaasata intervjuude läbiviimisse neutraalne isik, kes ei ole uuritava valdkonnaga nii tihedalt seotud ning esitab teema selguse huvides vajalikke lisaküsimusi.

Vaatamata eelnevalt käsitletud raskustele olen siiski veendunud, et kolm rolli mõjusid uurimuse käigus üksteist toetavalt. Minu R-meeskonna sotsiaaltöötaja roll, mis oli oluline valdkonnas isiklike praktiliste kogemuste omamise poolest aitas oluliselt kaasa teenuse arendaja rollile st praktilise töö käigus oli koheselt võimalik välja selgitada valdkonna kitsaskohad ja asuda neid muutma koos teiste töögrupi liikmetega. Minu kui uurija roll võimaldas arendusprotsessi suunata ja kasutada ära töögrupi liikmete reflekteerimisvõimet. Olen kindel, et minu kui uurija osalemine R-teenuse arendamisel mõjutas oluliselt arendusprotsessi käiku, eriti tegevusi, mis toimusid peale pilootprojekti lõppemist. Arvan, et meie töögrupp ei oleks nii põhjalikult pühendunud praktilises töös esilekerkinud kitsaskohtade analüüsile, mille käigus toimus oluline töögrupi mõtteviisi muutus - hakati teadvustama lapse ja perekonna mitmekülgse hindamise vajalikkust, mis on R-teenuse kvaliteedi tõstmisel olulise tähtsusega.

Kasutatud kirjandus

Alaealise mõjutusvahendite seadus (RT I 1998,17,264)

Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009
(<http://www.just.ee>)

Carr, W. & Kemmis, S. (1983). *Becoming critical: Knowing through action research.* Victoria: Deakin University.

Metcalf, F. & Humpreys, C. (2002). Fostering Action Research and Action Research in Fostering. *Qualitative Social Work*, Vol. 1(4): 435-450. Sage Publications.

Sotsiaalhoolekande seadus (RT I 1995,21,323)

Strömpl, J. (2006). Tegevusuuringu kasutamisest sotsiaaltöö uurimises. *Sotsiaaltöö*, 5/2006:46-47.

ERIVAJADUSTEGA INIMESED

SÜGAVA JA RASKE PUUDEGA LASTE JA NOORTE MITTEFORMAALSETE HOOLDAJATE MARGINALISEERUMINE

Sirli Kivisaar
juhendaja Dagmar Narusson

Sirli Kivisaar lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö eriala 2007 a.
Kontakt: sirli@tervisekool.ee, +372 501 1912

Abstract

In the bachelor thesis “Marginalization of Informal Caregivers of Children and Youngsters With Severe or Deep Disability”, the essence of marginalization was characterized by the absence of access to different social fields and different multidimensional and accumulative unfavourable processes that derive from it. Using qualitative methodology, it appeared from the research that primary informal caregivers of children and youngsters with severe or deep disability experience marginalization in the following forms, referred to Kronauers (1997) divisions: social exclusion, institutional exclusion, environmental exclusion and economic exclusion. In the given research no evidence of Kronauers (1997) cultural exclusion emerged, but two other new forms of exclusion appeared: health related and psychological exclusion. It can be concluded that caregivers of the child with severe or deep disability experience different forms of exclusion and there is a risk of marginalization. It became apparent that the caregivers’ biggest need is for daytime and night-time sitters’ service. Found upon this research it is recommendatory to approach to the assessment of the family and the child as a whole and correspond to the needs of a certain family. It is important to assess the caregivers’ different coping mechanisms and to offer services that provide the caregiver with time to travel and leisure time and that decrease the caregivers and the whole families’ care load.

Marginaliseerumise olemust iseloomustab juuredepäasu puudumine erinevatele sotsiaalsetele aladele ning sellest tulenevad multidimensionaalsed ja kumulatiivsed ebasoodsad protsessid.

*Antud artikli aluseks olevast uuringust selgus, et sügava ja raske puudega lapse esmased mitteformaalsed hooldajad kogevad marginaliseerumist järgmistes Kronaueri (1997) poolt välja toodud vormides: **sotsiaalne tõrjutus, institutsionaalne, keskkonnast tingitud tõrjutus, majanduslik tõrjutus**. Ei ilmnenu Kronaueri (1997) poolt kirjeldatud kultuurilist tõrjutust, kuid eristusid kaks marginaliseerumise lisavormi: **tervisega seonduv tõrjutus, psühholoogiline tõrjutus**.*

Sügava ja raske puudega lapse ja noore esmasel mitteformaalsel hooldajal esineb tõrjutust ning on oht marginaliseerumiseks. Kõige suurem vajadus on hooldajatel öise ja päevase hoidjateenuse järele. Last ja peret on vaja hinnata kui tervikut, teenused individualiseerida vastavalt konkreetse pere vajadustele. Oluline on hinnata hooldaja erinevaid toimetulekuressursse ning pakkuda teenuseid, mis tagaksid hooldajale võimaluse puhkuseks, vaba aja veetmiseks ning vähendaksid tema ja kogu puudega lapse perekonna koormust.

Sissejuhatus

Järjest enam pööratakse tähelepanu puuetega laste ja noorte sotsiaalse olukorra parandamisele, palju vähem aga nende laste hooldajate olukorrale ja probleemidele. Sügava ja raske puudega püsiva prognoositud seisundiga laps mõjutab kogu perekonda, eriti tugevalt tema esmase mitteformaalse hooldaja elu. Käesoleva artikli aluseks oleva uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada kas raske ja sügava puudega püsiva seisundiga pidevat hooldust vajava lapse esmased mitteformaalsed hooldajad kogevad marginaliseerumist ning milliseid marginaliseerumise vorme esineb.

Uurimuse metoodika

Uurimus on kvalitatiivne, andmekogumiseks kasutati fookusgrupi tehnikat. Kogutud materjali analüüsi põhjal on teooria põhimõtet järgides, kasutades *cross-case* meetodit. Valmi moodustas 16 mitteformaalset hooldajat Eestist, kelle hooldatavate vanus oli 2,5-24 a.

Uuringust ilmneseid selgelt järgmised Kronaueri (1997) poolt kirjeldatud marginaliseerumiseni viivad tõrjutuse faktorid:

Sotsiaalne tõrjutus

Fernandez de la Hoz (2001) toob välja ühe sotsiaalse tõrjutuse riskirühmana pere, kus vähemalt üks liige on puudega. Sotsiaalsel tõrjutusel on erinevaid avaldumise vorme - mõju esmase hooldaja osalemisele ühiskonnas ja mõju suhetele sotsiaalse võrgustiku liikmetega. Sotsiaalne tõrjutus võib viia marginaliseerumiseni. Puudega laps peres mõjutab nii abikaasadevahelisi suhteid kui ka hooldaja suhteid pere teiste lastega. Piisaval määral jäävad rahuldamata koosolemise, läheduse, seksi vajadus.

Kõige suurem hoolduskoormus on perekonnal, sest kõige rohkem abistavad puudega lapse hooldajat just lähisugulased. De la Hoz (2001) andmetel mängivad peresidemed olulist rolli kaitses sotsiaalse tõrjutuse vastu, kuid see ei tähenda, et pereliikmed saavad oma liikmeid selle vastu kaitsta. Antud uurimuses selgus, et paljudel puudelapse esmastel hooldajatel puudub vajalik tugivõrgustik - paljudel peredel on potsentsiaalsed pereliikmetest abistajad surnud, elavad teises linnas või käivad ise täistööajaga tööl, mis ei võimalda neil esmast hooldajat abistada. Lapse tervisliku seisundiga võivad kaasneda ka sellised spetsiifilised hooldustoimingud, mida teised peale esmase hooldaja teha ei oska. Pensionil olevate ja vanemaealiste abistajate puhul tuleb aga arvestada nende füüsilise seisundiga ning jõudlusega, mis seab omakorda piirangud nende poolt pakutava abi kasutamisele.

Puudega laps peres mõjutab pere seniseid suhtlemisharjumusi. Toimuvad muutused tutvus- ja sõprusringkonnas, külaskäikudes, külaliste külla kutsumises. Olulist rolli hooldaja osalemisel ühiskonnaelus mängib ühiskonnapoolne suhtumine - ei soovita haletsust, süüdistusi, selliseid olukordi ja inimesi hakatakse vältima. Puudega lapse tõttu võib kogeda diskrimineerimist ka töö juures, kus eeldatakse, et puudega lapse ema ei suuda töötada teistega võrdväärselt.

Hoolduskoormuse tõttu väheneb enda vajaduste eest hoolitsemise aeg. Reisimist ja matkamist takistab abistava hooldaja puudumine, spetsiifilised hooldustoimingud ja nende teostamiseks puuduvad kohad, lapse tervislik seisund ja transpordivahendite sobimatus puudega lapsega reisimiseks.

Institutsionaalne tõrjutus

Institutsionaalset tõrjutust iseloomustab puuduv ligipääs avalikele institutsioonidele. Selgelt ilmnese Kronaueri (1997) poolt kirjeldatud institutsionaalne tõrjutus ka puudega lapse hooldajatel. Institutsionaalset tõrjutust ilmestab fakt, et riigi ja kohalike omavalitsuste poolt pakutavad teenused toovad hooldajate olukorrale vaid mõningast leevendust. Paljudel hooldajatel puudub täiesti võimalus neid teenuseid kasutada või ei saada teenust vajalikul määral, kuigi vajadus nende järgi on suur. Teenuste kasutamisega kaasneb hoolduskoormusele lisaks suur lisatöö ja lisakoormus ning vahel loobutakse seetõttu teenuste taotlemisest ja kasutamisest. Hooldaja koormust suurendab mitmete lapse jaoks vajalike

teenuste hankimise keerukus ja bürokraatia. Juba EPIK (2004-2005) uurimusest selgus, et puuduvad kodule lähedal asuvad sobivad haridus- ja hoolduasutused. See suurendab hooldaja hoolduskoormust. Paljudel juhtudel eeldatakse hooldajalt spetsialisti kohustuste ülevõtmist või siis erinevate oskuste äraõppimist, mis omakorda suurendab hooldaja hoolduskoormust. Suur vajadus on paindliku ja esmase hooldaja vajadustele vastava hoidjateenuse järele, mis võimaldaks käia tööl, minna külla, reisima ja tegeleda muude hooldusväliste tegevustega. Süsteemi ülesehitus ja ametnike suhtumine on sageli tõrjuv, näiteks ilmneb see ühe ema näitest, kellele öeldi linnavolikogu liikme poolt: „*Nendesse ei ole mõtet investeerida, sest neist ei saa maksumaksjaid.*“

Hoolduskoormuse oluline mõjutaja on ka abivahendite olemasolu või puudus ning nende korrasolek, nende saamise protseduur on tihti pikk ja vaearikas. Vanematele on arusaamatu ka puude astme määramise alused. Puude astme määramise ja rehabilitatsiooniplaani tegemisega kaasneb puudega lapse hooldajale lisatöö erinevates komisjonides käimise näol. Asjaajamine on keeruline ning aeganõudev. Puude määramine ja rehabilitatsiooniplaani tegemine võtab vahel aega kauem kui aasta. Puudub ühtne andmebaas, mille tõttu peab erinevate teenuste saamiseks läbima mitmeid erinevaid komisjone. Rehabilitatsiooniplaanis ettenähtud teenuste jaotus ei vasta laste vajadustele.

Tõrjutust kogetakse ka meditsiinis. Arstide suhtumine puudega lapse sünni puhul ning nende suhtlemisviis paneb hooldajad koos lastega meditsiiniastustest ja arstidest eemale hoidma. Nende poole pöördatakse vaid kõige suuremas hädas, ühe hooldaja sõnu tsiteerides: „*Kui lapsel on surm silme ees.*” See omakorda võib viia selleni, et mõni oluline terviseprobleem, mida saaks parandada, jääb märkamata ning lapse seisund võib selle tagajärjel halveneda, mis omakorda suurendab ema hoolduskoormust. Samuti võib see jätta hooldaja infosulgu. Hambaravi teenus on kättesaadavam lastele, kes käivad lasteaias.

Puudega lapsega ringiliikumisel kohtavad emad erinevaid liikumisvabadust ja valikuvõimalusi piiravaid takistusi. Probleemiks on erinevate transpordivahendite sobimatus erivajadustega lapsega reisimiseks, lennukites puuduvad spetsiaalsed istmed, lennujaamades puuduvad spetsiaalsed kärud. Raskendatud on ühistranspordiga sõitmine. Samamoodi on takistuseks avalikes kohtades liikudes kaaskodanike suhtumine ja mõistmatus. Tänu sellistele takistustele loobutakse kindlate asutuste ja kohtade küllastamisest, bussiga sõitmisest.

Ühe valdkonnana, kus kogetakse tõrjutust, ilmnes ühingute- ja liitudepoolne tõrjutus. Sügava ja raske puudega laste seisundid on nii mitmekülgsed või nii erilised ja harvaesinevad, et mitmete nende jaoks sobilikke liite ja ühinguid ei eksisteeri. On juhtumeid, kus ei lubata ühingute üritustel osaleda lapse seisundi tõsiduse pärast, et mitte teiste emade lootusi murda.

Suureks probleemiks on ka infopuudus lapsele pakutavate teenuste, soodustuste ja toetuste kohta. Info kättesaadavuse osas on tõrjutud lasteaias mittekäivate laste hooldajad ja teiste puudega laste vanematega mittesuhtlevad emad. Eriti suures infosulus ollakse kohe peale haiglast koju saamist

Keskkonnast tingitud tõrjutus

Andmestikus ei mainitud Reilsoni (2002) ja Kiisi (1999) töös ilmnenuid elukohaga seotud aspekte, kuid puudega lapsega ringiliikumisel on takistuseks erinevad keskkondlikud faktorid. Ühistranspordiga sõitmiseks on vaja kellegi lisaabi. Samuti on probleeme kaupluste küllastamisega, kus väljapanekud on sätitud nii, et lapsega sinna ligi ei pääse. Probleemiks on

ka trepid, näiteks Tartus Oru tn Laste- ja Perarstikeskuses puuduvad liftid ning lapsed on vaja tassida treppidest üles. Lapsega ringiliikumisel võib takistada sihtmärgile ligipääsu ka selle asukoht, näiteks Hansapäevad Tartu kesklinnas, kus on munakiviteed, mille peal liikumine tekitab lapsel epilepsiahoo. Kultuuriüritustel lapsega osalemine sõltub käruga/ratastooliga ligipääsuvõimalustest. Avalikku kohta või seltskonda minekut takistab ka see, kui seal võib olla keegi haige, sest paljude laste immuunsüsteem on nõrgenenud ning nad haigestuvad kergemini. Mõne lapsega on tema tervisliku seisundi pärast raskendatud isegi lihtsalt õues käimine. Ta kas haigestub kergesti, probleemiks on liigne palavus või hoopis tuul ja ringiliikumisel takistuseks olev lahtine lumi tänavatel.

Majanduslik tõrjutus

Puudega lapse tulek perre tähendab tavaliselt ühe vanema loobumist tööl käimisest, mis omakorda mõjutab pere majanduslikku toimetulekut. Lisaks sellele kaasnevad lapse puudega lisaväljaminekud vajalike abivahendite, hooldusvahendite, teenuste ja eritoidu ostmiseks. On olukordi, kus lapse transportimiseks on vaja muretseda perre auto. Kui puudega laps saab täisealiseks, võib risk majandulikuks tõrjutuseks veelgi suurened, sest täisealiseks saamisel muutuvad abivahendite ostmise soodustusprotsendid väiksemaks. Puudega lapse kasvades võib aga hoolduskoormus hoopis suurened, eriti kui tegemist on progresseeruva haigusega. Sellisel juhul võib vajadustest mitte lähtuv soodustusprotsendi määr suurendada veelgi majandusliku tõrjutuse riski.

Hoolduse kõrvalt võib jääda pooleli karjäär või haridustee. Samas on hooldajatel jätkuv soov erialaseks eneseteostuseks ja enesearenguks läbi töötamise või õppimise. Töötamise ja õppimise võimalused dikteerib ette lapse puude ja hooldusvajaduse iseloom, tugivõrgustiku olemasolu, õppeasutuste ja töö iseloom ning võimalused. Emad saavad töötada vaid tingimustes, mis arvestavad lapse ja pere vajadustega, st paindliku graafikuga (kokkuleppel tööandjaga). Piiratud on töökoha valiku võimalus. Töökoht annab võimaluse suhelda, see annab emotsionaalselt toetust, võimaluse saada kodust välja, infot hankida. Armastatud töö tegemist nimetatakse ainukeseks pidepunktiks. Tööd otsides on puuetega laste vanemad kogunud diskrimineerimist, kui puudega lapse pärast ei võeta tööle. Tööle võimaldaks minna lapsehoidmisteenus.

Välja joonistusid ka kaks täiesti uutset tõrjutuse valdkonda: psühholoogiline tõrjutus ja tervisega seotud tõrjutus.

Tervisega seonduv tõrjutus

Uudse valdkonnana tõusis esile tervisega seonduv tõrjutuse vorm. Puudega lapse hooldus mõjutab nii hooldaja vaimset kui ka füüsilist tervist. Hooldusega tihti kaasnev magamatus, suur füüsiline koormus ja pidev lapsega tegelemine väsitab vanemat nii füüsiliselt kui ka vaimselt.

Lapse tõstmisega kaasnevast füüsilisest koormusest tulenevad seljavalud, lihaspinged kaela piirkonnas. Mõningatel juhtudel on vaja lapsega tegeleda öösiti, näiteks abistada epilepsiahoogude ajal, lamavatel haigetel lastel keerata külge. Haiguste perioodil lisanduvad öised aspireerimised, tihedam külje keeramine, asendite muutmine, lisaravimite andmine. Paljud emad ei ole saanud aastaid 8h järjest magada, magatakse 4 h kaupa, äärmuslikel juhtudel isegi 40 min kaupa. See väsitab hooldajaid ning nad ei suuda ja ei taha enam muude ja igapäevaste asjadega tegeleda ning magamatus võib nii füüsilisele kui vaimsele tervisele

mõjuda kahjustavalt. Krooniline magamatus ja krooniline väsimus alandab tähelepanuvõimet, tekivad määlüngad.

Hooldus mõjutab emasid ka psühholoogiliselt, mille tagajärjeks võivad olla juba tõsisemad vaimse tervise probleemid ning antidepressantide kasutamine. Hooldusega kaasnev pikka aega kodus keskkonnas olemine, väljaspool kodu inimestega mitte suhtlemine ja magamatus mõjutab inimese psüühikat. Kurnatus omakorda mõjutab hoolduse kvaliteeti. Paljud hooldajad ütlevad, et nad ei saa endale "lubada" haige olemist. Hooldusega seonduvate kohustuste ja koormuse tõttu võivad hooldajatest saada „peidetud” patsiendid, kes lapse eest hoolitsedes ei pööra tähelepanu iseenda tervisele. Magamatus võib viia terviseprobleemide ilmneniseni hilisemal perioodil. Uute laste sündi lükatakse uue haige lapse sünni hirmus edasi või seepärast, et puudega lapse hooldamisega kaasnev füüsiline koormus võib mõjutada raseduse kulgu. Lisandub mure iseenda, oma lapse ja abistajate tervise pärast, hirm nende surma pärast, mis kõik mõjutab lapse hoolduse kvaliteeti ja hooldaja toimetulekut ning seisundit.

Psühholoogiline tõrjutus

Teise uudse marginaliseerumise vormina eristus psühholoogiline tõrjutus. Hooldaja rolliga kaasneb süütunne. Näiteks selle pärast, et ei olda kindlad, kas oma lapse jaoks on tehtud ikka piisavalt. Samuti võidakse ennast süüdistada selles, et lapsel selline haigus on. Hooldajad tunnevad hooldusega seoses erinevaid tundeid, nii kurbust, hirmu, süütundeid, kui ka rõõmu ja headmeelt. Tunnetatakse endal lasuvat kohustust olla positiivne ning mitte välja näidata oma raskusi ja kurbust. Soovitakse võimalust oma tundeid väljendada. Puudega lapse hooldajal on vajadus tunda kõiki oma tundeid – rõõmu, kurbust, lõbu. Soovitakse rahu ja normaalset elu. Need iseendast tulenevad (kuigi väga tihedalt ka väliste faktoritega seonduvad) faktorid võivad takistada emal kindlate teenuste kasutamist ning abi palumist. Seda põhjusel, et ei taheta välja näidata oma raskusi ja vajadust abi järele. Või hakatakse selle tagajärjel kindlaid olukordi, kohti või kindlate inimestega kohtumist ja suhtlemist vältima.

Soovitused

Hooldajatel on õigus elada oma elu, õigus valida hooldamise plaani, olla vaba finantsilisest ja juriidilisest sunnist hoolduse teostamisel ja õigus olla tunnustatud eluliselt vajaliku perestabiilsuse allikana.

Sügava puudega prognoositud laste mitteformaalseid hooldajaid ohustab marginaliseerumise risk. Oluline on hinnata hooldaja erinevaid toimetulekuressursse ning pakkuda teenuseid, mis tagaksid hooldajale võimaluse puhkuseks, vaba aja veetmiseks ning vähendaksid tema ja kogu puudelapse perekonna koormust. Mitteformaalseid hooldajaid võiksid abistada päevase ja öise lapse hoidmis- ja hooldusteenustega, et seeläbi aidata hooldajal/vanematel säilitada oma sotsiaalne võrgustik, saada vaheldust igapäevastele hoolduskohustustele, puhata hoolduskoormusest ning öösel magada. Regulaarsed infolehed olemasolevate tugiorganisatsioonide, olemasolevate teenuste ja nende taotlemise kohta aitaks hooldajal olla kursis olemasolevate võimalustega. Kindlasti vajab puudega lapsega pere juhtumi korraldajat, kes aitab hooldajat teenuste taotlemisel ja muudes toimingutes. Hooldusega koormatud pereliikmele peaks olema teenuste taotlemine lihtsamaks tehtud. Erinevate teenuste taotlemist lihtsustaks ühtne andmebaas, et vähendada hooldaja koormust erinevates komisjonides käimiste arvelt.

Puudega laps peres mõjutab kogu peret, seega on sotsiaaltöötaja koostööpartneri kogu perekond.

Kasutatud kirjandus

1. Kronauer M. (1997). „Soziale Ausgrenzung” und „Underclass” Über neue Formen gesellschaftlicher Spaltung. *Leviathan*, 25, 28-49
2. Kokkuvõtte Eesti Puuetega Inimeste Koja poolt 2004 – 2005. a läbi viidud erivajadustega lastega perede uuringust. <http://www.epikoda.ee/include/blob.php?download=epikmain1&id=0925>
3. Kiis K. (1999). Puudelaste perede sotsiaalne toimetulek Tartu linnas. Tartu Ülikool. Avaliku halduse ja sotsiaalpoliitika õppetool.
4. Paloma Fernandez de la Hoz, 2001, *Families and Social Exclusion in the European Union. Theoretical Aspects, Lines of Convergence and Unsettled Issues – Abridged version*. http://www.oif.ac.at/sdf/sdf_report_socialexclusion_e.pdf
5. Reilson M. (2002). Puudega laste perede vajadustest ja võimalustest Tartu linna näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

OMASTEHOOLDUSE RISKID PUUETEGA EAKATE INIMESTE HOOLDAMISEL

Anneli Salumaa
Juhendaja Marju Selg

Anneli Salumaa lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö eriala bakalaureuseõppe aastal 2007.

Kontakt: annelisalu@hotmail.ee

Abstract

The aim of bachelor thesis “Risks factors in Family Care With Elderly Disabled People” was to give an overview of the situation of caregivers, the welfare of handicapped elderly people and of family care and sources of stress that are connected to it. To attain the objectives of the thesis the author searched answers for following questions: in the case of family caretakers, to what extent they feel themselves burdened?, is it possible to do something at the present situation, and with the present resources, to support people who are in need of unofficial care and their carers?, and is there a need for services for elderly disabled people and what kinds of services are needed in the opinion of the caretakers? In evaluating the welfare of elderly people it is important to assess not only the needs of the client, but also his/her quality of life. Because the quality of life of people in need of care depends greatly on the help and support they are receiving, it is important to assess also caretakers' quality of life.

Käesolev artikkel põhineb autori bakalaureusetööl, mille eesmärgiks oli uurida omastehooldusega kaasneva võivaid riske. Töös püüti leida vastuseid küsimustele, kas ja kuidas tunnetavad omastehooldajad end koormatuna, kas on võimalik ka olemasolevate ressurssidega enam toetada mitteformaalsel hooldusel olevaid inimesi ja nende hooldajaid ning missugused teenused on hooldajate arvates vajalikud. Kuna eaka elukvaliteet sõltub suuresti pakutavast abist ja toetusest, on vaja hinnata hooldaja elukvaliteeti.

Sissejuhatus

Eestis on omastehoolduse valdkonna probleemide lahendamisele lähenetud inimeste eneste ja nende pereliikmete kohustuste keskselt. Ent abi vajaval inimesel on oht jääda vajaliku hoolduseta, kui perekond on koormatud kohustusega, mida ta täita ei suuda, ja samas jäetud ilma toetavate teenusteta. Uuringus "Omastehooldusest Eestis" (Tulva, Kiis 2002) on märgitud, et omastehooldaja töö on sageli väga siduv ning hooldaja toetamine on ennetav töö, mis aitab ära hoida tema läbipõlemist. Samas, arvestades demograafilisi arenguid – ühiskonna kiire vananemine ja madal sündivus – vajab tähelepanu ka paljude omastehooldajate tööturul kõrvale jäämine.

Omastehooldusest rääkides peab silmas pidama eetilisi aspekte. Kas, kes ja mis ulatuses võib sekkuda perekonnaellu, kui asi puudutab omastehooldust; kas ja kui palju saab puudega inimene hooldust puudutavates küsimustes kaasa rääkida, samuti tuleb silmas pidada, et puudega eakat inimest ei jäetaks vaikivaks osapooliks, kui otsustatakse tema hooldamist puudutavaid küsimusi.

Uurimuse eesmärk

Hooldustvajavate eakate inimeste kohta on viimasel ajal läbi viidud mitu uuringut (nt Tiit, 2006; Tisler, 2006; Masso, Pedastsaar, 2005). Ene-Margit Tiit (2006b) on öelnud, et mõningatel juhtudel saavutatakse kõrgem kvaliteedihinnang hooldaja suurema koormatuse ja depressiooni hinnaga. Kuna hooldaja ja hooldatava heaolu on tihedalt seotud, on äärmiselt oluline toetada mõlemat osapoolt. Oma bakalaureusetöös keskendus hooldajate olukorra uurimisele.

Uurimuse abil tahtsin selgitada, kui hõivatud on hooldajad ja milliseid valdkondi nad ise omastehoolduse juures oluliseks peavad. Selleks koostas kolmest osast koosneva küsimustiku. Ankeedi esimeses osas on küsimused hooldaja ja hooldatava andmete, hooldamise ajalise kestuse ning hooldusele kuluva aja kohta, samuti teenuste vajaduse ja omastehoolduse alternatiivide kohta. Teises osas on maatriksküsimused, kus erinevaid väiteid palutakse hinnata samal Likerti tüüpi skaalal. Kolmas osa koosneb avatud küsimustest.

Ankeedi kahe esimese osa vastuseid analüüsisin kvantitatiivmeetodil, vabavastuste puhul kasutasin kvalitatiivset temaatilise analüüsi meetodit. Temaatiline analüüs on induktiivne analüüsimeetod, milles teemade jaotumine kategooriatesse ilmneb töö käigus. See uurimisvorm viib uurijad teemade juurde, mis on andmestikus varjatud kujul (Ezzy 2002: 88-89).

Valimisse kuulusid oma eakate pereliikmete hooldajaks vormistatud inimesed. Saatsin välja 40 ankeeti, tähtajaks tagastati 23. Nende põhjal tehtud järeldused ei ole laiendatavad suuremale üldkogumile, tulemuste kinnitamiseks või ümberlukkamiseks on vaja läbi viia täiendavaid uuringuid.

Uuringu tulemused ja analüüs

Uurimuses osalenud hooldajad on enamasti keskealised inimesed, pereliiget hooldanud üle 10 aasta ning varasem kogemus hooldajana puudub. Hooldajad vajavad mitmes valdkonnas nõustamist, samuti teenuseid ja abivahendeid, mis aitaksid hooldusega paremini toime tulla. Nimetati majanduslikke raskusi, infopuudust, ülekoormatuse ja ainuisikuliselt vastutavuse

tunnet, pidevat väsimust ja ajapuudust nii enda kui pere vajaduste jaoks. Riigi- ja omavalitsuse poolset abi ei pea enam vastanuid piisavaks. Tulevikku ei näe lootusrikkana samuti suure osa vastanuist.

Avatud küsimuste osa eesmärgiks oli uurida hooldajate arvamusi ja hoiakuid omastehoolduse probleemistiku kohta. Vastuste üldine iseloomulik näitaja oli napisõnalisus, konkreetsus, mõningaid vastuseid võib pessimistlikuks nimetada.

Hooldajate ootused. Kohalikul omavalitsuselt oodatakse päevakeskuse ja põetaja/hooldaja teenust. Nimetatud on vajadust, info jagamise ja abivahendite tasuta laenutamise ning transporditeenuse järele, huviringide võimalust ja teenust, mille eesmärgiks on aidata hooldataval kodus aega sisustada (vestluskaaslane). Teenust võiksid pakkuda nt. vabatahtlikud. Päevakeskuse teenust on hooldajad nimetanud mitmeid kordi, kuid vastustest selgus, et üle poole vastanutest oma hooldatavat sinna ei vii. Vestluskaaslane oleks seega teretulnud vaheldus puudega inimese igapäevarutiinis.

Riigilt oodatakse eelkõige lisaraha: selle võiks vastajate arvates jagada nii hooldajale (hooldajatoetus), hooldatavale (puudetoetus või pensionitõus) kui ka teenindavale personalile (sotsiaaltöötajad, hooldekodude personal, hooldusõed) palkade tõusuks. Vastused näitavad, et hooldajad on hoolimata raskustest säilitanud empaatiavõime. Nad märkavad enda kõrval teisi inimesi, kes sama alaga tegelevad, ja mõistavad, mida see töö tähendab.

Kaks vastajat oli nimetanud eutanaasia seadustamise soovi. Selline vastus oli ootamatu, ehkki hooldusvajaduse hindajana töötatud aja jooksul mõistsin, et hooldajate elu on tihti äärmiselt pingeline. Võib arvata, et lootusetult haiged inimesed peavad eutanaasiat pigem vabanemiseks. Küllap oleks see vabanemine ka hooldajale, sest oma pere liiget pikka aega valudes vaevlemas näha ja samas teada, et ta ei parane ning kuidagi ei olegi enam võimalik aidata, on samuti kurnav.

Hooldajate lootused seoses enda vananemisega. Hooldajad loodavad enda tulevikule mõeldes eelkõige seda, et nad saaks ise otsuseid teha, samuti seda, et suhtlemisvõimalusi oleks piisavalt. Vastustest võib välja lugeda ka vastutustunnet ja hoolivust nende suhtes, kes tulevikus vastaja enda eest hoolt kannavad. Ehk on see üks hooldamisega kaasnevaid positiivseid asju – oskus märgata teist inimest enda kõrval ja end tema olukorda asetada.

Suhted hooldatavaga. Vastustest selgus, et hooldatava ja hooldaja omavahelisi suhteid peetakse väga oluliseks. Positiivsed suhted olid nimetatud hooldust soodustava asjaoluna, negatiivsed suhted hooldust takistavana.

Omastehoolduse põhjused. Kõige enam nimetati hooldust soodustavate teguritena abivahendite ja sobiva ruumi olemasolu, hooldatava iseloomu ning kohustust või tava omakseid hooldada. Samas on mitmeid kordi märgitud sedagi, et omastehooldusele pole sobivaid alternatiive, ka hooldekodude madal maine ja kõrge kohamaksumus on ära nimetatud.

Hooldajate mured. Eelkõige nimetati materiaalseid raskusi ja muret enda tervise pärast. Sellel murel on hoopis laiem tähendus - vastuseid analüüsidis tuli välja, et hooldajad peavad end vastutavaks nii enese kui ka hooldatava heaolu eest. Küsimusele, kas hooldaja saab hoolduses ettetulevate probleemide korral kuhugi pöörduda, oli eitava vastuse andnud 8 respondenti. See on rohkem kui kolmandik vastajate koguarvust ja hoolimata sellest, et

uurimustulemusi ei saa üldistada vastajate väikese arvu tõttu, on nimetatud näitaja ikkagi ärevusttekitav.

Hooldajatest rääkides tuleb meeles pidada, et suur osa hooldajaid on tööeas inimesed ja nende eemalejäämine tööturult on tunduvalt pikemaajaliste tagajärgedega, kui esmapilgul võib paista. Igal hooldajal, kes soovib, peaks olema võimalus töötada, selleks oleks vaja koostööd nii KOV (teenused) kui ka tööandajatega (osaajaga töö, paindlikud graafikud). Ja veel kord näitab saadud tulemus info jagamise vajalikkust. Info valdamine võimaluste kohta, mida kasutada saaks, annab hooldajale kindlustunde ja vahel piisab sellestki.

Arutelu

Omastehooldus ilma toetavate teenusteta on perekonnale ja hooldajatele tihti ülejõu käiv kohustus, mille tulemusi võib ilmnemas näha alles mõne aja möödudes. Hooldajad vajavad informatsiooni nii teenuste ja abivahendite kui ka nende saamise ja kasutamise võimaluste kohta, samuti vajavad nad nõustamist nii hooldusalastes kui psühholoogilistes ja õigusalastes küsimustes. Vajalik on arendada teenuste võrku.

Vajadus pereliiget hooldada võib tekkida ootamatult. Kuna paljudel omastehooldajatel puuduvad varasemad kogemused hoolduse vallas, on vaja tagada, et hooldaja saaks kohe algul vastavad oskused ja teadmised ning esmase ettekujutuse, mis teda kui hooldajat ees on ootamas. Veel kord tasub mainida seda, et ennetav töö on kordi odavam ja tulemuslikum kui tagajärgede likvideerimine.

Hooldajad nimetavad pidevat väsimustunnet, ülekoormatust ja emotsionaalset ning füüsilist kurnatust. Ühel hetkel võivad omastehooldajatest ülejõu käiva töö tulemusena saada hooldatavad ja tegu on surnud ringiga, kuhu sattumiseks piisab vaid sellest, et oled aus ning kohusetundlik kodanik ja hoolitsev laps oma eakatele puudega vanematele. Minu arvates pole siin probleem selles, et omastehooldus on perekonna kohus, vaid pigem selles, et see on tihti üksnes perekonna õlgadel. On selge, et hooldamine võrdub sageli täispika tööpäevaga, aga see võib tähendada ka ööpäevaringset valvelolekut. Niisugustel juhtudel ei suuda ka eriti kohusetundlik hooldaja lõputult tubli ja tasemel olla. On vaja hakata pakkuma põetaja teenust, et hooldaja saaks vajadusel mõne vaba öö ja päeva.

Praeguse tööjõupuuduse olukorras on riigil vajalik vaadata üle oma kodused ressursid, enne kui kiirustada võõrtööjõudu sisse tooma. Hooldajad on küll enamasti naissoost ja keskeas või vanemad inimesed (Tulva jt. 2002), ent teenuste lisandumisel ja paindlike tööaegade olemasolu korral saaks ju osa neist ikkagi töötada ja enda tulevikku kindlustada. Arvan, et ilma tähelepanuta iga hooldaja suhtes, paindlike töötamisvõimaluste pakkumiseta ja toetavate teenuste arendamiseta jõuame me varsti seisu, kus ühiskond on praegusest veelgi enam kihistunud ja tagajärgede eest peavad hakkama vastutama meie lapsed.

Riigi poolt oodatava abi kohta on vastajad andnud enamasti ühe vastuse- oodatakse lisaraha. Puudetoetus ja hooldajatoetus on samal tasemel püsinud 2001. aastast. Niisiis oli selline vastus ootuspärane.

Pakuti varianti, et riik võiks eutanaasia seadustada. Siit saab järeldada seda, et hooldajad on näinud hooldatava rasket olukorda ega soovi ise samasse olukorda sattudes olla kellelegi koormaks, või on nad nii väsinud, et halastussurm tundub sobiva variandina. Ühest küljest on see täiesti mõistetav, haigustest tingitud valu ja vaevuste pikaajaline talumine on ülejõukäiv

ka tugevamatele inimestele. Ent teisest küljest tekitab soov eutanaasia seadustada pigem muret - minu arvates näitab see vastaja lootuse puudumist paremale tulevikule. Usun, et hooldajate töö väärtustamine ühiskonnas on üks esimesi samme, mis aitaks kaasa suuremale sallivusele ja leppimisele olemasolevaga, ehk ka lootuse tekkele või säilimisele parema tuleviku suhtes.

Ettepanekud

Puudega eakat inimest on kõige õigem hooldada kodus, kui ta seisund seda võimaldab. Eaka seisukohast lähtuvalt on kodus elamine turvaline ja kuulumine kuhugi on üks heaolu tähtsaid osiseid. Samas ei tohi ühtede inimeste heaolu saavutamiseks ohverdada teiste inimeste heaolu. Niisiis on tarvilik toetada hooldatavat ja hooldajat igal võimalikul viisil, et omastehooldus oleks tõesti omaste hooldus, mitte olude sunnil ja kuidagimoodi täidetav ebameeldiv kohustus, mille tagajärgi saab hooldaja enda rikutud tervise ja katkenud pensionikindlustuse näol tunda veel mitmeid aastaid peale hooldamise lõppu.

Info KOV poolt pakutavate teenuste ja abivõimaluste kohta olgu kättesaadav igale hooldajale. Piisaks ju voldikust, mis igale hooldajaks vormistatud inimesele koos hooldajaks määramise otsusega üle antaks.

Põetajateenust on samuti tarvis kiiresti võimaldama hakata. Vajadus on olemas ning nüüd tuleks luua võimalused teenuse pakkumiseks Kriteeriumid põetajateenusele võiks välja töötada koostöös kohaliku omavalitsuse, sotsiaaltöötajate ja tervishoiuvaldkonna esindajatega. Ennetava meetodina hooldaja läbipõlemise vältimiseks on teenus igal juhul vajalik.

Hooldust mõjutavate tegurite puhul väärib märkimist, et üks ja sama näitaja võib olla nii soodustavaks kui ka takistavaks teguriks. Ruumi olemasolu või puudumine on hooldajate arvates üks olulisemaid faktoreid, mis soodustab või takistab hooldamist. Siinkohal on vaja rääkida kodu kohandamise võimalustest. Selle abil saab oluliselt riske minimeerida. Üks teenus, mida võiks pakkuda, on kodu kohandamise vajalikkuse ja võimalikkuse hindamine töötaja poolt, kes oskaks riske näha ja ning saaks vajadusel ka abivahendite paigaldamisega hakkama.

Uuringu tulemusena selgus, et hooldajad on huvitatud nõustamisest ja põetajateenusest. Vastajate arvates oleks ka hooldajate tugivõrgustiku loomine vajalik samm. Nõustamist saaks pakkuda tugivõrgustiku kaudu. Hooldajal oleks koht, kust ta saab informatsiooni ja ka vajalikku toetust kas siis teiste hooldajate või vastava eriala spetsialistide poolt.

Hooldajate tugivõrgustiku loomine on lisaressurs, mille toel saaks hooldajad koormusega paremini toime tulla. Kuidas see tugivõrgustik toimima võiks hakata, vajab veel arutamist. Arvestada tuleb sellega, et niisugune tugivõrgustiku teenus peab olema kättesaadav kõigile hooldajaile. Oskusi arvutiga ümber käia pole mitte kõigil inimestel, nii et sellest variandist ei piisa. Infotelefon ja kooskäimispaik eelnevale lisaks oleks ehk juba üks võimalik variant, mille üle arutleda.

Omastehoolduse riskidest on senini vähe juttu olnud. Peetakse täiesti loomulikuks, et perekond hooldab oma puuetega eakaid liikmeid, ja loomulik see ongi. Ent osa ühiskonnast, kes hooldamisega otseselt kokku ei puutu, ei teadvusta endale neid raskusi, mis omastehooldusega kaasas käivad. Leian, et neist probleemidest rääkimine aitaks kaasa

ühiskonna väärtushinnangute kujundamisele ning muudaks suhtumist eakate inimeste suhtes positiivsemaks kui see senini on olnud. Samas julgustaks see hooldajaid oma probleemidest rääkima, vajadusel abi küsima ning väärtustaks nende tööd.

Kasutatud kirjandus

Ezzy, D. (2002) *Qualitative Analysis. Practice and Innovation*. Coding in Thematic Analysis and Grounded Theory. Australia: Allen& Unwin

Masso, M. Pedastsaar, K. (2006) Puudega inimeste toimetuleku ja vajaduste uuring, Tallinn

Tiit, E.-M. (2006a) „Eakate inimeste toimetulekprobleemid tänapäeva Eestis, Sotsiaalse Arengu Komisjoni koosolek, 20.02.

Tiit, E.-M. (2006b) Tartu linna hooldusel olevate puuetega isikute hooldus- ja abivajaduse analüüs. EGGA, Tartu LV

Tulva, T. Metsa, T., Ruusmaa, K., Leppik, E., Jonuks, A., Kallisaar, A. (2002) *Omastehooldusest Eestis*. SM Eakate poliitika komisjoni väljaanne. Tallinn 2002

VAIMSE TERVISE TEEMA KAJASTUS POSTIMEHES JA PÄEVALEHES 1995., 2000., JA 2005. AASTAL

Kadri Koppel

Juhendaja Riina Kiik

Kadri Koppel lõpetas Sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava 2007 aasta kevadel. Hetkel töötab autor sotsiaalministeeriumis peaspetsialistina.

Kontakt: Kadri.Koppel@mail.ee

Abstract

The objective of the bachelor thesis “Presentation of Mental Health Issues on Päevaleht and Postimees on Year 1995, 2000 and 2005” was to find out how two Estonian biggest quality newspapers presented people with mental health problems on year 1995, 2000 and 2005. For analysing the material the discursive method was used. People with mental health problems have been neglected and are the most discriminated group among people with disabilities. On three-year period there were 91 articles connected to key-words or mental health topic. The range of the topics was too wide to make serious conclusions, however the most important discovery was predicted – newspapers present mental health issues mostly negatively. Conducted research is not exhaustive enough to make heavy conclusions but it gives a good base to go forward with studied topic.

Töö eesmärgiks oli uurida kuidas Postimees ja Päevaleht kujutasid vaimse tervise temaatikat aastatel 1995, 2000 ja 2005. Vaimse tervise probleemidega inimesed on hüljatuim ühiskonna grupp, nende ega ühegi teise sotsiaaltöö sihtgrupi kujutamist meedias ei ole varemalt uuritud.

Töö tulemusena selgus, et enamuse artikleid, mis kasutasid vaadeldud võtmesõnu, ei kajastanud otseselt vaimse tervise probleemidega inimesi. Teine suurem grupp oli negatiivsed artiklid ning positiivseid artikleid oli vaid 3 (91st) – viimased ilmusid kõik 2005. aastal. Teemade varieeruvus on artiklite teemade lõikes siiski liiga lai, et teha laiapõhjalisi järeldusi. Tugevamate faktide esitamiseks tuleb läbi viia edasine uuring.

Maailma Tervishoiuorganisatsiooni (WHO 2006) andmetel on igal neljandal inimesel elu jooksul vaimse tervise probleeme, mis tähendab, et veerand inimkonnas vajab oma elu käigus professionaalset abi oma psüühiliste probleemide raviks. Kaasajal vaadeldakse inimest kui bio-psühho-sotsiaalset tervikut (Paavel 2000/2001). See tähendab, et inimese heaolu sõltub nii tema füüsilisest tervisest, vaimsest tervisest kui ka teda ümbritsevast sotsiaalsest keskkonnast. Seega on psüühilise erivajadusega inimesed suur võimalik sotsiaaltöö sihtgrupp, kelle heaolu eest sotsiaaltöötajad peaksid seisma, seda kõikidel ühiskonna tasanditel. WHO (2006) on ka välja toonud, et vaimse tervise probleemidega inimesed on kõige hüljatud ühiskonnakiht, millest tulenevalt on veelgi olulisem sellele teemale tähelepanu pöörata. Rober Kreem (1995) kirjutab raamatus „Sotsiaaltöö teooria ja praktika”: „Professionaalset sotsiaaltöötajal on unikaalne osa ja vastutus võitluses inimõiguste eest. /.../ Sotsiaaltöö funktsioneerib, et ära hoida või paremaks muuta indiviidi, grupi ja ühiskonna probleeme, mis tulenevad konfliktidest indiviidide vajaduste ja nende sotsiaalsete institutsiooni vahel.” Ning „Ainult iga isiku kaasasündinud väärikuse ja väärtuse tunnustamisega ning selle õiguse tunnustamise täideviimisega on võimalik saavutada turvalist ja püsivat maailma.” Võttes veel arvesse, et „Kliendil enesel lasub õigus ja kohustus otsustada oma elukäigu üle.” ning „Sotsiaaltöötaja peab oma klienti hakkama nägema kui bio-psühho-sotsiaalset tervikut seoses ümbrusega ja mineviku-oleviku-tuleviku üldpildis,” siis „... sotsiaaltöötaja ei saa jääda erapooletuks kui tegemist on ülekohtu ja kannatusega.” (Rober Kreem 1995: 66, 67, 73, 78) Antud tsitaatidest tulenevalt on sotsiaaltöötajal igakülgne kohustus võidelda oma klientide negatiivse meediakajastuse vastu.

Sildistamine ehk stigmatiseerimine on vaimse tervise probleemidega siiani väga tihedalt seotud. Inimese vaimuhaigena sildistamisel on tugevad sotsiaalsed tagajärjed, mille eest vastutavad teised inimesed ning ühiskond tervikuna. Stigma sunnib inimest seda omaks võtma ning viib lõpuks hälbiva käitumiseni (Rahu 2003). Finzeni ja Hoffmann-Richeri (1999: 13) alusel ei ole skisofreenia enam lihtsalt haiguse nimi, vaid metafoor (nagu HIV/AIDS või vähk), mis on alati negatiivne ja haavav ning seostub veidra ja vastuolulise käitumisega ning, vägivallaga. Sellise metafoori kasutamine põhjustab sildistamist ning lõhub vaimse tervise probleemidaga inimeste identiteeti. Nad lisavad, et metafooril pole haigusega otseseid seoseid, sõna „skisofreenia” kasutatakse ka ilma haigust mõtlemata.

Aastatel 1995-2005 on toimunud Eestis nii sotsiaalmaastikul kui ühiskondlikult suured muutused – sotsiaalhoolekande seadus (võeti vastu 1995. aastal), psühhiaatrilise abi seadus (võeti vastu 1997. aastal), avahooldusteenuste arenemine (alates 2000. aastast). Töö üheks eesmärgiks on vaadelda kas ühiskondlikud ning sotsiaalsed muutused Eesti ühiskonnas kajastuvad ka psüühilise erivajadustega inimeste kujutamises meedias. Siinjuures tuleb veel arvesse võtta ka ajakirjanduslik areng ning ajakirjanduse eetikakoodeksi vastuvõtmine.

Meetod

Artiklite analüüsimiseks kasutasin kontentanalüüsi. Kuna artiklite koguhulk valitud perioodil oli 91, on kontentanalüüs kõige ratsionaalsem uurimistehnika, mis uurib kommunikatsiooni sisu objektiivselt, süstemaatiliselt ning kvalitatiivselt (Lauk 1995). Sisuanalüüsi eesmärgiks on kvantifitseerida suuri tekstihulkasid. See näitab muutusi ajas, teatud teemade, autorite ja muu esinemist suurte hulkade tekstide puhul. (Vihalemm 2001)

Kodeerimisel kasutasin järgmisi alajaotusi: artikli tunnused (leht, kuupäev, rubriik jne); peateema; vaimse tervise probleemidega inimese konstrueerimine; arvamuse allikad; hinnangud.

Valim

Tekstide valim – 1. jaanuarist 1995 kuni 31. detsembrini 1995, 1. jaanuarist 2000 kuni 31. detsembrini 2000 ning 1. jaanuarist 2005 kuni 31. detsembrini 2005 Postimehes ja Päevalehes ilmunud vaimse tervise teematikat puudutavad artiklid. Artiklid valiti ajalehtede manuaalsel läbivaatamisel paberandjal. Valimi moodustamisel oli oluliseks teguriks järgmised võtmesõnad – vaimne tervis, psüühikahäire, psüühikahäirega inimene, vaimuhaigus, vaimupuue, arengupuue, skisofreenia, hull, psüühilise erivajadusega inimene/sed, stress, depressioon – esinemine pealkirjas või juhtlõigus. Lisaks uuriti ka tekstide sisu – kui kasutati mõnda ülalnimetatud terminit või räägiti vaimse tervise teematikast, võeti artikkel analüüsimiseks. Ajalehe veergudest olid vaatluse alla esileht, Eesti siseuudised ning arvamuskülg.

Tulemused

Vaimse tervise teematikaga artiklite koguhulk oli 1995., 2000. ja 2005 aastal üllatavalt suur – 91 artiklit 72 kuu kohta, mis teeb keskmiselt 1,3 artiklit ühes kuus. Seega ei vastanud tõele esimene püstitatud hüpotees – vaimse tervise teematika seotud artikleid ilmub enamasti harva.

	Sagedus	Protsent
Postimees	61	67%
Eesti Päevaleht	30	33%
Kokku	91	100%

Joonis 1. Artiklite avaldatavus ajalehe lõikes.

Teemadering, millest kirjutati, oli väga lai, seega on raske teha kindlaid järeldusi. Arvestades 1995 kuni 2005 toimunud muudatusi on üllatav, et kajastati nii vähe otseselt psüühikahäiretega inimestega seotud teemasid. Kõige enam oli artikleid, mis kajastasid teenuste pakkumise süsteemi, selle arendamist – kokku ilmus 14 artiklit ning need jagunesid võrdselt 1995., 2000. ja 2005. aasta vahel. Seda järgides peaksid sotsiaaltöötajad rohkem tegema koostööd ajakirjanikega sest nagu nähtub tulemustest on ajakirjanikel olemas valmisolek sotsiaaltöötanustega seotud informatsiooni kajastada. 1995. aasta paistab silma vanglas olevate psüühilise erivajadusega inimeste kajastamisega – 7 artiklit, 2000. aasta see eest mõrvade kajastamise poolest. Kuigi ka 2005. aastal oli kõige suurema esindatusega teenuste arendamise teema, siis paistis 2005 veel silma kõige laiema teemadevalikuga – teemade valdkond, mida 2005 kajastati, oli varasemate aastatega võrreldes mitmekesisem. Mis näitab nii ühiskonna ja ajakirjanduse arengut. Siiski võib öelda, et teemade hulk, mida kolmel aastal kajastati on niivõrd lai, et on raske teha kindlapõhjalisi järeldusi. Teemade esinevusest ei ole võimalik välja lugeda sotsiaal- või ajakirjandusmaastiku trende või liikumissuundi.

88% artiklites ei ole psüühilise erivajadusega inimesi artikli koostamisse kaasatud. Kahe ajalehe ning kolme aasta – 91 artikli – peale on vaimse tervise probleemidega inimesi nii parafraaseeritud kui tsiteeritud 11-l korral. Ajalehtede lõikes ei saa suuri erinevusi välja tuua. Mõlemad lehed on nii tsiteerinud kui parafraaseerinud vaimse tervise probleemidega inimesi. Ka aastate lõikes suuri erinevusi ei ole, aasta 1995 on ainus, kus psüühilise erivajadusega inimest ei olnud parafraaseeritud. Samal aastal on ühes artiklis sihtgrupi üks tsiteering. Aastatel 2000 ning 2005 oli mõlemal aastal 2 tsiteeringut ning 3 parafraaseeringut. Samas näitab

erivajadustega inimestele mitte sõna andmine ajakirjanike oskamatus või teadlikkust nendega suhtlemisest. Ajakirjandussfäär ei ole veel harjunud, et psüühilise erivajadusega inimesed on täisväärtuslikud inimesed, kes suudavad iseseisvalt oma arvamust edastada.

Kuigi artiklite hulk on oodatust suurem, ei olnud enamuse artikleid otseselt vaimse tervise temaatikaga seotud. Näiteks sattusid võtmesõnade kaudu valimisse „Skisofreenia telemaastikul” (Lepp 2000) või artikkel sellest, kuidas Imre Rammul loobus Seewaldi psühhiaatrikliiniku juhtimisest (Kuus 2005). Samas artiklid pealkirjadega „Ususkisofreenia” (Bahovski 2005) ja „Skisofreenia telemaastikul” kinnitavad eelpool toodud materjali, mille alusel on skisofreeniast saanud negatiivne metafoor, millel pole haigusega enam otseseid seoseid.

Töö kõige olulisem teema oli vaimse tervise probleemidega inimeste kujutamine – ootuspäraselt oli enam negatiivse tonaalsusega artikleid. Rohkem oli siiski psüühilise erivajadusega inimesi otseselt mitte kujutavaid artikleid (47). Neutraalseid artikleid oli 21, negatiivseid 16 ning positiivseid vaid 3 ning kõik need ilmusid 2005. aastal (kõik kolm artiklit oli Maarja Küla kohta).

Kokkuvõte

Töö käigus selgus, et vaimse tervise valdkonna teemasid kajastatakse piisavalt, kuid sotsiaaltööga seotud artikleid on võrdlemisi vähe – mõned üksikud kolme aasta peale. Kindlasti mõjutas töö tulemusi ajakirjandusmaastiku muutumine – erialased artiklid on liikunud erialakülgedele ning erialajakirjadesse, mis antud tööst jäid välja. Võttes arvesse sotsiaalministeeriumi poolt läbi viidud puuetega inimeste uuringut, mille alusel soovivad erivajadusega inimesed saada teenuste ja süsteemi kohta informatsiooni meedia kaudu, tuleks kindlasti meediasuhetele edaspidi sotsiaaltöös enam tähelepanu pöörata. (Masso 2006)

Kahjuks tuli tõdeda, et ilmunud oli palju psüühilise erivajadusega negatiivselt kujutavaid artikleid. Samas on hea meel, et neutraalseid ja vaimse tervise probleemidega inimesi otseselt mitte kujutavaid artikleid oli rohkem kui negatiivseid. Hea meel oli näha, et 2005. aastal ilmus ka positiivseid artikleid.

Töö käigus selgunud tulemused on liiga üldised, et ende põhjal tugevaid järeldusi teha. Siiski on andmed heaks baasiks edaspidiseks. Antud teema on oluline ja päevakajaline ning seda tuleks kindlasti edasi uurida. Teemakohastele artiklitele tuleks teha sisuanalüüs, küsitleda nii ajakirjanikke, psüühilise erivajadusega inimesi kui viimastega töötavaid inimesi. Sellise mitmekülgse uuringu tulemusi saaks kasutada vaimse tervise probleemidega inimeste paremaks integreerimiseks ühiskonda. Samuti aitaks tulemused paremini mõista ühiskonna suhtumist erivajadustega inimestesse ning seda, mida tuleks olukorra parandamiseks ette võtta.

Viidatud kirjandus:

- Bahovski E. (2005). Ususkisofreenia. Postimees, 19. november 2005.
- Frinzen A., Hoffmann-Richter U. (1999). Mental Illness as Metaphor. The image of madness. J. Gimon, W. Fischer, N. Sartorius. Genf: Karger: 13-19.
- Kuus A. (2005). Imre Rammul loobus Seewaldi juhtimisest. Postimees, 3. november, 2005.

- Kreem R. (1995). Sotsiaaltöö teooria ja praktika. Tartu: ESKL Eesti Sotsiaaltöötajate Koondis Lääneriikides.
- Lauk E. (1995). Algteadmisi teadustööst. Tartu: Ajakirjanduse osakond, Tartu Ülikool.
- Lepp T. (2000). Skisofreenia telemaastikul. Postimees, 25. november 2000.
- Masso M., Pedastsaar K. (2006). Puuetega inimeste toimetuleku ja vajaduste uuring. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Paavel V. (2000/2001). Psüühilise erivajadusega inimeste hoolekanne Eestis. Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium Rahvatervise ja Sotsiaalkoolituse Keskus Eesti Pühhosotsiaalse Rehabilitatsiooni Ühing.
- Rahu A. (2003). Psüühilise erivajadusega inimeste toimetulek Tallinna näitel. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaukool Sotsiaalteaduskond Sotsiaaltöö Osakond. (Magistritöö): 11-12.
- Vihalemm T. (2001). Teadustöö alused ja seminaritöö. Tartu: Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, Tartu Ülikool.
- WHO, Mental Health. (2006). (http://www.who.int/mental_health/en/. 12.01.06)

VARIA

SOTSIAALTEENUSTE DELEGEERIMINE MITTETULUNDUSÜHINGUTELE

Oliivika Zeiger
Juhendaja Jüri Kõre

Oliivika Zeiger lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna sotsiaaltöö eriala 2007. aastal.
Kontakt: Oliivika@ut.ee

Abstract

The bachelor thesis “Delegating Social Services to NGOs” was aimed to analyze the practice of contracting out social services in Estonian local governments (Tallinn, Tartu and Pärnu) and to define the main problems. Demand for social services has been gradually growing. This has brought to the public sector the need to find new solutions how to cover demands of the society in the face of limited resources. One of the popular tools for this has been contracting out social services to private non-profit entities. This policy trend has also received popular support in Estonia and while contracting as a tool has already embedded itself in our local governments’ toolkit, there is now time to assess how the practice of contracting has been serving its purposes so far. The results of case study analysis reflect the impact contracting has had on the social services and on nonprofits.

Käesoleva artikli aluseks olev bakalaureusetöö uuris sotsiaalteenuste delegeerimist mittetulundusühingutele kolme Eesti omavalitsuse – Tartu, Pärnu ja Tallinna näitel. Uurimuse eesmärgiks oli analüüsida senise praktika alusel sotsiaalteenuste delegeerimise toimimist ja jätkusuutlikkust Eesti omavalitsusüksustes, tuua välja peamised probleemid.

Kuna lepinguline delegeerimine, kui avalike ülesannete teostamise vahend, on Eesti avaliku sektori (edaspidi AS) arsenalis küllaltki kindla koha leidnud, ei ole enam mõtet küsida, kas peaks delegeerima, vaid keskendada tähelepanu sellele, kuidas seda saaks teha nii, et jääks

tasakaalu omavalitsuse eesmärk hoida kokku eelarve kulusid ning teenuse kvaliteedi põhiprintsiipide säilitamise vajadus.

Uurimustöö peaks reflekteerima senise delegeerimise praktika tulemusi ja mõju ning võimaldama koostada soovitusi olemasoleva delegeerimispraktika paremaks muutmiseks.

Meetod ja valim

Uurimus viidi läbi kvalitatiivse uurimusena juhtumi analüüsi (*case study*) meetodil. Võrdluse tekitamise eesmärgil ja võimalikult mitmekülgse käsitlemise saamiseks on uurimisobjekte kaks: eri juhtumitena on käsitletud kohalike omavalitsuste (edaspidi KOV) sotsiaalspetsialistide ja mittetulundusühingute (edaspidi MTÜ) esindajate hinnanguid delegeerimise keskkonnale ja probleemidele.

Andmete kogumiseks on kasutatud poolstruktureeritud süvaintervjuud. Intervjuuküsimustikud on koostatud eraldi MTÜ-de esindajate ja KOV sotsiaalspetsialistide jaoks

Uurimus viidi läbi kolmes omavalitsuses – Tallinnas, Tartus ja Pärnus. Andmeid koguti 2004. ja 2005. aasta aprillis. Töö esimeses etapis intervjueriti kohalike omavalitsuste sotsiaalspetsialiste. Nendelt saadud teabe põhjal tehti valik lepingu alusel sotsiaalteenuseid osutavate mittetulundusühingute hulgast, kelle esindajaid intervjueriti.

Küsimustiku kohaliku omavalitsuse bloki valim koosnes kolme Eesti linna – Tallinna, Tartu ja Pärnu linnavalitsuse sotsiaalspetsialistidest. Igast omavalitsusest intervjueriti kolme spetsialisti. Küsimustiku MTÜ bloki valimisse kaastati ühingud, kes intervjuude läbiviimise hetkel osutasid lepingu alusel KOV-le mõnd sotsiaalteenust. Uurimuses osales neli ühingat Tartust, neli Tallinnast ja kolm Pärnust. Intervjuud salvestati, kodeeriti ja transkribeeriti. Uurimuse käigus kogutud empiirilist materjali käsitleti *cross-case* meetodil (Schwandt 1997).

Uurimuse läbiviimisel ette tulnud eetilised küsimused.

- 1) Konfidentsiaalsuse probleem. Intervjueritavaid teavitati nende anonüümsusest, kuid tulenevalt olukorrast, kus sotsiaalspetsialistidele on KOV-ga koostööd tegevate ühingute juhtide seisukohad ja probleemid tuttavad, ei saanud välistada, et nad tunnevad avaldatud tsitaatide kaudu ära uurimuses osalejad.
- 2) Uurija mõju andmete käsitlemisel. Transkribeeritud materjali suur hulk muutis kodeerimise etapi keerukaks, mille käigus oli raske vältida nõ teksti kontekstist välja rebimise efekti. Palju oli tsitaate, mida kärpides oli keeruline edasi anda täit öeldu mõtet, kuid töö etteantud maht ei võimaldanud kasutada kogu tsitaati.

Uurimuse Tulemused

Lepinguline delegeerimine – mõiste ja kontekst

Sotsiaalteenuste nõudluse järkjärguline suurenemine on toonud endaga kaasa vajaduse võtta kasutusele uusi mudeleid teenuste pakkumisel, et tulla toime elanike kasvavate vajadustega piiratud eelarvemahu juures. Seetõttu on avalik sektor järjest enam hakanud tähelepanu pöörama eraettevõtluse komponentide rakendamisele sotsiaalteenuste osutamiseks. Ühe eelarve koormuse vähendamise võimalusena nähakse sotsiaalteenuste lepingulist delegeerimist (edaspidi LD) era- ja kolmanda sektori organisatsioonidele.

LD-d defineeritakse kui teenuse pakkumise ja rahastamise administratiivset eraldamist, kus avalikule sektorile jääb nõ võimaluste looja ja vastutaja roll, mittetulundussektor (edaspidi MTS) pakkujana on üha enam kasutust leidnud teenuste klientideni viimisel.

Eesmärgid ja motiivid

Kirjanduses on LD kasutamise peamisi motiive nähtud avaliku sektori puudustes (Weisbrod 1988, Hansmann, 1987, Douglas 1987, Young 1998). Pidades LD-d privatiseerimise mõõdukamaks vormiks, nähakse selles võimalust avaliku sektori kalliduse ja ebaefektiivsusega toime tulemiseks. Mõnikord käsitletakse LD-d aga ka kui vahendit optimeerida valikuvõimalusi, kaasata kodanikuühiskonda ning pakkuda spetsialiseeritumat innovatiivsemat teenust paindlikumal viisil ja kliendilähedasemalt (Kramer 1994). Artikli aluseks olevas uurimuses paluti vastajatel välja tuua need eesmärgid, mille saavutamist silmas pidades on nende omavalitsuses teenused ühingutele välja delegeeritud.

Põhilisena toodi välja kulude vähendamist, mis ennekõike tuleneks teenuse omavalituse administratsioonist välja viimisest ning seejärel otsesest teenuse hinna odavnemisest läbi konkureeriva pakkumise. MTÜ-de juhtide intervjuudest selgus aga, et nimetatud hinnaerinevuste põhjuseid tuleks otsida pigem sektorivahelistest palgaerinevustest. Ühingute juhid on sealjuures avaldanud kahtlust, kas sarnase palgaga oleks omavalitsustel võimalik tööjõudu värvata. Nende seisukohtade toel võib oletada, et avalik sektor ei oma hetkel väga täpset ülevaadet teenuse tegelikust hinnast ning teeb pakkumised allapoole teenuse omahinda (Medar 2002).

Mitmel korral mainiti delegeerimise põhjusena, et teenuse osutamine muutub seeläbi paindlikumaks, kuna ühingute puhul on seadustest tulenevaid regulatsioone vähem või võivad ühingud neist lihtsamalt mööda vaadata. Võimalik, et sellega on tahetud viidata sellele, et kui ametnikud peavad suutma ära põhjendada, miks teenuseid osutatakse ühele kliendigrupile ja teisele mitte, siis mittetulundussektor saab siinkohal olla spontaansem. Avalikus sektoris on teenuse osutamist ka keerulisem muuta (Salomon 1995, Parliament of the Commonwealth...1998). Ning, kuna riigiasutused, olles kord juba loodud, kalduvad olema „surematud“, on ka teenuste osutamise lõpetamine MTS puhul paindlikum (Kaufman 1976, viidanud O'Leary & Dunleavy 1995).

Veel on delegeerimise põhjenduseks toodud eeldus, et ühingud leiavad teenuse finantseerimiseks lisavahendeid. Enamus spetsialiste pidi aga sealsamas tõdema, et tegelikkuses ei ole suurem osa ühingutest lisavahendite hankimisel olnud väga aktiivsed ning sõltuvad liialt omavalitsuse eraldistest. Antud uurimuses osalenud ühingute puhul sellist sõltuvust siiski väga ei esinenud. Vaid üks ühing sõltus täielikult omavalitsuse eraldistest, ülejäänud olid lisavahendite hankimisel olnud küllaltki aktiivsed.

Delegeerimise eesmärkide uurimisel kerkis esile küllaltki olulisi probleeme ja vasturääkivusi. Uurimuses väljendatud KOV eesmärkide saavutamise eelduseks on laiapõhine ja pikaajaline koostöö, kus lepingupoolte panustamine on motiveeritud. Uurimus tõi aga esile mitmeid tegureid, mis ei ole nende tingimuste tekkimist soodustavad ning seetõttu oluliselt pidurdavad teenuste delegeerimise efektiivsust.

Peamiseks takistuseks soodsa delegeerimiskeskonna loomisel on nimetatud omavalitsusjuhtide vastumeelsust planeerida rahalisi kohustusi järgmisele eelarveaastale, millega sotsiaalteenuste arendamise võimalused delegeerimise kaudu põhimõtteliselt välistatakse. Weisbrod (1988) on taolist vastumeelsust põhjendanud sellega, et AS-i

ametnikud on pigem ajendatud poliitilise võimu hoidmisest kui tarbijate vajadustele vastamisest. Ametnike sõltumine perioodilistest valimistähtaegadest ei ole kooskõlas pikaajaliste probleemide lahendamise vajadustega. Kui meenutada, et delegeerimise üks eesmärke oli edendada ühingute poolt teenusesse suunatavate lisavahendite kaudu teenuse kvaliteeti, siis antud praktika selle eesmärgini ei vii, kuna lühiajalised lepingud ei võimalda ühingul teenust planeerida ja selle arendamisse investeerida. Lisaks on takistatud pikaajaliste partnerlussuhete ja koostöövõrgustike kujunemine kõigi osapoolte vahel.

Lühiajaliste lepingute sõlmimist on põhjustanud intervjueeritute sõnul veel teinegi asjaolu, mis puudutab pakkujate selekteerimist. Riigihanked, mille maksumus jääb allapoole riiklikult kehtestatud piirmäära, ei vaja linnavalitsuse komisjoni otsust. Mitmed sotsiaalspetsialistid on väitnud, et nad ongi just seetõttu korraldanud lühemaajalisi ja väiksemamahulisi hankeid, et vältida nende komisjoni ette viimist, kuivõrd sellisel juhul saavad nad pakkujaid valida lähtuvalt nendest põhimõtetest, mida on nemad oma töös näinud vajalikena. Komisjone välditakse, kuna volikogude liikmed ei pruugi sotsiaalvaldkonna problemaatikaga ning uute suundadega alati piisavalt kursis olla (Medar 2002). Sealjuures on viiteid, et valikuid langetavad sotsiaalspetsialistid lähtudes informatsioonist, mida linnavalitsuse komisjon ei oma, kuivõrd spetsialistidele on nende valdkonnas tegutsevate ühingute taustad paremini teada. Selline praktika võib esmapilgul tunduda turvaline ja õigustatud. Siiski tekitab see mitmeid küsitavusi. Ei saa olla kindel, et sotsiaalspetsialistid ainuisikuliselt on piisavalt kompetentsed ja erapooletud kliendi huvidest lähtuva otsuse langetamisel ega sea esikohale mõnda isiklikku motiivi (Medar 2002). Lisaks tuleneb sellest probleeme seoses Riigihangete seaduse HS § 6-ga, mis sätestab kõikide pakkujate võrdse kohtlemise, loomata eeliseid kodumaistele pakkujatele, ega diskrimineerides teiste liikmesriikide pakkujaid. Sellega seonduvalt muutub senine praktika, kus lepinguid on sõlmitud valdavalt juba hästituntud ühingutega, kellele on teenuse osutamise jätkumine ja oma hea maine olulisemad, ohtlikuks, sest pole olnud põhjust välja töötada piisavalt läbimõeldud süsteemi leppe rikkumise takistamiseks. Pole süsteemset monitooringuskeemi. Ühingute juhid on intervjuudes andnud mõista, et lepingud on nõrgalt koostatud ja mitmeti mõistetavad.

Probleemid

Senise LD praktika juures esile tõusnud peamised probleemid on tekkinud esiteks eelarvesüsteemi kohandamisel sujuva koostöö loomiseks, mis puudutab lepingutasude maksmist. Kuivõrd ühingud on suures osas sõltuvuses AS-i finantseerimisest, siis on nende jaoks problemaatiline kui lepingutasude maksmine toimub tagantjärele. Sama probleem tekitab raskusi hangete väljakuulutamisel ja uute teenuselepingute sõlmimisel, millele rahad saadakse ühingute juhtide sõnul alles mitu kuud hiljem. Selliste probleemide ületamiseks on osades omavalitsustes sotsiaalspetsialistid sõlminud eraldi lühiajalised teenuselepingu pikendused, millele ei pea eraldi hanget koostama.

Teiseks raskuseks LD korraldamisel on teenusestandardite puudumine. Põhimõtteliselt seab see takistusi delegeerimise igas faasis, pakkumismenetlusest teenuse monitooringuni välja. Ja probleeme ei tekita see vaid KOV-le, ka ühingutel on keeruline osutada teenuseid, mille puhul kvaliteedi vastavust nõuetele ei saa adekvaatselt hinnata. Sellises olukorras on ühingute juhid muretsenud, et osutades kvaliteetset teenust, mille maksumus tuleb kallim, võib keegi, kes kvaliteedile tähelepanu ei pööra, odavamaga neid turult välja tõrjuda. Standardite puudumine loob teenuseturul keskkonna, kus hinnakonkurents võib hakata väga tugevalt teenuste infrastruktuuri ohustama. Senini on olukorda reguleeritud isiklike kontaktide tasandil ning ühingute endi hea maine ja klindisuhete hoidmise soovi arvel.

Osalt samuti teenusestandardite puudumisest ning osalt ka lepinguvormi puudustest tuleneval on tõstatatud probleem teenuse tulemuslikkusest ja sellest, kes ja kuidas selle eest vastutab. Senises LD praktikas on valdav osa lepinguid koostatud pidades silmas vaid teenuse sisendeid ning teenus loetakse osutatuks, kui need sisendeid puudutavad lepingutingimused on täidetud. Toodi välja ka informatsiooni asümmeetria probleem. Sotsiaalspetsialistid avaldasid muret, et nende side klientidega on liiga väike ning et kliendid on ühingute poolt kergemini mõjutatavad. Põhimõtteliselt võib sellest aru saada nii, et nende kontroll teenuse kvaliteedi üle on muutunud väiksemaks, kuivõrd ei ole võimalust otse kliendi enda vahendusel saada infot teenuse osutamise kohta. Sellest võib oletada, et senine LD praktika võib viia olukorrani, kus teenuse tellijal on teenuse tulemustest ja piisavusest võrreldes teenuse osutajaga piiratum ülevaade (Parliament of the Commonwealth...1998).

Mõju

LD mõju teenuse hinnale. Uurimusprojekti käigus ei olnud võimalik objektiivselt välja selgitada, kuidas on konkreetsete teenuste hind muutunud peale väljadelegerimist. Siiski saab väita, et teenuse hind on muutunud odavamaks, kuna MTÜ-des on võimalik hoida madalamat palgataset. Ühingutel on võimalus palgata inimesi tunduvalt väiksemate kuludega kui era- või avalikul sektoril. Lisaks on hind odavnendunud ka konkurentsi mõjul. Seda isegi vaatamata sellele, et sotsiaalteenuste valdkonnas ei ole konkurents teenuselepingutele kuigi märkimisväärne (Savas 2002, Kramer 1994, Medar 2002). Osade MTÜ juhtide hinnangul on ka lisavahendite näol teenusesse paigutatud küllaltki suuri summasid, mis on teenuse KOV jaoks odavamalt kätte toonud.

LD mõju teenuse kvaliteedile. LD pooldajad on väitnud, et teenuste delegerimine on kvaliteeti edendav mehhanism, mis konkureeriva keskkonna loomise kaudu paneb ühingu tegema enam pingutusi teenuse paremaks osutamiseks, et säilitada lepingud omavalitsusega (ACOSS 1997). Ühingute esindajatega tehtud intervjuus on seda aspekti välja toodud ühel korral kui üht mõjuritest, mis sunnib taset hoidma. Samal ajal, nagu öeldud, on konkurents sotsiaalteenuste valdkonnas siiski veel liiga väike, et avaldada väga suurt mõju. Väikese konkurentsi korral on teoorias hoiatatud pigem vastassuunalise probleemi tekkimise eest, mis seondub pidevalt samade ühingutega teenuselepingute sõlmimises. Teoreetikute arvates võib see kokkuvõttes muuta pakkuja vahetamise probleemseks ja võimaldab pakkujatel ostja suhtes domineerida (Kramer 1994). Kui mitmes mujal läbiviidud uuringus on avaliku sektori sõltuvuse tekkimist käsitletud, kui üht kesksetest riskidest, siis käesolevas uurimuses osalenud sotsiaalspetsialistid seda probleemi ei näinud. Kuigi lisaks väikesele konkurentstile soodustab AS sõltuvuse tekkimist veel üks uurimuses välja tulnud riskitegur - olukord, kus teenuse kirjeldused on sageli välja töötatud koostöös ühingutega. Teenuse spetsifitseerimine koostöös pakkujaga võimaldab ühel osapoolel teise suhtes domineerida, milles osutatava teenuse keerukuse aste ja spetsiifika võib muuta võimatuks pakkuja asendamise (Benh & Kant).

Kaudselt on teenuse osutamise kvaliteeti mõjutanud ka personali madalam palgatase. Paljudel juhtudel oli LD teel saadav kulude kokkuhoid saavutatud töötasude ja tingimuste arvelt, mis on raskendanud kvalifitseeritud tööjõu palkamist ning põhjustanud nn „ajude äravoolu“. Samal ajal on teenuse kvaliteedi edenemisele kaasa aidanud mitmed mittetulundusliku vormiga kaasnevad eelised. Kõige enam hinnati neist ühingute paindlikkust ja kliendikesksust.

LD mõju teenuse arendustegevusele. Peamiseks teguriks, mis on mõjutanud teenuste arendustegevust peale nende väljadelegerimist, on osutunud juba eelpool käsitletud lepingute lühiajalisuse probleem.

Teine tegur on tulenenud üldisemalt kogu teenuste osutamise korraldamise kontseptsioonist. Teenused ei ole suunatud lahendama probleeme, teenuste tulemuslikkuse hindamine baseerub kvantitatiivsetel näitajatel, kuid vaja oleks pigem hinnata, milliste vahenditega paremini klientide probleeme lahendada, milliste instantside koostööd selleks arendada jne. Intervjuudes on osad ühingu juhid toonud välja mõtte, et nende esitatava igakuise aruandluse baasil võiks tekkida ka minisugune üldisem teenuse arendamise kava.

LD mõju MTÜ-le. Delegeerimise mõju ühingutele võib intervjuueeritavate vastustele tuginedes hinnata positiivseks, kuigi on ka negatiivseid suundumusi. Peamine, mida esile toodi, on stabiilsus ja kindlustunne rahastamise osas. Lisaks on ühinged saanud osutatava teenuse korraldusest ka ise parema ülevaate tänu sellele, et on olnud vajadus koostada igakuiseid aruandlusi omavalitsusele. Mitmel korral mainiti ka paremat tustust ning lihtsustunud finantside hankimist fondidest tänu omavalitsuse kaasfinantseerimisele. Ning ka ühingu professionaliseerumine, mis teoorias on toodud kui delegeerimisega mittetulundussektorile kaasnev negatiivne mõju (Saomon 1995), on ühingu juhtide hinnangul ühingule ja teenusele kasuks tulnud.

Negatiivsetest mõjudest rääkides on esile kerkinud ühingute omavaheliste suhete pingestumine, mida on täheldanud ka sotsiaalspetsialistid, sealjuures suheldes ühingutega, kellel teenuselepinguid ei ole.

Erialakirjanduses on viidatud probleemile, et läbi lepinguliste koostöösuhete avaliku sektoriga ei ole ühinged oma otsustes enam autonoomsed ning peavad teenuse osutamisel alluma neile peale pandud reeglitele (Salomon 1995). Senised uurimused ei ole sellele probleemile tõestust leidnud (Kramer 1987). Antud uurimus seda väidet samuti väga ei toeta. Eelkõige viidatakse sellele, et kuivõrd juba lepingud ja teenuse osutamise tingimused pannakse sotsiaalspetsialistidega koostöös paika, siis ei saa sellist olukorda väga tekkida. Siiski oli paaril ühingu juhil tuua näiteid, kus teenusele suunati kliente kas rohkem, kui ühing oleks hea meelega vastu võtnud, või selliseid kliente, kelle puhul ühing oleks leidnud, et varasem sekkumisevõimalus oleks olnud tulemuslikum, kuid ei omanud võimalust seda sekkumist ise teostada.

Lepinguline koostöö omavalitsusega mõjutab paratamatult ka ühingu sisekliimat, kuivõrd teenuse osutamise alused ja suhe oma klientuuriga muutuvad. Paljud ühinged on oma tegevust alustanud just huvigrupina. Huvigrupidena on MTÜ-d olnud küllaltki partikularistlikud ja valivad võrreldes avaliku sektori asutustega (Kramer 1987). Nüüd, teenuselepinguga, sarnanevad nad aga pigem riigisektori ametnikele ning peavad riigisektorile sarnaselt muutma teenuse osutamise alused universaalsemaks.

Kokkuvõttes jääb mulje, et kuigi nii sotsiaalspetsialistid kui ühenduste esindajad on olnud võrdsest teadlikud ja isegi üksmeelel LD praktika kitsaskohtadest ja probleemidest, tundub, nagu puuduks neil väljund nende teadmiste edastamiseks. Nii ongi tekkinud olukord, kus probleemide olemasolu võetakse lihtsalt teadmiseks ning, kus vähegi võimalik üritatakse otsida kõrvalteid takistuste ületamiseks, kuid realselt midagi ette ei saada võtta, et praktikat muuta või suunata. Siiani on LD korralduslikud puudujäägid korvanud Eesti omavalitsuste väiksus ja MTÜ-de tahe osutada kvaliteetset teenust, sest nad on oma sihtgrupiga seotud ning ei taha kaotada usaldust. Selline praktika ei ole aga jätkusuutlik, ning võib tulevikus kaasa tuua hulga probleeme.

Kasutatud kirjandus

- ACOSS (1997). Keeping sight of the goal: the limits of contracts and competition in community services. 1997, No. 92: 7- 21.
- Behn, R.D. & Kant, P.A. (1999). Strategies for Avoiding the Pitfalls of Performance Contracting. *Public Productivity & Management Review*, 1999, Vol. 22, No. 4, Sage Publications: 470-489.
- Douglas, J. (1987). Political Theories of Nonprofit Activity. *The Non Profit Sector: A Research Handbook*. / W.W.Powell, Yale University Press: 43-54.
- Dunleavy, P. & O'Leary, B. (1995). Riigiteooriad. Liberaalse demokraatia poliitika. Eesti haldusjuhtimise Instituut.
- Hansmann, H. (1987). Economic Theories of Nonprofit Organization. *The Non Profit Sector: A Research Handbook*. / W.W.Powell, Yale University Press: 27-42.
- Kramer, R.M. (1994). Voluntary Agencies and the Contract Culture: "Dream or Nightmare"? *The Nature of the Nonprofit Sector*. / J.S. Ott (2001). Westview Press: 369-379.
- Kramer, R.M. (1987) Voluntary Agencies and the Social Services. *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. / W. W. Powell. Yale University Press: 240-257.
- Medar, M. (2002). Sotsiaalteenuste olukorrast ja nende arendamine. *Sotsiaalteenused - kellele, miks ja kuidas? : käsiraamat*. / M. Medar, Tartu Ülikooli Pärnu Kolledž: 9-24.
- Parliament of the Commonwealth of Australia, House of Representatives Standing Committee on Family and Community Affairs. (1998). What Price Competition? A Report on the Competitive Tendering of Welfare Service Delivery. <http://www.aph.gov.au/house/committee/fca/ctreport.pdf>
- Salamon, L.M. (1995). Partners in Public Service: Government – Nonprofit Relations in the Modern Welfare State. The Johns Hopkins University Press.
- Savas, E.S. (2002). Competition and Choice in New York City Social Services. *Public Administration Review*, 2002, Vol.62, No.1: 82-91.
- Schwandt, T.A. (1997) Dictionary of Qualitative inquiry. USA: 2th ed. SagePublication.
- Weisbrod, B. (1988). The Nonprofit Economy. Harvard University Press.
- Young, D.R. (1998). Third Party Government. / J.S. Ott (2001) Westview Press: 365-368

ABITURIENTIDE KOOSSELULISED HOIAKUD

Anneli Oja

Juhendaja Dagmar Kutsar

Anneli Oja kaitses bakalaureusetöö Tartu Ülikooli sotsiaaltöö erialal 2007. aastal.

Kontakt: oja16@mail.ee

Abstract

The objective of the bachelor thesis "Attitudes of Nowadays School-leavers Towards Cohabitation" was to find out, what are the attitudes of nowadays school-leavers towards cohabitation, nonmarital cohabitation, marriage, divorce, children and homosexuals cohabitation. The quantitative study was carried out in winter, 2007, involving 205 pupils from the schools in Tartu and its vicinity. The topic has been studied extensively among university students (1970/71, 1979, 1989 and 2002), however no such research has been conducted among school-leavers so far. Results of the study point to rather liberal attitude of school-leavers about family and relations. The school-leavers value individual freedom and multiple options. Comparison between different sexes revealed that males tend to be somewhat more conservative and family oriented than females. However, limited personal

experience of close relations means that the findings reflect more idealistic projections of school-leavers rather than their realistic behaviour.

Artikli aluseks oleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli välja selgitada, millised on tänapäeva abiturientide kooselulised hoiakud ja väärtused. Töös püüti analüüsida abiturientide hoiakuid kooselude ja selle erivormide, vabaabielude, kooselude registreerimise, laste arvu, abielulahutuste ning samasooliste kooselude ja abielude osas. Uurimus viidi läbi 2007. aasta talvel 205 Tartu linna ja lähiumbruse kooli abiturienti seas. Uurimusest tuli välja, et keskkooli lõpetajate hinnangud on suhteliselt liberaalsed. Pigem hinnatakse individuaalset vabadust ja erinevaid valikuvõimalusi.

Abituriendid on oluline pereloomu uurimise sihtgrupp, kuna keskmiselt 18-19-aastased noored on juba alustanud või kohe alustamas iseseisva elu ja lähisuhetega. Noorte väärtushinnangud ja hoiakud aga peegeldavad ühiskonnas levivaid suundumusi ning nendest teadlik olemine aitab ennetada tekkida võivaid probleeme.

Artikli empiirilise alusena kasutati 2001. aastal Tartu Ülikooli perekonnauurimise rühma poolt koostatud „Tartu Üliõpilased 2001” abielu ja kooselu ideaaliga seotud väärtushinnangute ankeeti. Antud uurimuse jaoks kasutatud ankeet on modifikatsioon alusankeedist, mida on oluliselt lühendatud ning viidud sisse muudatused, arvestades abiturientide mõningaid erinevusi üliõpilastest. Alusankeedina oli tudengite ankeeti sobiv kasutada ka abiturientide seas, kuna vanuselised erinevused abiturientide ja tudengite vahel ei ole enamasti väga suured. Ühtlasi oli uurimuse eesmärgiks luua edaspidiseks ka võimalus võrrelda tudengite ja abiturientide arvamusi.

Valimi ülevaade. 2007. aasta talvel läbiviidud uurimusse kaasati juhusliku valiku teel 205 12. klassi õpilast Tartu ja selle lähiumbruse kaheksast koolist. Koolitüüpidest sattusid uurimusse 7 gümnaasiumit ja 1 keskkool, millest neli asuvad Tartu linnas ja neli linna lähiumbruses. Vältimaks ühe kooli domineerimist andmestikus, valiti koolidest valimi hulka vaid üks paralleelklassidest ja ühe kooli puhul. Vastajatest 82% elas Tartumaal ning neist 65% Tartu linnas. Ülejäänud vastajad elasid alaliselt teistes Eesti maakondades. Respondentide seas oli mõnevõrra enam neidusid (55,6%) kui noormehi (44,4%). Üheltpoolt on see tingitud sellest, et gümnaasiumi klassides on üldjuhul tüdrukute osakaal suurem. Valimi soolist jaotuvust püüti tasakaalustada sellega, et paralleelklasside seast valiti välja klass, kus õppis kõige rohkem poisse. Uurimuses osalenutest olid ülekaalus 18-aastased noored (69,3%). Püsisuhtes oli respondentidest hetkel 34%, kellest elas partneriga koos 17,4%. Valimist oli püsisuhtes noormehi 14% ja neidusid 20%.

Uurimuse eetilise aspekt. Uurimust läbi viies kerkis üles kaks eetilist aspekti: pääs noorteni ja konfidentsiaalsus. Üldhariduskoolides, kus pedagoogid vastutavad laste heaolu eest, tuleb uurijal kokku puutuda nn „väravavalvuritega”. Uurijale võib see aga tähendada probleeme ja dilemmasid (nt konfidentsiaalsus versus pedagoogi õigus lugeda noorte seisukohti). Käesoleva uurimuse puhul olid „väravavalvuriteks” peamiselt õppealajuhatajad, kuid ka mõned teised pedagoogid. Eelnevalt lepiti „väravavalvuritega” kokku, et nemad täidetud ankeete lugeda ei saa. Samas lubas uurija soovijatele saata oma töö üldistatud andmetega analüüsi kokkuvõtte olulisematest tulemustest ja seda nii noortele endile kui ka pedagoogidele. Noortele anti oma meili aadresside kirjutamiseks eraldi leht. Anonüümsuse tagamiseks salastati ka uurimuses osalenud koolide nimed.

Abiturientide väärtushoiakud pereloomega seoses. Abiturientid on noored, kes teevad oma esimesi katsetusi lähisuhetes ning teise inimesega kooselamises. Järjest enam kerkivad esile suhteid ja tundeid puudutavad teemad. Uurimuses osalenud abiturientidest 36% peab kooselu tutvumisperioodiks, millele järgneb abielu. Samas mitte väga palju väiksem osa noori (30%) võtab kooselu kui perekonna loomist, kus puudub selge siht kooselu kunagi registreerida. Noormeeste ja neidude hoiakutes olulisi erinevusi välja tuua ei saa. Vaid 5% rohkem võrreldes neidudega on noormeeste seas neid, kes võtavad kooselu kui tutvumisperioodi, tüdrukute seas jällegi 5% rohkem neid, kes näevad kooselu kui perekonna loomist. Vaatamata sellele, et abiturientid ei seosta kooselu koheselt abieluga, eelistab suurem osa siiski tulevikus oma abielu registreerida. 45% noortest ütles, et eelistab elada registreeritud abielus ning neist umbes üks kolmandik tahaks saada õnnistatud ka kiriku poolt. 30% vastanutest eelistab tulevikus elada vabaabielus ning 25% jaoks pole konkreetne kooseluvorm oluline. Huvitav oli aga see, et neidude seas oli võrreldes noormeestega umbes 5% rohkem neid, kes pooldasid vabaabielu. Ehk on tegemist sellega, et naised tahavad järjest enam olla iseseisvad ning lükata võimalikult kaugele tulevikku kõike seda, mis võiks nende vabadust piirata.

Optimaalse kooselu alustamise vanusena näevad noored nii meeste kui naiste puhul 20. eluaastat, mis omakorda näitab, et noored tunnevad end olevat valmis lähisuheteks ja kooseluks või vähemalt mõlema proovimiseks. Optimaalseks abiellumise vanuseks peavad abiturientid nii naiste kui ka meeste puhul 25. eluaastat. Samas arvavad ka respondendid, et naistel on võrreldes meestega sobiv abielluda ka juba enne 25. eluaastat ning meestel peale 25. eluaastat.

Uurimuse eesmärgiks oli ka uurida, kas abiturientide vanemate elus tehtud valikud, mõjutavad ka nende laste tulevikuotsuseid ja -valikuid. Wolfinger'i (2003) järgi hakkavad noored, kes tulevad lagunenu perekondadest, ise tõenäolisemalt elama vabaabielus. Üheltpoolt tingib tema arvates nende valiku kartus korrata vanemate tegu ning teiselt poolt võib vabaabielu tunduda „kindlama” alternatiivina. Samuti suurendab teooriate järgi ka ühe vanemaga perekonnas elatud elu tulevikus vabaabielus elamise tõenäosust (Seltzer, 2000). Uurimuses osalenute seas oli siiski kõige enam neid, kelle vanemad elasid koos (63%), lagunenu perekondadest tulnu noorte osakaal oli 26%. Kooselavatest vanematest 92% olid abielus ning ülejäänud vabaabielus. Ühe vanemaga perekonnas elavaid noori oli liialt vähe (10%, kuid vaid 25 inimest), et oleks saanud välja tuua usaldusväärse seose vanemate kooseluvormi ja noorte kooseluvormi eelistuse vahel. Antud uurimuse puhul ei saa välja tuua, et vanemate elus tehtud valikud otseselt noorte hoiakuid mõjutaksid. Nii lagunenu kui ka mittelagunenud perekondadest tulnu noortel on ülekaalus hoiakud registreeritud kooselu suunas. Samas on jällegi mõlemas vaadeldud grupis ligikaudu neljandik neid, kelle jaoks pole kindel kooseluvorm oluline. Tõenäoliselt tehakse otsus koos partneriga seda arutades. Suur kõhklejate hulk võib aga tähendada ka seda, et vabaabielu eelistajate arv võib olla suurem.

Vabaabieluga seotud hoiakud. Abiturientidelt uuriti ka seda, millised tegurid võiksid iseloomustada vabaabielu. Kõige enam olid respondendid nõus sellega, et vabaabielu puhul on kindlasti olemas ühine eluase ja ühised asjad. Kõige vähem toodi aga välja, et vabaabielus peaksid kindlasti partnerid kooskõlastatult ja ühiselt aega veetma. Neidude ja noormeeste hoiakute vahel olulisi erinevusi välja tuua ei saa. Kui pika perioodina näevad aga noored oma kooselu enne, kui nad julgevad seda nimetada vabaabieluks? Peaaegu pooled noortest on seisukohal, et vabaabielust saab hakata rääkima peale kolme või enam aastat kooselu aastat. Mõnevõrra vähem kui kolmandik abiturientidest nimetab pärast kahte aastat kooselu oma suhet vabaabieluks. Vaid 4% vastajatest ütles, et nende jaoks muutub kooselu vabaabieluks peale alla aasta pikkust perioodi. Viimaste hulka kuuluvad kindlasti ka need, kes ei erista

kooselu vabaabielust. Noormeeste ja neidude arvamuste vahel võib märgata mõningast erinevust, mis ei ole küll statistiliselt usaldusväärne. Siiski tundub, et noormehed hakkavad mõnevõrra kiiremini oma suhet partneriga tõsiselt võtma ning vabaabieluks nimetama. Neidude seas oli võrreldes noormeestega 13% rohkem neid, kes ütlesid, et koos tuleks elada vähemalt kolm aastat, et suhet saaks nimetada vabaabieluks.

Kooselu registreerimisega seotud hoiakud. Üheks väga oluliseks abielu registreerimise põhjuseks peavad respondendid lapsele ühise perekonnanime andmist (väitega nõustus 78% respondentidest). Samas on ka väga olulised kindlustunde saavutamine võrreldes vabaabieluga (nõustujaid 67%) ning majanduslik kindlustatus (nõustujaid 63%). Mõnevõrra vähem olulised põhjused abiellumiseks on kooselu tähistamine meeldejäeva pulmapeoga (nõustujaid 57%), saamine abieluinimese seisusesse (nõustujaid 51%), riiklikult tunnustatud vastastikused õigused ja kohustused (nõustujaid 49%) ning fakt, et lapsed peavad sündima abielus (nõustujaid 45%). Kõige vähem peavad noored abiellumise põhjustena oluliseks usuliste veendumuste järgimist (nõustujaid 24%), soodsa laenu saamist (nõustujaid 23%), seksuaalsuhete seadustamist (nõustujaid 22%) ning vanemate ja sugulaste survele järeleandmist (nõustujaid 6%). Neidude ja noormeeste hinnangute vahel väga suuri erinevusi välja tuua ei saa. Kõige suuremad hinnangute erinevused paistavad silma vanemate ja sugulaste survele järeleandmise puhul, mis abiellumise põhjusena mängib väheolulist rolli, kuid on olulisem siiski pigem meeste jaoks ning usuliste veendumuste järgimine, mis on jällegi mõnevõrra olulisem naiste jaoks. Mõlemad seosed on ka statistiliselt olulised.

Miks aga kooselusid ei registreerita? Noorte arvates on abielu mitteregistreerimise põhjustena olulisemad tõsiasi, et abielud kipuvad lagunema (nõustujaid 86%) ning seisukoht, et abielu piirab individuaalset vabadust (nõustujaid 80%). Vähem, kuid siiski oluliselt on mõjutajateks seisukoht, et abielu on samaväärne vabaabieluga (nõustujaid 56%) ning abielulahutamine on keeruline (nõustujaid 52%). Kõige vähem olulisteks mõjutajateks peavad noored dokumentide vormistamise keerukust (nõustujaid 27%) ning arvamust, et abiellumine on vanamoeline (nõustujaid 19%). Jällegi pole võimalik välja tuua soolisi arvamuste erinevusi.

Hoiakud laste suhtes. Antud uurimuses arvasid umbes pooled respondentidest, et Eesti perekonnas oleks optimaalne kahe lapse olemasolu. Kolmandik vastajatest pidas optimaalseks laste arvuks kolme. Endale sooviksid samuti umbes pooled respondendid kahte last. Alla kolmandiku vastajatest sooviks kolme last. Tõenäoliselt ei ole noored veel laste saamisele väga palju mõelnud, mistõttu ei erine oluliselt ideaal ja tegelikkus. Noormeeste ja neidude arvamusi eraldi vaadates tuleb aga välja, et neidude seas on võrreldes noormeestega rohkem neid, kes soovivad kahte last ning noormeeste seas rohkem neid, kes soovivad kolme või enam last.

Uurimuses võeti vaatluse alla ka eelistatud kooseluvormi ja soovitud laste arvu vaheline seos. Rindfuss ja VandenHeuvel (1990) Clarkberg`i (1995) vahendusel toovad välja, et vabaabielus elav paar planeerib vähem lapsi kui abielus elav paar. Antud uurimusest tugevat ja olulist seost kahe tunnuse vahel välja ei tulnud, kuid tegemist on ka liialt noorte inimestega, kes veel väga tõsiselt laste saamise peale ei mõtle. Vabaabielu pooldajad soovisid teiste gruppidega peaaegu võrdselt oma perekonda kahte ja kolme last. Mõnevõrra suurem oli ühe lapse soovijate osakaal vabaabielu eelistajate hulgas. Need, kelle jaoks polnud kindel kooseluvorm oluline, soovisid pigem kahte last.

Hoiakud abielulahutuse suhtes. Eelnevalt tuli juba välja, et noored toetavad suhteliselt palju abiellumist ning ei pea seda vanamoeliseks. Mida nad aga arvavad abielulahutusest? 4/5

vastajatest arvas, et kui abielu ei klapi, oleks ikkagi õigem lahutada. Natuke vähem kui kuuendik vastajatest oli seisukohal, et kui peres kasvavad lapsed, ei tohiks lahutada. Ülejäänud olid kindlalt selle poolt, et lahutust peaks igal juhul vältima. Statistiliselt oluline seos on ka soo ja abielutunnuse vahel, mis tähendab, et noormeeste ja neidude arvamused erinevad olulisel määral. Neidudest peaaegu ülekaalukalt enamus (94%) arvab, et kui abielu ei klapi, oleks õigem lahutada. Ka noormeeste seas on ülekaalus hoiak lahutada, kui abielu ei klapi (65%). Samas on aga ka peaaegu kolmandik noormeestest seisukohal, et lahutada siiski ei tohiks, kui peres kasvavad lapsed. Samal arvamusel on neidudest vaid 3%. Samuti on noormeeste seas neidudest 3% rohkem neid, kelle arvates tuleks lahutust igal juhul vältida.

Vabaabielude levik ühiskonnas mõjutab otseselt ka hoiakuid ja käitumist abielulahutuse osas. Clarkberg'i (1995) järgi peetakse vabaabielus elavaid inimesi oma vaadetelt liberaalsemaks. Oma hoiakute tõttu peetakse vabaabielus elavaid inimesi rohkem sarnasteks vallalistega kui abielus inimestega (Seltzer, 2000). Kas vabaabielus elavate inimeste vabadus- ja iseseisvusjanu kutsub esile ka liberaalsemaid hoiakuid abielulahutuse suhtes? Antud uurimuse põhjal otsest seost abielulahutuse tunnuse ja eelistatud kooseluvormi vahel välja tuua ei saa. Ükskõik, millist kooseluvormi pooldati, oldi ülekaalukalt pigem selle poolt, et kui abielu ikkagi ei klapi, on õigem lahutada.

Hoiakud samasooliste kooselude ja abielude osas. Üle pooltel respondentidest puudub seisukoht või suhtuvad nad ükskõikselt samasooliste kooseludesse ja abieludesse. Tegemist võib olla ka teemaga, millega noored pole väga tihedalt kokku puutunud, mistõttu puudub neil kindel seisukoht. Vähem kui kuuendik noortest toetavad samasooliste suhteid. Sugude lõikes vaadatuna tuleb välja, et naiste seas on võrreldes meestega rohkem neid, kes on ükskõiksel või toetaval seisukohal nii samasooliste kooselude kui ka abielude osas. Meeste seas on jällegi ülekaalukalt rohkem neid, kes on mõlema kooseluvormi vastu. Niisiis tundub, et naised võrreldes meestega on antud küsimuses mõnevõrra tolerantsemad ning toetavamad.

Antud uurimusest tuli välja, et abiturientide hoiakud kooselude ja üldse pereloome osas on suhteliselt positiivsed ja toetavad. Vaid 1% noortest ei kavatse kunagi abielluda ning 2% respondentidest ei soovi endale kunagi lapsi. Peaaegu pooled respondentidest tahaksid oma partneriga elada registreeritud abielus. Üllatav oli aga kooseluvormi eelistamise puhul see, et neidude seas oli võrreldes noormeestega rohkem vabaabielu pooldajaid. Suur neidude vabaabielu pooldamine võib aga tähendada seda, et järjest enam otsivad meeste kõrval vabadust ka naised, kes ei taha keskenduda vaid perekonnale. Siinkohal võib aga tekkida oht perekonna ja laste heaolule. Kui nii mehed kui ka naised tahavad järjest enam pereväliselt edukad olla, siis kes tegeleb laste ja perekonnaga? Riigile langeb järjest suurem vastutuskoorem hoolitseda järeltulevate põlvete heaolu eest. Tuleks luua järjest enam toetuskeeme ja võimalusi pereelu ning töö ühildamiseks (nt toetada rohkem poolekohaga töökohtade loomist). Samas peaks olema olemas ka järjest suurem riiklik toetusvõrgustik, et murede ja abi korral kellegi poole pöörduda (nt sotsiaaltöötajad, psühholoogid). Erinevad spetsialistid, kes lastega igapäevaselt kokku puutuvad (nt lasteaiakasvatavad, pedagoogid, sotsiaaltöötajad jt), peavad oskama märgata ja ennetada probleeme, mis võivad tulla näiteks laste üksi kodus olemisest, sel ajal kui mõlemad vanemad on tööl.

Kokkuvõtteks saab öelda, et käesolevas uurimuses väljendatud keskkooli lõpetajate hinnangud on suhteliselt liberaalsed. Pigem hinnatakse individuaalset vabadust ja erinevaid valikuvõimalusi. Noormeeste arvamused tunduvad olevat pigem konservatiivsemad ja traditsioonilisemad ning osaliselt ka rohkem perekonnale keskenduvad kui neidude

arvamused. Samas puudub aga paljudel noortel isikliku suhte kogemus ning tundub, et antud hinnangud on pigem ideaalilähedased.

Kasutatud kirjandus

- Clarkberg, M., Stolzenberg, Ross, M., Waite, L. J. (1995) Attitudes, Values, and Entrance into Cohabitation versus Marital Unions. *Social Forces*. 1995, 74, 2: 609-634
- Statistikaamet (2006) Rahvastik. Sünnid. Elussünnid ema ja isa vanuse järgi. /Statistikaamet. Tallinn. – www.stat.ee
- Seltzer, J. (2000) Families Formed Outside of Marriage. *Journal of Marriage and the Family*. 2000, 62: 1247-1268
- Wolfinger, N. H. (2003). Parental Divorce and Offspring Marriage: Early or Late? *Social Forces*. 2003, 82, 1: 337-353

AKADEEMILISE PUHKUSE VÕTMINE JA SELLE PÕHJUSED TARTU ÜLIKOOLI SOTSIAALTEADUSKONNA NÄITEL

Hanna-Stella Haaristo
Juhendaja Jüri Kõre

Hanna-Stella Haaristo lõpetas 2007. aastal Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika erialal ning jätkab õpinguid TÜ sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika magistrantuuris.

Kontakt: hanna_stella@hotmail.com

Abstract

The purpose of the bachelor thesis “The Academic Leave and Reasons in Tartu University Faculty of Social Sciences” was to find out the rate, dynamics and the reasons for taking academic leave. Academic leave means a period for which a regular student is released from the obligation to undertake study and research work. Every student has the right for it but at the same time universities are trying to limit the usage of academic leave. Earlier studies concerning the abort of studies were examined, the statistics about academic leave in the University of Tartu were analysed and a poll was conducted among the students of the Faculty of Social Sciences, who were on academic leave. The results indicate that the percentage of the students going on academic leave is growing; there are more students on academic leave in the University of Tartu, than in Estonia on average; state-funded students and male students take more academic leave than non-state-funded and female students. One of the main reasons for taking academic leave is the growing number of exchange students studying abroad who thereby can not complete their curricula within the standard period of study. Other reasons include the wish/need to work, difficulties with final thesis, weariness, stress and problems in personal life.

Akadeemilise puhkuse võtmise võimalus on kõrghariduse omandamise protsessi tudengite õigusena loodud, ometi püütakse selle kasutamist piirata. Kui paljud üliõpilased oma õigust puhkusele kasutavad ning millised on nende vajadused ja tegelikud motiivid selleks, on

oluline uurimisteema mõistmaks üliõpilaste olukorda ning hindamaks õppekavade senist ülesehitust

Sissejuhatus

Igale kõrgharidusastmele on kehtestatud nominaalaeg, millega tähistatakse ajavahemikku üliõpilase immatrikuleerimisest kuni vastava õppekavaga kehtestatud õppe kestuse lõpuni. Avalik-õiguslikes ülikoolides määratakse õppe nominaalkestus ülikooli ja Haridus- ja Teadusministeeriumi vahelise riikliku koolitustellimuse lepinguga (Ülikooliseadus, RT I 1995, 12, 119), lisaks lepitakse selles kokku ka lõpetajate arv erinevatel kõrgharidusastmetel õppevaldkondade lõikes, mille alusel toimub ülikoolide rahastamine. Seetõttu on kõrgkoolidele oluline, et üliõpilased lõpetaksid oma õpingud selleks ette nähtud ajaga.

Õppetöös osalevad üliõpilased täis- või osakoormusega, seejuures riigieelarvelistel kohtadel õppivad tudengid on kohustatud läbima õppekava täiskoormusega. Ülikooliseaduse kohaselt (RT I 1995, 12, 119) tähendab täiskoormusega õpe seda, et iga õppeaasta lõpuks peab üliõpilasel olema täidetud kumulatiivselt vähemalt 75% õppekava kohaselt täitmisele kuuluvast õppe mahust (30 AP õppeaastas), osakoormusega õppides jääb õppemaht 50%-75% vahele. Seega, kui nominaalselt peaks üliõpilane bakalaureuseõppe lõpetama 3 aastaga, siis 75% õppekavast läbides võib tekkida täiesti loomulik olukord, kus bakalaureuseõpet ei lõpetata selleks ette nähtud ajaga. Seetõttu ei jää tudengil muud üle, kui oma õpingute lõpukuupäev edasi lükata, pikendades oma õpinguid tasulises õppes või võttes ülikoolist akadeemilise puhkuse.

Akadeemiliseks puhkuseks nimetatakse üliõpilase vabastamist õppe- ja teadustööst tema avalduse alusel määratud ajaks. Üliõpilase õppetöoga seonduvad õigused ja kohustused kehtestab ülikooliseadus (RT I 1995, 12, 119) ning selle kohaselt on igal üliõpilasel õigus saada igas kõrgharidusastmes akadeemilist puhkust omal soovil (1 aasta), lisaks puhkust tervislikel põhjustel (2 aastat), lapse hooldamiseks kuni lapse kolme aastaseks saamiseni ning kaitseväekohustuse täitmiseks kuni üheks aastaks. Akadeemilisel puhkusel olivad kuuluvad ülikooli üliõpilaste hulka, neid ei viida üle järgmisele õppeaastale ning nende õppe lõpukuupäev lükkub puhkusel oldud aja võrra edasi. Siiski on akadeemilisel puhkusel ka negatiivsed küljed: puhkusel olija ei saa võtta õppelaenu, taotleda õppetoetust, tal puudub ravikindlustus ning ta ei saa vajadusel toitjakaotuspensioni.

Uurimisprobleemid ja eesmärk

Minu bakalaureusetöö eesmärgiks oli uurida akadeemilise puhkuse võtmist ja selle põhjuseid, võttes kitsama vaatluse alla akadeemilise puhkuse kasutamise Tartu Ülikoolis. Töö eesmärgist lähtuvalt püstitasin järgmised uurimisprobleemid:

1. Akadeemilise puhkuse võtmise määr ja dünaamika (ülikoolide, erialade, õppe finantseerimise liigi ja üliõpilaste sotsiaaldemograafilise struktuuri lõikes).
2. Akadeemilise puhkuse võtmise põhjuste selgitamine ja analüüs.
3. Seosed akadeemilise puhkuse võtmise ja õppeedukuse, majandusliku olukorra, erialakindluse ja teiste õppimist mõjutavate tegurite vahel.

Uurimismetoodika ja valim

Püstitatud uurimisprobleemidele vastuste leidmiseks analüüsisin TÜ õppeosakonnast saadud statistikat 3+2 õppekava bakalaureuseõppe statsionaarsete tudengite poolt võetud akadeemiliste puhkuste kohta, seejuures olid algandmed eristatud õppeaasta ja teaduskondade järgi. Uurimustöö mahu piiridesse jäämiseks keskendusin kitsamalt sotsiaal-

teaduskonnas võetud akadeemilistele puhkustele, mille algandmed olid lisaks eristatud ka eriala, soo, finantseerimise liigi ning puhkuse võtmise aluse järgi. Lisaks viisin läbi küsitluse TÜ sotsiaalteaduskonna 3+2 õppekava bakalaureuseõppe statsionaartudengite hulgas, kes viibisid 2007. aasta aprilli seisuga akadeemilisel puhkusel ning kelle e-posti aadressid õnnestus teaduskonna dekaanadist saada. Valimisse kuulus 132 tudengit, vastused sain neist vaid kolmandikult, mistõttu tuleb küsitluse tulemustesse suhtuda teatava ettevaatlikusega. Lisaks statistika ja küsitluse tulemuste analüüsimisele vaatlesin oma lõputöö koostamisel ka Eestis varasemalt läbiviidud õpingute katkestamist ja selle subjektiivseid põhjuseid käsitlevaid uurimusi, kahjuks leidub neid veel vähe.

Uurimistulemused

Üliõpilaste sotsiaalmajandusliku olukorra uurimusest (Üliõpilaste sotsiaalmajanduslik olukord 2005-2006, 2007) selgus, et 2005/2006 õppeaastal oli kõikidest Eesti üliõpilastest akadeemilist puhkust võtnud keskmiselt 21% ning Tartu Ülikooli tudengitest 27%. Seejuures lõviosa neist moodustasid vana, 4+2 õppekava tudengid. 3+2 õppekava üliõpilaste hulgas oli nimetatud uuringu kohaselt akadeemilise puhkuse võtnuid 19% ning minu bakalaureusetöös analüüsitud Tartu Ülikooli statistika kohaselt oli selle asutuse tudengitest 3+2 õppekaval puhkuse võtnuid 2005/2006 õppeaastal 28%. Seega kasutavad Tartu Ülikooli tudengid keskmisest rohkem võimalust akadeemilise puhkuse võtmiseks, kui teiste kõrgkoolide tudengid.

Vaadeldes akadeemilise puhkuse võtmise dünaamikat Tartu Ülikooli siseselt, selgus, et puhkuse võtnute osakaal on õppeaastate jooksul tugevasti kasvanud. Varasemates uurimustes (Must, 2006) on leitud, et akadeemilist puhkust võetakse teisel või kolmandal kursusel olles, seda seisukohta toetavad ka käesolevas uurimuses analüüsitud statistika ning läbiviidud küsitlus. On loomulik, et ülikooli astudes ei oska üliõpilased aimata, kas neil tulevikus läheb vaja akadeemilist puhkust võtta või ei - vaid õppetöö käigus ning teadmiste kasvades selgub, kas valitud õppekava soovitakse ja suudetakse nominaalajaga täita. Lisaks ei saa välisülikooli vahetusüliõpilaseks minna esmakursuslased, mistõttu ka nemad võtavad vajadusel akadeemilise puhkuse teisel või kolmandal kursusel olles. See seletab osaliselt akadeemilise puhkuse võtnute osakaalu kasvu 3+2 õppekaval õppeaastate võrdluses. Samas on enamustes TÜ struktuuriüksustes ning sotsiaalteaduskonna erialadel märgata olulist puhkuse võtnute osakaalu tõusu 2004/2005 ning 2005/2006 õppeaasta vahel - neist esimesel õppeaastal jõudsid viimasele kursusele esimesed 3+2 õppekava üliõpilased ning 2005/2006 õppeaastal nimetatud õppekava teine lend. Eeldades, et puhkust võetakse peamiselt kolmandal kursusel õppides, peaksid nende õppeaastate näitajad sarnased olema, kuid on tegelikkuses väga erinevad ning viitavad sellele, et üha rohkemad üliõpilased on hakanud akadeemilise puhkuse võimalust kasutama. Andmed 2006/2007 õppeaasta kohta olid uurimuse valmimise hetkel poolikud, kuna õppeaasta lõpuni oli jäänud veel mitu kuud. Kuid enamustes teaduskondades ja ka sotsiaalteaduskonna erialadel olid juba pooleliolevad näitajad samal tasemel, mis 2004/2005 õppeaastal, mis ennustab 2006/2007 õppeaasta lõpuks veel suuremat akadeemilise puhkuse võtnute osakaalu, kui aasta varem.

Samal ajal ei ole kõrge akadeemilise puhkuse võtnute protsent ja selle kasv omane kõikidele üksustele – üliõpilaste sotsiaalmajandusliku olukorra uuring näitas, et enam võtavad akadeemilist puhkust ehituse, tootmise, tehnika; humanitaaria ja kunsti, põllumajanduse ning loodus- ja täppiseaduse õppesuundade ning vähim tervise ja heaolu üliõpilased. Tartu Ülikooli struktuuriüksuste hulgas on akadeemilise puhkuse võtmise poolest esirinnas usu-, haridus-, sotsiaal- ning bioloogia-geograafiateaduskonnad, kõige vähem on akadeemilisi

puhkusi võetud arstiteaduskonnas. Seega osaliselt nende kahe uuringu tulemused kattuvad, osaliselt mitte. Seejuures on oluline märkida, et Tartu Ülikooli usuteaduskonna ning arstiteaduskonna vahe akadeemilise puhkuse võtnute osakaalus oli 2005/2006 õppeaastal neljakordne (vastavalt 53% ja 14% tudengitest). Võib arvata, et arstiteadused on konkreetne eriala, mida suvaliselt ei valita, mille õppekava on mahukam ja pikem, kui teised ning mille karjäärivõimalused selgemad, kuid täpsemaid selgitusi suurtele erinevustele erialade lõikes oleks siiski oluline edaspidi uurida.

Analüüsid andmeid TÜ sotsiaalteaduskonna kohta, selgus, et puhkust võtavad rohkem riigieelarvelisel kohal õppivad tudengid – kui 2005/2006 õppeaastal võtsid riigieelarvevälisel kohal õppivatest üliõpilastest akadeemilise puhkuse 28%, siis riigieelarvelistel õppekohtadel oli puhkuse võtnute osakaal 39%. Tasuta kohal õppijatel on akadeemilist puhkust lihtsam võtta – nad ei pea puhkusel viibides õppetöös osaledes ainepunktide eest maksma, kuid tasulisel kohal õppijad peavad. Seega ei kaasne riigieelarvelisel kohal õppivale tudengile akadeemilise puhkuse võtmisega mingeid lisakohustusi ning otsus akadeemilise puhkuse võtmiseks võib tulla kergemini, kui riigieelarvevälisel kohal õppijale (seda muidugi juhul, kui puhkuse ajal soovitakse õppetöös osaleda). Sugudevahelises võrdluses selgus, et mehed võtavad akadeemilist puhkust rohkem, kui naised – 2005/2006 õppeaastal võtsid puhkuse 41% kõikidest meestest ning 31% kõikidest naistudengitest teaduskonnas. Osaliselt on see erinevus kindlasti seletatav meeste kohustusega teenida kaitseväes – kõikidest meestudengite poolt võetud akadeemilistest puhkustest on 30% võetud just sel põhjusel (enamus neist RE kohal).

Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna akadeemilisel puhkusel viibivate tudengite seas läbi viidud küsitlusest selgus, et 81% neist käivad puhkuse ajal tööl ning neist 71% osalevad samal ajal ka õppetöös. Seejuures tuleb nende tulemuste tõlgendamisesse suhtuda ettevaatusega, kuna küsitluse tagastusmäär oli väga madal ning autori enda hinnangul (ja ka tulemuste põhjal) vastasid küsitlusele eelkõige need tudengid, kes akadeemilise puhkuse ajal siiski kooliga lähemalt seotud on (osalevad õppetöös). Lisaks vastasid küsitlusele vaid need tudengid, kes viibivad puhkusel omal soovil, mistõttu on tervislikel põhjustel, lapse hooldamiseks või kaitseväekohustuse teenimiseks puhkuse võtnud tudengite olukord käesolevas töös kajastamata.

Võrreldes üliõpilaste sotsiaalmajandusliku olukorra uuringuga, on TÜ sotsiaalteaduskonna akadeemilisel puhkusel viibivad tudengid saanud rohkem õppetootusi – kui Eestis on toetusi saanud keskmiselt kolmandik tudengitest, siis akadeemilise puhkuse võtnutest on õppetootust saanud 54% vastanutest, neist enamus mitmel korral. Seejuures on ka küsitluses osalenute keskmine hinne küllaltki kõrge – 2/3 akadeemilise puhkuse võtnutest kõrgem kui 3 ja veerandil vastanutest üle nelja ning kolmandikul küsitluses osalenust oli kogutud juba üle 120 ainepunkti. Seega ei saa öelda, et akadeemilist puhkust vajavad eelkõige need tudengid, kellel koolis raskem oleks. Samal ajal tuleb aga meeles pidada, et vastanute seas oli väga palju neid, kes vahetusüliõpilasena mõnes välisülikoolis õppimas on käinud - kuna vahetusprogrammides osalemisel on oluline tudengi varasem õppeedukus, võivad ka küsitluse tulemused olla seetõttu kõrgemad.

Õpingute katkemise subjektiivseid põhjuseid on Eestis vähe uuritud, üksikutes töodes on leitud, et peamisteks põhjusteks akadeemilise puhkuse võtmisel on isikliku elu probleemid, konflikt töö ja õpingute vahel, raskused lõputööga (Must, 2006), stress ja väsimus (Niin, 2005), lisaaja vajadus õppekava täitmiseks ning kaitseväekohustuse täitmine (Üliõpilaste sotsiaalmajanduslik olukord 2005-2006, 2007). Minu bakalaureusetöö raames läbiviidud

küsitluse tulemused toetasid neid seisukohti ning lisasid grupi tudengeid, kes pidid akadeemilise puhkuse võtma selleks, et saaksid välisülikoolis vahetusüliõpilasena õppida, samas võib osaliselt selle põhjuse ühildada lisaaja vajadusega õppekava täitmiseks. Kuigi vahetusüliõpilasena õppijate puhul eeldatakse, et nad täidavad välisülikoolis vajalikud ainepunktid oma koolis õpingute jätkamiseks, on tihtipeale ainepunktide ülekandmine raskendatud või võimatu ning sageli minnakse välismaale rohkem silmaringi avardama, kui kooliaineid tegema. Seepärast on akadeemilise puhkuse võtmine nendele tudengitele ainus võimalus oma õpingud nominaalaja piires lõpetada. Seetõttu võib ka rahvusvahelise ülikoolide vahelise mobiilsuse suurenemine olla põhjuseks akadeemilise puhkuse võtmise kasvus viimastel aastatel.

Teise olulise põhjusena akadeemilise puhkuse võtmiseks on üliõpilaste vajadus/soov tööl käia. Üliõpilaste sotsiaalmajandusliku olukorra uuringus pakuti tudengitele põhjuseks muuhulgas kahte sarnast, kuid erineva sihiga varianti: vajadus käia tööl ning vajadus raha teenida ning esimest varianti toodi akadeemilise puhkuse võtmise põhjusena välja rohkem, kui teist. Käesolevas töö raames läbiviidud küsitlusest selgus samuti, et tööl käimine on oluline põhjus puhkuse võtmisel, kuid tööd tehakse pigem erialaste kogemuste saamiseks ja õpitud teooria praktiseerimiseks, kui raha teenimiseks. Samas on oluline osa neid üliõpilasi, kes majanduslike olude sunnil on pidanud tööl käima ning pole seetõttu jõudnud oma õpinguid õigeaegselt lõpule viia.

Kokkuvõttes leidsid enamus tudengid, et akadeemilise puhkuse võtmise võimalus on nende õpingutele positiivselt mõjunud – see on võimalus näha maailma, laiendada oma silmaringi, praktiseerida oma eriala enne lõplikku tööturule suundumist, jõuda kindlusele endas ja valitud erialas, maandada pingelise õppetöö käigus omandatud stressi, koguda mõtteid ja ideid parema lõputöö kirjutamiseks. Negatiivselt on akadeemiline puhkus mõjutanud neid, kes selle ajal õppetöös ei osale või teevad seda vähesel määral – kui kaob harjumus aktiivselt õppida, tunnetavad tudengid, et nad muutuvad laisaks ning seda keerulisem on neil mõni üksik aine või lõputöö ära teha.

Kokkuvõtteks

Leian, et minu lõputöö tulemused on huvitavad ning annavad vastuse nii mõnelegi küsimusele, kuid samas on neid keeruline hinnata, kui puudub võrdlus teiste üliõpilastega – nendega, kes ei võta akadeemilist puhkust, kes lõpetavad bakalaureuseõppe selleks ette nähtud kolme aastaga. Lisaks käsitles antud uurimus vaid sotsiaalteaduskonna tudengeid ning 3+2 õppekava bakalaureuseõpet, kuid parema ülevaate saamiseks akadeemilise puhkuse võtmisest Tartu Ülikoolis oleks oluline uurida ka teiste teaduskondade ning õppeastmete tudengeid. Veelgi terviklikuma ja põhjalikuma pildi saamiseks akadeemilise puhkuse võtmisest ja selle põhjusest Eesti üliõpilaste hulgas tuleks kindlasti taoline uurimus läbi viia kõikide kõrgkoolide tudengite seas. See töö oleks mahukas ja aeganõudev, kuid kindlasti tulemust väärt.

Kasutatud kirjandus

Must, O. (2006). Mittenormatiivse õpiedu asjaolud ja motivatsioon. Tartu.
Kättesaadav: <http://www.hm.ee/index.php?044672> (20.08.2007).

Niin, B. (2005). Sisseastumistingimused ja akadeemiline edu Tartu Ülikooli Sotsiaal-teaduskonna 2002-2004 sisseastunute näitel. *Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, Tartu.*

Ülikooliseadus. (RT I 1995, 12, 119).

Kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12750528> (20.08.2007)

Üliõpilaste sotsiaalmajanduslik olukord 2005-2006. (2007). *Eesti Üliõpilaskondade Liidu kodulehekülg.* (http://www.eyl.ee/public/files/eesti_yliopilaste_uuring_2006.pdf 20.08.2007)

HOMOSEKSUAALSUSE AVALIKUSTAMINE EHK “KAPIST VÄLJATULEMINE” EESTI GEIDE NÄITEL

Piret Kütt

Juhendaja Dagmar Kutsar

Piret Kütt lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala 2007. aastal ning jätkab õpinguid Tartu Ülikooli magistrantuuris sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika erialal. Kontakt: piret85@ut.ee

Abstract

The aim of the bachelor thesis “The Disclosure of Homosexuality or “Coming Out of the Closet” Among Homosexuals in Estonia” was to pilot the coming out process of a homosexual with additional focus on sexual identity issues and support system for homosexuals in Estonia. Study was based on five in-depth interviews in Spring 2007 with gay persons, who are already “out of the closet”. Analysis of results revealed that the way how homosexual orientation is approached depends on space and time. Also it showed that development of homosexual identity is individual and involves converse feelings and thoughts. It appears that the wish to live sterling life brings homosexuals to the coming out phase with further satisfactions as well as setting new limits. Also the data revealed that revealing ones homosexuality to parents necessitates deep groundwork and the help and support system for homosexual persons in Estonia is underdeveloped.

Käesoleva artikli aluseks on 2007.aastal kaitstud bakalaureusetöö ”Homoseksuaalsuse avalikustamine ehk ”kapist väljatulemine” Eesti geide näitel”. Töö eesmärgiks oli uurida homoseksuaalsuse avalikustamise etappi homoseksuaalide elus ning anda hinnang seksuaalvähemuste abi- ning tugisüsteemidele Eestis. Artikkel põhineb viiel kokkuvõtlikul teesil ja annab lugejale ülevaate intervjuueritavate isiklikest kogemustest seoses homoseksuaalsuse avalikustamisega. Teades probleeme, saab leida neile võimalikke lahendusi, et homoseksuaalsed inimesed saaksid elada täisväärtuslikku elu.

Homoseksuaalsuse mõiste tuleneb kreeka keelsest sõnast *homos*, mis tähendab “sarnane” ja ladinakeelsest sõnast *sexus* “sugu”, ning kirjeldab füüsilist ja emotsionaalset tõmmet omast soost inimeste vastu (GLIK kodulehekülg). Varasemalt haaras mõiste *gei* homoseksuaale tervikuna, kuid aegade jooksul on selle sõna tähendus muutunud kitsamaks tähistades homoseksuaalse suundumusega meessoost isikut (Vikipeedia). Raamatus “Mees muutub maailmas” (Poolamets jt., 2000) toodi välja, et homoseksuaalseid ehk omasooihalusega inimesi on olnud erinevatel aegadel ja erinevates ühiskondades enamvähem ühepalju, kuid see

kui paljud oma suundumust avalikustavad, on erinev ja sõltuvuses keskkondlikest tingimustest. Võib öelda, et Eesti ühiskond on liikumas suurema sallivuse suunas, kui arvestada Pride'i, kui seksuaalvähemuste paraadi toimumist ning seda, et homoseksuaalsus ei ole Eestis karistatav. Kuid samas ei suuda ühiskond veel päris tolerantselt sellesse teemasse suhtuda.

Homoseksuaalsuse teemaga seonduvaid uuringuid ei ole aga Eestis väga palju läbi viidud ning enamjaolt seonduvad nad peamiselt inimeste arvamusega homoseksuaalsusest. Vähe on uuritud ning kuulatud homoseksuaalse orientatsiooniga inimesi endid. Sotsiaalpoliitika ning sotsiaaltöö üheks osaks on seksuaalvähemused, seetõttu on oluline seda valdkonda kitsamalt uurida.

Kuidas toimub homoseksuaalsuse avalikustamine; mida see konkreetsele inimesel tähendab; kuidas see elusündmus muudab tema edaspidist elu ning kuivõrd pakub ühiskond abi ja toetust - nendele küsimustele otsisime vastuseid, intervjuerides 2007. aasta kevadel viit omasoolist suundumust juba avalikustanud geid vanuses 23-27 aastat.

Kuna tegu on väga delikaatse teemaga, siis intervjuude toimumise eeltingimuseks oli intervjueeritava nõusolek antud teemast rääkida ning luba kasutada konfidentsiaalsust silmas pidades saadud andmeid. Isikute konfidentsiaalsuse tagasin sellega, et avaldasin vaid intervjueeritavate poolt kasutamiseks lubatud andmeid. Analüüsi osas sai intervjueeritava jutt kodeeritud numbriliselt, mitte nimeliselt, vältimaks jutu seostamist konkreetse isikuga ning transkribeeritud tekst on esitatud muutmata kujul. Töö autorina ei vastuta ma selle eest, kui vaatamata minu poolt tagatud konfidentsiaalsusele, tunneb mõni lugeja bakalaaurusetöös esitatud intervjueeritava jutu lõikude alusel vastava isiku ära.

Oma uurimuse läbiviimiseks valisin kvalitatiivse meetodi, et mõista uurimuses osalejaid, kirjeldada "kapist väljatuleku" protsessi ning olla vahetult kontaktis emotsioonidega. Uurimuse läbiviimisel lähtusin Cormier & Cormier (1985) ABC mudelist, mis võimaldab situatsiooni suhestada ümbritsevate tingimustega. Andmekogumismeetodina kasutasin poolstruktureeritud intervjuud, mis temaatiliselt põhines Cormier & Cormier (1985) ABC mudelil. Intervjueeritavate leidmiseks kasutasin lumepallimeetodit ning analüüsi meetodina kasutasin induktiivset sisuanalüüsi.

Järgnevalt toon välja viis kokkuvõtlikku teesi, mis kujunesid teooria ning antud uuringu analüüsi osa läbitöötamisel.

Homoseksuaalsuse käsitlemise viis sõltub ajast ning kohast.

Homoseksuaalsus on olnud mitmesuguste külgede pealt päevakorras erinevates ühiskondades erinevatel aegadel. See on ilmselt ka põhjus, miks kõik autorid ei ole käsitlenud antud teemat üheselt ning seda arvatavasti nii ühiskonna survest kui ka ebapiisavatest teadmistest sõltuvalt. Näiteks, kui 19. sajandil käsitleti homoseksuaalsust kui haigust (Eesti Pereplaneerimise Liit, 1996) ning sellest tulenevalt oli ka ühiskondlik suhtumine homoseksuaalidesse tugevalt halvustav, siis leian, et selline käitumine tulenes tolle aja võimalikest teadmistest homoseksuaalsuse kohta. Nüüdseks on Maailma Tervishoiuorganisatsiooni (WHO) poolt vastuvõetud määratlus viinud homoseksuaalsuse põhimõtteliselt väljapoole psühho- ja seksuaalpatoloogiat (Kon, 2004). Sellest tulenevalt on muutunud ka ühiskonna suhtumine homoseksuaalidesse (kuid mitte sinna maani, et seda peetaks täiesti normaalseks ning kui peetaksegi normaalseks, siis mitte veel normiks). Eriti huvitav periood nii homoseksuaalsuse

kui ka teiste teemade käsitlemise puhul oli Nõukogude aeg, kus nii autorite kirjapilt kui ka laiem ühiskonna mõttelaad oli tugevalt mõjutatud ning suunatud poliitiliste juhtide poolt. Tollel ajal oli homoseksuaalsus karistatav vanglakaristusega ning meedias ei olnud võimalik antud teemat ning isegi seksuaalsuse teemat laiemalt käsitleda (Veispak, 1991). Seega võib järeldada, et see, kuidas homoseksuaalsust käsitletakse, on muutuv ajas ja ruumis - erinevates ühiskondades ja erinevatel ajaperioodidel. Nägemus homoseksuaalsusest on nii ühiskonniti kui ka indiviidi tasandil sotsiaalse konstrueerimisprotsessi tulemus.

Homoseksuaalse identiteedi kujunemine on individuaalne ning toob kaasa vastakaid tundeid ja mõtteid.

Paar intervjueritavat tõdesid, et nad on kogu aeg tundnud, et nad on geid, kuid siiski tõid nemadki välja vastavad perioodid oma elus, mille tagajärjeks oli jaatamine ehk teadlik gei - identiteedi omaksvõtt. Aeg enne gei - identiteedi omaksvõttu hõlmas intervjueritavatel enamasti segaseid mõtteid, mida iseloomustas ka rohkete küsimuste olemasolu ning mõtted homoseksuaalsusest, kui millestki ebanormaalsest. Sellel etapil valdas mõningaid intervjueritavaid tunnete allasurumine, hirm ning kartus olla teistest erinev. Teisiti öeldes oli tegu tunnete eiramisega, mis seostus teadmiselega sellest, mida ühiskonnas laiemalt peetakse normiks. Sellel perioodil hakati märkama mingeid käitumisviise, mida keegi teine ei paistnud pidavat nõ. normaalseks. Seejuures ei suudeta siiski tavaliselt sellist käitumist lõpetada, kuna mingil määral see pakub naudingut. Schindhelm ja Hospers (2004) leidsid, et homoseksuaalse identiteedi kujunemine algab ebamääraste tunnetega samast soost isiku vastu ning sellele järgneb seksuaalkontakt teise poisi või mehega. Mitmed teised autorid on välja toonud ning ka meie intervjuud geidega näitasid, et mitte alati ei ole homoseksuaalse identiteedi kujunemine seotud seksuaalkontaktiga samast soost isikuga, vaid võib toimuda ka eneseanalüüsi ning mõistmise protsessis ilma seksuaalsete kokkupuudeteta. Üldiselt võib öelda, et täielik gei-identiteedi omaksvõtt toimus intervjueritavatel vanuses 15-20 aastat. Paljud seletasid seda enda jaoks kui sündmust, mis toimub puberteedieas, mil hakkavad kujunema maailmavaated ning tekivad esimesed tugevamad püüded iseseisvumisele, sõltumatusele vanematest.

Positiivsed tunded ning mõtted, mis esinevad identiteedi kujunemisel, on seotud avastamisega, mis on meeldiv ning mis pakub rahuldust ning negatiivsed tunded seotud teadmistega ühiskonna suhtumisest antud teemal. Avastamise protsessiga on enamasti seotud ka teatav valetamine või varjamine, mis üldiselt on seotud hirmudega ühiskondliku ja lähema sotsiaalse võrgustiku suhtumise ees. Olulisteks jõududeks, mis aitab edasi liikuda, peeti enesekindlust ning enesetadlikkust. See on ka üks etappidest, kus toodi välja vajadus teatava abistava teenuse järele, mis võiks olemuselt olla nõustav.

Soov elada täisväärtuslikku elu viib homoseksuaalse orientatsiooni avalikustamiseni ning toob tagajärjena kaasa nii rahulolu kui ka uusi piiranguid.

Tihti peale järgneb homoseksuaalse identiteedi selginemisele sellest teavitamine teistele inimestele ehk "kapist väljatulemine". Üldiselt avalikustatakse esmalt sõpradele, seejärel vanematele või töökaaslastele. Kuid mitte alati ei ole see raudne reegel, "kapist väljatuleku" lood on inimestel erinevad ning mõningatel juhtudel hõlmavad isegi ekstreemsena näivaid situatsioone. Peamiseks põhjuseks, miks tullakse "kapist välja", on soov enam mitte elada pinge all, mis tuleneb varjamisest. Samuti, nagu selgus meie uuringust, võib avalikustamise põhjuseks olla see, et teataval hetkel peab vastassoost isikule seletama ausalt ära, miks nende vahel ei saa tekkida armusuhet. Tõukeid avalikustamiseks andsid mõtted otstarbekast käitumisest, vältimaks võimalikke ebamugavaid situatsioone. Ka sellel etapil on valdavaks

tundeks hirm, mis tuleneb mõtetest, kuidas inimesed võiksid reageerida. Intervjueeritavad tõid välja tingimused, mis on olulised homoseksuaalse orientatsiooni avalikustamise etapil, ning nendest üks on materiaalne kindlustatus, et sõltumata perekonna reaktsioonist, saaksid nad edaspidi endaga majanduslikult hakkama. Ühe julgustava faktorina kapist väljatulekul võiks pidada juba teatava toe olemasolu, mis üldjuhul võib peituda partneri olemasolus. Samuti on positiivne tagasiside esimestest avalikustamistest jõuduandvaks stiimuliks. Räägiti ka sellest, millised mõtted ja tunded valdasid intervjueeritavaid “kapist väljatulekul” geikogukonna sees. See on oluline etapp just seetõttu, et geikogukonnast saadakse tagasisidet, peegeldust teistelt. Kusjuures mõningal juhul omas see väga suure tähenduse edasisel avalikustamisel, kuna geikogukonnaga kontakti otsimine osutus esimeseks sammuks homoseksuaalsuse avalikustamisel ning selle taga peitus vajadus olla määratletud teiste poolt. Tihtipeale hoiti geikogukonda sisenemisel igaks juhuks varuks mõni vabandus või kahemõtteline nali, mis annaks võimaluse taganeda. Märgiti ära, et vajalik sellel perioodil on julguse omamine ning avatud ja aus olek.

Tavaliselt toob homoseksuaalsuse avalikustamine endaga kaasa positiivseid emotsioone, haarates kergendustunnet, enesekindluse tõusu ning võimalust ennast täielikumalt realiseerida. Homoseksuaalsuse avalikustamine muudab tavaliselt elu kergemaks selles mõttes, et ei ole enam vaja varjamisele energiat kulutada. Peamiselt on jõutud staadiumisse, kus ollakse rahul, et tänu varjamise lõppemisele on leitud koht elus ning saadakse tegeleda igapäevaste tegevustega, seejuures ei mängi enam nii suurt rolli mõte, et kas ja kuidas inimesed reageerivad homoseksuaalse orientatsiooni avaldamisele. Samas kogu homoseksuaalsuse avalikustamisega kaasnenud seesmine vabadustunne ei kandu üle välisele vabadustundele. Intervjuudest selgus, et “kapist väljasolek” võib tähendada ka seda, et liikumisvabadus on endiselt mõningal määral piiratud, eriti, kui juhtud olema läbi meedia tuntust kogunud persoon, kuna ühiskonnas on grupeeringuid, kes ei mõista homoseksuaalsust kui ühte olemise vormi ning nende koondumine teatavatesse piirkondadesse ning oma arvamuse jõuline avaldamine muudab liikumise nendes piirkondades geidele ohtlikuks.

Vanemate teavitamine oma homoseksuaalsest orientatsioonist eeldab põhjalikumat eeltööd.

Perekond on paljudele esmaseks lähivõrgustikuks ning muutused selle sees võivad mõjutada tugevalt edasise elusündmuse ning omavahelisi suhtlustasandeid. “Kapist väljatuleku” situatsioonid vanematele olid intervjueeritavate seas erinevad, kuid üldiselt ei planeeritud seda avalikustamist perele pikalt ning pigem toimus avalikustamine situatsioonides, kus see vaidluse, jutu või sms`i teel teatavaks sai. Vanemate esmaseks reaktsiooniks sellisele uudisele oli valdavalt šokk, mis seisnes kas vaikuses, nutmises või vaikivas fakti konstanteerimises. Samuti oli vanemate poolt märgata eitamist, mis väljendus abinõude pakkumises, mis tekkinud „probleemi” leevendaks. Kuid alati ei pruugi vanemate esmane reaktsioon olla negatiivse alatooniga. Kohata võis ka rahulikult aksepteerivat ning mõistvat käitumist.

Aja möödudes võib esmane reaktsioon muutuda üldjuhul üheltpoolt kas teatavatel tingimustel või täielikuks aktsepteerimiseks või teiselt poolt toimub edasine omavaheliste suhete jahenemine kuni katkemiseni välja. Võis tajuda, et need, kellel on säilinud või taastunud soojad suhted perekonnaga, hindavad tagasivaates “kapist väljatuleku” etappi leebemalt kui need, kellel on perekondlikud suhted jahenenud või katkenud. Siinkohal soovin märkida, et intervjueeritavad ei kahetse vaatamata kõigele järgnevale mis juhtus, et perekond sai teada nende seksuaalsest orientatsioonist.

Intervjueeritavate endi käitumises võis samuti märgata erinevaid jooni sellel perioodil. Üheks jooneks võib pidada teatava kogukonna loomist enda ümber, mis toimiks justkui kaitsevallina võimalikule vanemate käitumisele. Ühelt poolt toimus see läbi paralleeli toomise, teiselt poolt läbi informeeriva raamatu andmise vanematele. Teiseks jooneks võiks pidada enesekindluse ülesnäitamist, mis väljendus vastuseisus vanematele või reaktsiooni puudumises, et teada anda oma valiku õigsusest ning võitluseks oma tõekspidamiste eest. Samuti tuli ette vanemate arvamusega aksepteerimist ning olukorraga leppimist. Rääkides tunnetest, mis olid valdavad tollel perioodil, toodi välja peamiselt teatavat raskustunnet, šokki enese jaoks ning pettumist.

Seega, vanematele teavitamine toob endaga kaasa väga tugevaid emotsioone nii homoseksuaalses inimeses endas kui ka tema vanemates ning teatav eeltöö võib leevendada ning olla abiks vanemate vahetutele ning hilisematele reaktsioonidele teadmisest, et nende poeg on gei. Oluline on läbi mõelda, kuidas sellist uudist edasi anda ning millises situatsioonis, millistel viisidel, samuti see, kuidas vanemad võivad reageerida ning mida sellisel juhul ette võtta. Ilmselt on tähtis kaaluda erinevaid viise vanematele toe pakkumiseks ning kohti, kuhu pöörduda info saamiseks.

Homoseksuaalse orientatsiooniga inimeste abistamissüsteem Eestis on nõrk.

Kurb tõsiasi, mis antud uurimuse andmetest ilmnes, on väga nõrk homoseksuaalide abistamise süsteem Eestis. Üldine arvamus abistamissüsteemide kohta intervjueeritavatel oli, et kui nad on kuskil olemas, siis pole neid näha. Samas leiti, et mingis vormis peaks ikka tuge pakutama, olgu see siis kas meedia vahendusel või nõustamisprotsessi teel. Appleby & Anastas (1998) kirjutavad nendest põhjustest, miks peaks olema loodud riigis mingit laadi abistamis- või tugisüsteem. Autorid toovad välja, et sotsiaalne sallimatus asetab homo- ja biseksuaalsed teismelised mitmete psühholoogiliste probleemide riski alla. Mure seksuaalse orientatsiooni, ühendatud omaelaste ja vanemate poolse äratõukamise hirmuga, jätab tihti neile tunde, et ei ole mingeid valikuid ega kedagi, kelle poole abi saamiseks pöörduda. Samuti toovad nimetatud autorid välja, et enamusel homo- ja biseksuaalsetel on vähene juurdepääs informatsioonile, mis puudutab nende esilekerkivat identiteeti ja neil on vähe rollimudeleid, kellelt õppida. Ilma toetava süsteemita võib noor homoseksuaalse orientatsiooniga inimene tunda end isoleeritult ja see võib väljenduda ka kõrge riskiga tegevuste harrastamises. Samas on Eestis üks probleem, mis on takistuseks tugigruppide ning nõustamissüsteemide loomisel. Nimelt on raske leida neid kanaleid, kuidas jõuda abivajajateni.

Kahjuks ei ole ka Eestis veel homoseksuaalsuse temadel piisavalt eestikeelset materjali. Mõned raamatud on oma olemuselt liiga kokkuvõtlikud, meedias kajastatav kipub olema juhuslik ning peamiselt seotud skandaalsete situatsioonidega. Seega inimene, kes alles hakkab otsima infot antud teema kohta, peaks olema ettevaatlik (eriti ajalehtedest, ajakirjadest ning internetist info otsimisel), et mitte kokku puutuda ebatäpse informatsiooniga.

Kokkuvõtteks võiks öelda, et homoseksuaalse orientatsiooni avalikustamise protsess on keeruline, hõlmates segaseid ning vastandlikke tundeid ja mõtteid. Homoseksuaalse identiteedi kujunemise ning selle avalikustamise pinged sõltuvad sellest, kuidas antud ühiskond ning inimene ise on konstrueerinud nägemuse homoseksuaalsusest. Antud töö juures pean oluliseks, et intervjueeritavad rääkisid antud teemal sellest, mida nemad pidasid tähtsaks, peegeldades seeläbi ka keskkonda, kus nad elavad ning hinnates homoseksuaalsetele inimestele suunatud abi- ning tugisüsteemide olukorrast Eestis, mis kahjuks on hetkel veel nõrk.

Kirjandus

- Appleby, G. A., Anastas, J. W. (1998) Not Just a Passing Phase. Social Work with Gay, Lesbian, and Bisexual People. New York: Columbia University Press
- Cormier, W. H, Cormier, L. S. (1985) Interviewing strategies for helpers. California: Brooks/Cole Publishing Company
- Eesti Pereplaneerimise Liit (2006) Armastus! Tead, see ON olemas! Kuidas käsitleda koolis seksuaalsust ja isiklikke suhteid.
- Gay ja Lesbi infokeskus (GLIK) kodulehekülge www.gay.ee 09.04.2007
- Kon, I. (2004) Kuuvalgus koidikul. Omasooarmastuse palged ja maskid. Ilo: Tallinn 2004
- Poolamets, O., Uljas, J., Raun, M., Punab, M. (2000) Mees muutub maailmas. (Sarjast "eesti mees". Trükikoda: europrint. Eesti pereplaneerimise liit 2000 Tallinn)
- Schindhelm, R. K., Hospers, H. J. (2004) Sex With Men Before Coming-Out: Relation to Sexual Activity and Sexual Risk-Taking Behavior. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 33, No. 6, December 2004, pp. 585–591/ /Kättesaadav EBSCO andmebaasides/ <http://www.utlib.ee/ee/index.php?cat=db&sisu=dbmy/>
- Veispak, T. (1991) "Homosexuality in Estonia in the 20th century: ideological and juridical aspects", Veispak, T. toim. Sexual minorities and society: the Changing Attitudes toward Homosexuality in the 20th Century Europe. Papers presented to the international conference in Tallinn May 28-30, 1990. Tallinn 1991
- Vikipeedia. Vaba entsüklopeedia <http://et.wikipedia.org> 10.04.2007

HASARTMÄNGUSÕLTUVUS TARTU KASIINOKÜLASTAJATE SEAS

Linda Paap

Juhendaja Karmel Tall

Linda Paap lõpetas TÜ sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala 2007. aastal, praegu töötab Tartu Maakohtu kriminaalhooldusosakonnas kriminaalhooldusametnikuna ja vabatahtlikuna Tabivere valla alaealiste komisjonis. 2007.a sügisest planeerib jätkata oma õpinguid TÜ magistriõppes sotsioloogia erialal.

Kontakt: lpaap@ut.ee

Abstract

The subject of bachelor thesis was "Gambling Addiction Among Casino Visitors". Survey was conducted among casino visitors in March 2007 with the purpose to describe the average casino visitor through their social-demographic profile and concentrate specifically on the intensity of their gambling addiction. The author tried to point out the main differences in the gambling habits and consumption of addictive substances between different groups of gamblers. Results indicate surprisingly large degree of pathological gamblers among the casino visitors – more than one third of the casino visitors are at the highest level of addiction. The average gambler in Tartu is a single male, approximately 30 years old, has a secondary education and a job. He is generally a smoker and consumes average amounts of alcohol. A pathological gambler, on the other hand, is generally an older unemployed male, who lives alone, has a lower degree of education, smokes and has or has had a drinking

problem. In comparison of these two profiles, one can conclude that family, employment and higher education serve as protective factors against gambling.

Käesolev artikkel on kokkuvõte 2007.a märtsis läbi viidud uuringust Tartu kasiinoküllastajate seas. Uuringu eesmärgiks on kirjeldada keskmist kasiinoküllastajat läbi tema sotsiaaldemograafilise profiili keskendudes eelkõige hasartmängusõltuvuse tugevusele ning lähtudes sellest leida erinevused probleemsete ja mitteprobleemsete hasartmängijate mängimiskäitumises (hasartmängude mängimise põhjused ja tagajärjed, mida kogetakse) ning sõltuvust tekitavate ainete tarbimismustris (sigaretid, alkohol/narkootikumid).

Teoreetiline taust

Tüüpiline probleemne mängija varjab oma harjumust, kuna kulutab kavatsetust rohkem raha. Neil võivad olla kontrolliprobleemid või -illusioonid. Selline inimene külastab mängukohti tihti peale kavatsetust rohkem ja tema käitumine muutub kardinaalselt – ta laenab raha (lisanduda võib ka ebaseaduslikke teid pidi raha hankimine), kaotab huvi kõige muu vastu peale mängimise, otsib põhjusi mängimiseks, üritab kaotusi tasa teha. Mängurit on raske ära tunda, kuna konkreetset sümptomid, nagu need näiteks alkoholi või narkootikumide puhul olemas on, puuduvad. Samuti on mängurid meistrid varjamises ja petmises, tehes samas ükskõik mida, et oma sõltuvust toita (Brownlee, 2006).

Käesolevas töös kasutatakse järgnevaid mõisteid, mida võib lahti seletada järgnevalt:

1. Sotsiaalne hasartmängude mängimine – mängimine, mis tavaliselt leiab aset sõprade või kolleegide seltskonnas ja kestab limiteeritud aja ettemääratud ja aksepteeritava kaotusega (raha) (American Psychiatric Association, 2000).
2. Patoloogiline mängimine – kestav ja korduv mängimiskäitumine, mis häirib isiklikke, perekonna või kutselisi eesmärke (American Psychiatric Association, 2000).
3. Probleemne hasartmängimine – kompulsiiivne käitumine usus, et see aitab lahendada finantsprobleeme, parandada elukvaliteeti või suhteid või toime tulla tööprobleemidega, mitte võttes seda lõbusa tegevusena mida endale vahetevahel lubatakse (Brownlee, 2006).
4. Hasartmängusõltuvus – ravitav seisund, mis mõjutab hasartmängija perekonda, töödandjat ja kogukonda (Problem Gambling Program, 05.2006, annual report).

Probleemsed hasartmängijad tarvitavad rohkem alkoholi kui ülejäänud, tehes seda sagedamini ka mängimise ajal (19%), samuti kalduvad nad rohkem narkootikumide kasutama ning neil esineb teistest enam alkoholiprobleeme perekonnas. 24,2% probleemsetest hasartmängijatest väitis, et neil on probleeme alkoholi või narkootikumide tarbimisega. 40,6% probleemsetest mängijatest on igapäevased suitsetajad (Wiebe jt 2001). Alkohol ja narkootikumid on mängimisega seotud kui vahendid, et toime tulla mängimisest põhjustatud ärevuse ja stressiga, kuid samas on nad ka mängusoovi päästikuks (Griffiths, Parke ja Wood, 2002).

Enamik mängureid on oma probleemist teadlikud ja nad on seda ka kellegagi jaganud, suur enamus probleemsetest mänguritest (75% mitmete probleemidega mänguritest) on püüdnud oma hasartmängukirge kontrolli all hoida (Wiebe, Single ja Falkowski-Ham, 2003). 50% mitmete probleemidega mängijatest on üritanud oma mängimisele kas siis ajalisi või rahalisi piiranguid seada, kuid enamikel juhtudel see ei õnnestu (Wiebe, Mun, Kaufmann, 2006). Sotsiaalmajanduslik staatus on mänguprobleemidega seotud – kõrgema staatusega inimene

saab endale kaotust lubada, samas kui madalama staatusega inimese põhivajadused võivad ka peale suhteliselt väiksemat kaotust rahuldumata jääda, kuna tal puuduvad reservid (Brownlee, 2006).

Meetod

Töö empiiriline osa baseerub ankeetküsitlusel, mis viidi läbi kahes Tartu kesklinnas asuvas kasiinos ajavahemikul 24.-31. märts 2007. Kuna vastamine oli vabatahtlik ja küsimustikku palusid täita kasiinotöötajad, kes rõhutasid vastuste anonüümsust ning kelle eest klientidel pole põhjust oma hasartmänguharjumusi varjata, siis võib kogutud materjali küllaltki usaldusväärseks pidada.

Põhiliseks lähteallikaks kasutatakse Wiebe jt (2001) uuringut Ontarios, mis siiski on märkimisväärselt kohandatud vastavaks antud uuringu eesmärkidele. Mõõtmisinstrumentina on kasutatud CPGId (Canadian Problem Gambling Indeks), mille töötasid välja Ferris ja Wynne 2001. aastal.

McMillen ja Wenzel viisid 2004. aastal läbi süstemaatilise võrdleva uuringu hindamaks probleemse mänguhasardi mõõtmise instrumente – SOGS (South Oaks Gambling Screen), CPGI (Canadian Problem Gambling Indeks) ja VGS (Victoria Gambling Screen). Tulemuseks saadi, et isegi parimaks osutunud CPGI identifitseeris 49,7% valesti positiivseid ja 34,1% valesti negatiivseid tulemusi, SOGS vastavalt 69,3% ja 46,4%, VGS 66,3% ja 63,1%. Seega saab nende mõõtmisinstrumentidega vaid esialgseid andmeid ja täpsema diagnoosimise jaoks on tarvis läbi viia kliiniline intervjuu. Samas aga annavad need mõõtmisinstrumentid piisavalt kvaliteetset informatsiooni, et tuua välja pikemaajalised trendid, seda muidugi juhul, kui kasutada iga kord sama mõõdikut, et tulemused oleksid võrreldavad (Collins, 2006).

CPGI jaguneb neljaks alajaotuseks:

1. seotus mängimisega
2. mängimiskäitumine
3. tagajärjed
4. korrelatsioonid probleemse mängimiskäitumisega.

CPGI järgi eristub neli mängusõltuvuse taset:

1. ilma probleemideta mängimine (0 skaalapunkti)
2. riskialas (ohutsoonis) mängimine (1-2 skaalapunkti)
3. mõningate probleemidega mängimine (3-7 skaalapunkti)
4. mitmete probleemidega mängimine (8-27 skaalapunkti).

CPGI tulemused korreleeruvad DSM IV ja SOGS tulemustega ($R=0,83$), instrument on rohkelt testitud ja ta on end statistiliselt tõestanud (Ferris ja Wynne, 2001).

Tulemused

Käesolev uuring andis huvitava teadmise – läbi erinevate uuringutulemuste omavahelise seostamise ilmnes, et Eestis on ligikaudu kaks korda rohkem hasartmängusõltlasi (4,4% kogu Eesti elanikkonnast), kui seni arvatud.

Üllatavalt suur on patoloogiliste mängijate määr vastajate seas – rohkem kui üks kolmandik vastajatest asuvad hasartmängusõltuvuse raskeimal tasemel, sotsiaalseid mängijaid on seevastu vaid 13% vastajatest.

Käesoleva uuringu tulemusena leiti, et keskmine Tartu vastaja on ligikaudu 30-aastane töötav meesterahvas, kes on keskeriharidusega ning elab üksi, ta on suitsetaja ning tarbib alkoholi Eesti keskmisel tasemel.

Patoloogiline mängija on aga enamasti vanem töötu meesterahvas, kes on madalama haridustasemega ning elab üksi, ta on suitsetaja ning tal on alkoholiprobleem, seda kas hetkel või kunagi minevikus.

Nende kahe profiili võrdluses võib väita, et perekond, töötamine ning kõrgem haridustase on kaitsefaktoriteks hasartmängusõltuvuse vastu.

Patoloogiline hasartmängija kannatab teistest enam depressiooni all, kuid otsib teistest vähem selle vastu abi professionaalide poolt, eelistades pigem kasutada hasartmängude mängimist oma murede unustamiseks, hasartmängude mängimine aga põhjustab erinevaid probleeme (finants-, suhete-, terviseprobleemid jne) mis omakorda süvendavad depressiooni. Nii satub kasiinosõltlane suletud ringi, mis viib selleni, et hasartmängusõltlased mõtlevad teistest rohkem enesetapule ning lähtudes teiste uuringute tulemustest, ka sooritavad rohkem enesetappe.

Sotsiaaldemograafilise profiili põhjal on Eesti hasartmängusõltlased küllaltki sarnased mujal maailmas elavatele patoloogilistele hasartmängijatele, erinevus ilmneb vaid vanuse mõjus hasartmängusõltuvuse tugevusele – kui üldjuhul kalduvad tugevamas sõltuvuses hasartmängijad olema nooremad, siis käesolev uuring andis vastupidised tulemused.

Siiski on läbiviidud uuring liiga väikesemahuline, et saadud järeldusi saaks üldistada kogu Eesti peale, kuid tulemused on intrigeerivad – esiteks oodatust ligikaudu kaks korda suurem hasartmängusõltlaste määr elanikkonnas ning veel leid, et kui mujal maailmas on trend, et hasartmängusõltuvus kahaneb vanuse kasvades, siis antud uuringu käigus ilmnis, et vähemalt selle valimi põhjal on hasartmängusõltuvus seda tugevam, mida vanem on inimene. Seega on väga oluline viia läbi laiemaulatuslikum kordusuuring.

Kasutatud kirjandus:

1. American Psychiatric Association. (2000). DSM IV, Washington DC
2. Brownlee S. (2006). Report on the Sidney Problem Gambling Centre, Fairfield NSW.
3. Collins P., Barr G. (2006). Gambling and Problem Gambling in South Africa. The National Centre for the Study of Gambling.
4. Ferris J., Wynne H. (2001). The Canadian Problem Gambling Index: Final Report, Ottawa, Canadian Centre on Substance Abuse.
5. Griffiths MD., Parke J., Wood RTA. (2002). Excessive gambling and substance abuse: is there a relationship? *Journal of substance abuse*.
6. Mc Millen. Wenzel. (2004). A Systematic Review of Three Screens: the South Oaks Gambling Screen, the Victoria Gambling Screen and Canadian Problem Gambling Index. The Australian National University.
7. Problem Gambling Program: Annual Report, 2005-2006. (2006). Ministry of Public Safety and Solicitor General.

8. Wiebe J., Cox B., Falkowsky-Ham A. (2003). Psychological and Social Factors associated with Problem Gambling in Ontario: a One Year Follow-Up Study.
9. Wiebe J., Mun P., Kaufmann N. (2006). Gambling and Problem Gambling in Ontario, Responsible Gambling Council.
10. Wiebe J., Single E., Falkowski-Ham A. (2001). Measuring Gambling and Problem Gambling in Ontario, Toronto, Responsible Gambling Council.